

KNJIŽNICA

ZA

KLASIČNU STARINU.

KNJIGA II.

RIMSKA SATIRA.

NAPISAO

MILIVOJ ŠREPEL.

ZAGREB 1894.

IZDANJE „MATICE HRVATSKE“.

KNJIŽNICA

ZA

KLASIČNU STARINU.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA DRUGA.

MILIVOJ ŠREPEL:

RIMSKA SATIRA.

ZAGREB.

TISAK KARLA ALBRECHTA.

1894.

RIMSKA SATIRA.

NAPISAO

MILIVOJ ŠREPEL.

NAGRADJENO IZ ZAKLADE GROFA IVANA NEP. DRAŠKOVIĆA
ZA GODINU 1892.

ZAGREB.

NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.

1894.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
SLOVANSKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

Rečenicu Kvintilijanovu „Satira je sva naša (rimska)" ponavljali su mnogi pisci; drugi su opet izvodili satiru od grčkih komika; a bilo ih je, koji su joj porijetlo tražili u paraboli i basni istočnoj. Napokon su neki tvrdili, da je satirična vrsta prirodjena svemu ljudskomu rodu, te da se može javljati u prerazličitim oblicima: u drami ili romanu, u pripovijesti ili razgovoru.

U tim se pokušajima vidi svakako mala pometnja izrazâ i mislî.

Nema sumnje, da je satirični genij u većem ili manjem razvoju prirodjen ljudskomu duhu. A znade se, da i medju životinjama imade humoristâ, pa kad su u njima otkrite humoristične sposobnosti, postale su i životinje predmetom ljudske satire. No čovjek imajući pored izrazite gestikulacije takodjer govor, prirodno se osjećao ponukanim, da riječju izrazi svoj podsmijeh i porugu. Satira je prije svega poricanje, a za takovo općenito poricanje ne treba posebna književna oblika. Ono se može izraziti u svakoj vrsti književnosti, dapače može ostati i izvan književnih oblika. U samom običnom govoru ljudskom prva je klica satire, pa je to doista najopćenitija, najšira, najdublja satira, koja je ostala i ostat će u najvećoj česti svojoj neobjelodanjena, — to je prava majka književne satire. Pisci mogu od te prirodne gradje stvoriti dramu, basnu, pjesmu, roman, govorničku raspravu, epigram, razgovor, satiru u užem smislu riječi.

S raznih razloga u jednoj se zemlji razvija više ovaj oblik satire, a u drugoj onaj: Istok je gojio ponajviše parabolu i basnu, Grčka

satiričnu komediju, a Rim i Italija satiru u užem smislu. Dok u poslanici preteže razum, a u elegiji čuvstvo, u satiri u užem smislu prevladjuje savjest i presuda tudjih manâ. Zato je ova satira u užem smislu uvijek poučna, bilo da običaje izvrgava smijehu, kao Horacijeva satira, ili prijeziru, kao Juvenalova.

Satiru u užem smislu obradili su Rimljani; Lucilije, Horacije, Perzije i Juvenal podali su satiri poseban pjesnički izraz, koji je u povjesti svjetske književnosti ostao stalan. Dugačak je niz poznijih satirika evropskih, ali njihovih djela ne možeš pravo razumjeti, ako ne poznaješ četiriju prvaka satire rimske. Ovi su pozniji satirici pisali u modernim jezicima, ali je bilo veoma mnogo pisaca, koji su sastavljali svoje satire i u latinskom jeziku. Tako se može reći, da je utjecaj rimskih satirika, poimence Horacijev i Juvenalov, neprekidan do naših dana ne samo u sadržaju nego i u obliku, dapače i u jeziku.

Srednji vijek rodi mnogo latinskih satira, koje su danas većinom zaboravljene. One su najprije navaljivale na svećenike, zatim na dvorove i dvorane, na pedante i napokon na žene; jezik je u tim satirama bio surov, a uzrok je tomu u običajima onoga vremena. Kojekakve surovosti smatrale su se za dosjetku, kako to svjedoče dapače: Boccaccio, „epistolae obscurorum virorum“ (poslanice tamnih ljudi), Rabelais i Luther.

U doba klasičnoga preporoda, kad su duhovi stali kipjeti kao kasnije za francuske revolucije, javi se opet velik broj latinskih satirika; medju njima se ističu Erazmo, Lipsije, Balzac, Valla, Poggio, Palingenije, od kojih se neki čitaju i danas. Ovo se pisanje latinskih satira nije prekinulo ni kasnije, jer je latinski jezik bio do polovine našega stoljeća službeni jezik zapadne Evrope. I medju Hrvatima nahodimo prije sto godinâ valjana satirika latinskog, na ime Dubrovčanina Junija Restija.

Ali i satira u narodnim jezicima ostaje u duševnoj svezi sa rimskom satirom. Ariostove satire, koje nisu na sramotu njegovu Orlandu, napisane su u duhu Horacijevu. Za komičnu je satiru najveći talenat pokazao Berni. Od kasnijih se Talijana prije 19. stoljeća ističu Parini i Gozzi, pa se može reći, da su

Talijani možda najviše od sviju naroda nadareni za oštru satiru: Pasquino i Marforio prava su čeda talijanskoga genija.

Iza Rabelaisa javljaju se u Francuzà Regnier i Boileau, koji su puni uspomena na starinske satirike rimske. Palmu satirične, više epigramatične dosjetke preote im kasnije Voltaire. Francuzi su prvaci u nasmješljivoj satiri. U juvenalskoj ih snazi nadilaze Englezi; kako u Francuskoj l'esprit gaulois i l'esprit frondeur, a u Španjolskoj duh peckanja, tako je u Engleskoj humor jedno od najznatnijih obilježjâ naroda i književnosti; engleski su najstariji satirici takodjer pisali latinski i to ponajviše proti nekim običajima u crkvi. Kasnije su pisali satire u engleskom jeziku Rochester, Addison, Pope, a osobito se proslavi Swift, koji osnova slavu engleskih humorista u povjesti svjetske književnosti. U Španjolskoj ostaje na tom polju glavnim djelom Cervantesov roman.

U našem stoljeću nalazimo medju slavnim satiricima Giustija, Bérangera, Byrona, Heinea, Ščedrina. Sarkazam, s kojim se smije naše stoljeće, razlikuje se od sarkazma Voltaireova, iza našega sarkazma kriju se suze ili mizantropija.

Uza vas sjaj moderne evropske satire rimski satirici zauzimaju medju svojim drugovima još uvijek odlično mjesto, oni ostaju i u napredak uglednici pojedinim novim talentima na satiričnom polju ; pa bi bilo teško naći satirična moderna pisca, u kojem se ne bi nalazilo neposrednih ili posrednih tragovâ rimske satire.

Velika važnost rimske satire upravo me je i ponukala, da u ovoj knjizi prikažem život i rad glavnih satirika rimskih i da iznesem na vidjelo najznatnija obilježja njihovih djela. Pored općenitih djela o povjesti rimske književnosti ili o povjesti rimske poezije napose upotrebio sam za ovu knjigu nekoliko posebnih radnja, a to su medju drugima ponajpače: Müller L., Leben und Werke des Gaius Lucilius, Leipzig 1876; Karsten, Q. Horatius Flaccus, (M. Schwach) Leipzig 1863; Müller L., Quintus Horatius Flaccus, Leipzig 1880; Widal, Juvénal et ses satires, Paris 1869; Martha, Les Moralistes sous l'Empire Romain, 4. izd. Paris 1881.

Da bi čitatelju slika rimske satire postala što jasnijom, dodao sam na kraju knjige tri satire u metarskom prijevodu hrvatskom. Izabrao sam po jednu satiru Horacijevu, Perzijevu i Juvenalovu; naprotiv od Lucilijevih djelâ nije sačuvana nijedna satira u potpunom obliku, pa zato je i nema medju prijevodima.

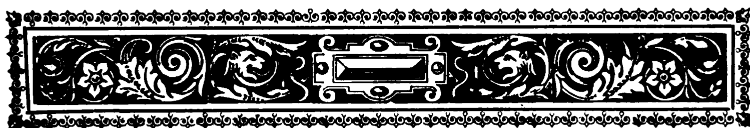
Napokon, da ne izadje knjiga pregolemom, napomenuo sam u bilješkama samo ono, za što sam držao, da je upravo najpotrebnije.

U Zagrebu mjeseca maja 1894.

M. Š.

RIMSKA SATIRA.

U prostonarodnoj poeziji latinskoj nalazimo klicu ne samo epskomu i lirskomu, nego i dramatičnomu pjesništvu. U biću prostoga puka nalazimo vrelo pučke drame. U životu pučkom bilo je mnogo zgoda, gdje pučanin osjeća potrebu, da se razveseli pjesmom i plesom; bivalo je to osobito poslije žetve i branja. Stari Latin, ako i nije bio onako umjetnički nadaren, kao stari Grk, opet je bio žive ćudi, kakovi su i današnji Talijani. Poznato je, da nigdje u svietu ne cvate improvizacija tako bujno, kao u južnoj Italiji; dapače, Napulj je gotovo jedino mjesto, gdje živi prava pučka drama još i danas.

U ovakovim zgodama izvodili su Latini šaljiva prikazivanja, iznosili u ovom obliku razne dogadjaje seoskoga života. U taj bi se par preoblačili, lica bi ličili ili zastirali jednostavnom krinkom od kore. Ovo je zametak primitivne dramatične improvizacije, koja pokazuje neki napredak u tom, što su glumci za izmišljeni predmet po dogovoru odredjivali osnovu: no pojedine partije izvodili su prikazivači samostalno.

Amo idu t. zv. versus Fescennini, saturae i Atellanae. Kako nam pripovijeda Livije (VII, 2), buknula je godine 364. prije K. kuga u Rimu. Ma koliko su se Rimljani starali, da odvrate gnjev bogova, ništa nije pomoglo. Zato se priteku Etruščanima, koji su bili na glasu pogadjači božanske volje. Etruščani ih svjetuju medju inim, neka prirede prikazivanja na pozornici, da bi umirili bogove. S tom svrhom javljaju se s dopuštenjem Rimljanâ glumci iz Etrurije u Rimu i počinju plesati uz glas frule na svoj narodni način. Plesa nisu pratili ni stihovi ni pantomima, to je bio jednostavan ples. To ponuka rimsku mladež, da se povede za Etruščanima. No rimskoj mladeži ne bijaše po volji skromni značaj ovakova prikazivanja; te su uz ples i frulu uveli po narodnom običaju svojem popularnu navadu oštroumnih dijaloških šala i doskočica, koje su izvodili

sa potrebnom mimikom i gestikulacijom. Takova su se prikazivanja udomila i potakla, da se javiše domaći glumci, koji su pridržali etruščansko ime „histriones“. Sad se nisu više zadovoljavali (kao u Fesceninima) samo improvizovanim šalama, nego se razvilo prikazivanje, kod kojega su se stihovi podudarali sa taktom, kupleti su se pjevali uz pratnju frule, a gestikulacija je bila udešena prema pjevanju i fruli. Ova su se prikazivanja zvala „Saturae“. Sasvim je prirodno, da su od sada ova prikazivanja imala nešto savršeniji i za pozornicu prikladniji oblik. Tako se u četvrtom stoljeću prije K. javlja narodna rimska drama s nazivom „Satura“, koju su već stari gramatici tumačili kao „smjesu“.

Većina izvodi riječ „satura“ (noviji oblik „satira“) od „satur“, što će reći sit, napunjen. Po tom bi se satira tako nazivala po analogiji prema zdjeli, napunjenoj raznim prvencima poljskoga roda za čast bogova (satura lanx), ili prema pašteti od raznih sastavina, jer se u satiri govori o raznim stvarima. Tako se i zakon, u kojem ima prerazličitih objekta, zove „satura lex“. Po tom je satira nekakav potpourri ili „tutti frutti“, gdje ima svega i svačesa. Slična je moderna talijanska lakrdija „farsa“. Neki opet drže, da je „satira“ od grčke riječi „Satyros“, jer se je razuzdano prikazivalo. Već su u starini neki tako umovali. Ali je prva etimologija vjerojatnija.

Zanimljivo je, što se već prije godine 364. prije K. napominju ulični pjevači i skitalice (grassatores, spatiatores), koji su obilazeći vas Lacij prikazivali ovakove satire po sadržaju veoma različite.

Livije, govoreći o razvoju rimske drame, od pojava satire prelazi odmah na Livija Andronika, koji je prvi iznio na rimsku pozornicu dramu, napisanu po grčkom uzoru. To je bilo istom za sto godina poslije napomenute god. 364. Iz Livijevih riječi nije jasno, je li on iznio dramu sasvim po grčkom uzoru, ili je samo rimsku satiru preradio po grčkom kroju. Iz onoga mjesta Livijeva saznajemo, da je on bio jedini glumac u svojim dramama, te da je morao sâm pjevati i izražavati sadržaj gestikulacijom. Izlazeći često na pozornicu pokvario je Livije Andronik svoje grlo, pa je trebalo da mu dadu za pjevanje dječaka, a sâm je izražavao kretnjama smisao riječî, dakako s većom slobodom nego prije, dok je morao vršiti dvije službe.

Premda ne možemo premostiti onaj jaz, koji se nahodi izmedju stare prostonarodne satire i Andronikova pokušaja, opet je ujamčeno, da je on satiru zamijenio novom dramom po uzoru grčkom — bilo s elementima satire ili bez njih.

Kad se je na rimskoj pozornici udomila grčka drama, počne narodna satira sve više i više propadati, te se najzad sačuva samo kao završetak predstave (exodium, Nachspiel) poslije grčke drame. Livije priča, da su ove eksodije prikazivali rimski mladići, a histrioni su glumili one novomodne drame.

Satiru je učinio ogrankom umjetne književnosti pjesnik Enije (239—169), koji poslije sretnoga svršetka II. punskoga rata stoji na čelu književnoga pokreta u Rimu. On se je osobito proslavio svojim epskim djelom „Annales", koje do Vergilijeve „Eneide" nije imalo premca u rimskoj epici. Poradi ovoga djela zvali su ga „drugim Homerom". U starini bijahu na glasu takodjer njegove „Saturae". To su bile pjesme didaktičnoga sadržaja, napisane u raznim metrima. U njima bijaše sačuvan dijaloški značaj, koji obilježuje i prostonarodnu satiru, i koji se je kasnije održao u svoj rimskoj umjetnoj satiri. Enijeve satire bijahu pravi quodlibet po tonu, sadržaju i obliku. Bili su to slobodni listići, na kojima je pjesnik zabilježivao, što bi mu došlo na um, da zabavi, pouči, razveseli ili opomene svoje čitatelje. Ipak Enijeva satira nema još pravoga obilježja satire. Za Enijem se je po svoj prilici poveo i njegov nećak Pakuvije, inače pisac tragedijâ. Oštrinu, ruganje i korbu unese u satiru istom Lucilije, on je „iznašalac" (inventor) satire. S njime se započinje pravi život rimske umjetne satire, koja je nikla iz narodnoga rimskog tla bez grčke pripomoći.

Umni kritik rimski Kvintilijan u svojem djelu (Inst. orat. X, 1) govori o razvoju grčke i rimske književnosti, te s opravdanim ponosom veli na onom mjestu, gdje raspravlja o satiri: „Satira je sva naša." Ona je doista i odgovarala narodnoj ćudi rimskoj.

Lucilije.

I.

Sedmo stoljeće Rima prikazuje nam jednu od najvažnijih epoha u povjesti rimskoga naroda. Nikada nije rimsko društvo ni prije ni poslije živjelo tako snažnim političkim životom, nikada ga nisu protresli tako golemi unutrašnji prevrati, nikada nije doživjelo toliko važnih dogadjaja, kao u ovo doba. U početku ovoga stoljeća, vidimo, gdje se sruši i za uvijek propada davna neprijateljica Rima — Kartaga, gdje se razvaljuje Korint, te Grčka i Macedonija dolaze pod potpunu vlast rimsku, gledamo, gdje se rimsko oružje vjenča slavom pobjede na Pirenejskom poluotoku i gdje ugušuje strašnu urotu robova na Siciliji. No dok je rimsko oružje slavilo slavlje u predjelima izvan Italije, u samom su se Rimu i Italiji započeli takovi unutrašnji prevrati, koji se nisu mogli svladati nijednim drugim oružjem, nego osnovnim političkim i ekonomijskim reformama. Prije svega podiže se do silne visine strašni val proletarijata i do dna promijeni rimski državni život, koji se je do sada oslanjao na veliku prevlast plemićâ i bogatašâ. Zatim se krenu borbe u italijskom stanovništvu, koje je svojom krvlju branilo i podržavalo moćnu republiku, pa je zato stalo zahtijevati jednaka prava sa Rimljanima, riječju: pravo gradjanstva. Aristokratični se sustav uzme rasklimavati, jer je demokratični pokret, koji su izazvali Grahi, počeo sve više i više dobivati maha. U to se dogodilo još i to, da su svi italijski narodi zadobili sva gradjanska prava republike. Sve to do temelja promijeni političke i društvene prilike u Rimu, pa je to takodjer silno utjecalo na književnost i rek bi sasvim promijenilo njezin smjer.

Demokratični je pokret odbacio onu tijesnu košulju, u koju je aristokratija sapinjala književnost. A time, što su Italijci postigli rimsko gradjansko pravo, znatno se je povećala književna snaga

Rima, i ujedno se očito promijenio i obogatio sustav književnoga jezika latinskog. Počevši od Grahovih vremena, unutrašnji pokret Rima i Italije svojim golemim razmjerima znatno nadilazi spoljašnja djela i nadbija sjaj rimskoga pobjedničkog oružja izvan medjâ Italije. Borba aristokratije sa demokratijom do skora se promeće u gigantsku borbu krvožednih demagoga s oholom oligarhijom, te se društvene strasti podižu u ovoj borbi do stupnja, kojega povjest rimska nije još zapamtila. Republika rimska, budući potresena smjelim reformatorskim osnovama Grahâ, kojima nije pošlo za rukom izvršiti veliku zadaću društveno-političkih reforama, okušala je sve užase medjusobne borbe u doba Marijevo i Sulino, te se naglim korakom približavaše k prevratu. Toga prevrata nisu mogli otkloniti svi napori nekih velikih rodoljuba, koji su htjeli po svaku cijenu očuvati republikanski sustav. Na koncu stoljeća svake godine raste sve to više i više ova rasplamćena borba, koja se rodi medju strankama u senatu i u narodnim skupštinama, na foru i na ulicama vječnoga grada. Književnost sa svoje strane zahvaća u ovu borbu veoma živo. Interes borbe povećava se neprekidno. Na političku arenu izlazi čovjek neobičnih svojstava, i svi počinju misliti, da će njegova častoljubivost zadati republici posljednji udarac. I doista, ne prodje ni deset godina novoga stoljeća, a na čelu rimske države stoji stalni diktator (dictator perpetuus). Prevrat se izvrši.

Književnost ovoga vremena veoma je zanimljiva. Istom od sedmoga stoljeća, poimence od epohe Grahâ rimska književnost dobiva društveno značenje. Do toga vremena imala je rimska književnost u prvom redu umjetnički interes, dotjeravajući svoj jezik i kušajući razne književne oblike, koji su joj doneseni iz Grčke. Cijelo je stoljeće minulo u toj učeničkoj radnji, u kojoj je što vjernija i bolja imitacija grčkih primjerâ bila ciljem i zadaćom rimskih spisatelja. Počevši od epohe Grahâ, po kojoj sedmo stoljeće dobiva svoj značaj, — rimska književnost, premda nije onako bogata talentima kao u predjašnjem stoljeću, postaje društvenom silom i očito nastoji poći samostalnim pravcem. Ona se brine za narodne interese, te se živo odaziva na sva pitanja, koja se javljaju u to doba u rimskom društvu.

Po Luciliju izlazi na vidjelo rimska satira, koja sa slobodom stare atičke komedije navaljuje na društvene mane i predsude, pa svojim bičem bez obzira bije predstavnike sviju društvenih slojeva, prvake i prostake:

Primores populi arripuit populumque tributim.[1]

[1] Hor. Sat. II, 1, 69: Na prvake naroda i na narod navaljivao je bez izuzetka.

Uporedo sa satirom niče i rimska narodna komedija, koja ne bojeći se policajskoga progona iznosi na pozornicu osobe i prilike, uzete iz rimskoga ili u opće italijskog svijeta. Burno političko vrijeme uzdiže do nevidjene još u Rimu visine govorništvo, to moćno orudje u borbi političkih stranaka. Ovaj napon političkoga života izaziva takodjer historijska djela, zapiske, pamflete. Oživljena književna djelatnost u sve vrijeme od Grahâ do savezničke vojne jasno svjedoči, da je do Ciceronova doba književnost već zadobila potpuno pravo gradjanstva i stvorila se silom, koja je nesumnjivo utjecala na politički i društveni život. Stupajući u Ciceronovo doba, kojemu pripada zadnjih 30 godina sedmoga stoljeća i desetak godina osmoga stoljeća, ulazimo pravce već u klasični vijek rimske književnosti, kad je latinska proza pod perom takovih književničkih majstora, kakovi su bili Ciceron, Cezar i Salustije, dostigla vrhunac svojega razvoja, tako da su ju pozniji pisci smjelo izjednačivali sa prozom grčkih korifeja: Tukidida, Lizije i Demostena. Vrijeme kipućih strasti, kad se razvijala rimska proza, nije osobito prijalo poeziji, koja se u svojem punom sjaju javlja tekar poslije Cicerona, u novoj periodi; no veličanstvena pjesma Lukrecijeva i zvučni stih Katulov daju nam naslućivati, da čitajući djela ovih pjesnikâ, koji pripadaju sedmomu stoljeću, stojimo već u predvorju klasične periode rimske poezije.

Promatrajući rimsku književnost sedmoga stoljeća opažamo, da se sasvim prirodno dijeli u dvije periode: 1. je perioda prije Cicerona i 2. perioda Ciceronova. U prvoj periodi nijedna vrsta literarna nije dostigla punoga razvoja, pa je medju književnicima ovoga doba mučno naći predstavnika, koji bi bio u neku ruku središtem književnoga pokreta, te podavao ton i smjer književnosti. U to vrijeme književnost, nemajući odredjena vodja ni prvostepena talenta bilo u kojoj mu drago vrsti, ozbiljno je radila oko toga, da pridigne društvenu samosvijest i da se okrijepi narodnim duhom, a ujedno je sebi prigotavljala novu, savršeniju epohu. Ciceronov nam vijek pokazuje već puni razvoj društvene samosvijesti. Rimski književnici Ciceronova vijeka veoma dobro poznaju svoje umne sile, nisu više ropski učenici grčke književnosti, nego oslanjajući se na veliki društveni razvoj i na općeniti napredak kulture u Rimu oni pišu svoja djela kao ljudi, koji su oboružani zrelim znanjem i opasani rimskim ponosom narodnjim. Vodja i središte ove književnosti bijaše Ciceron.

Najvidjenije mjesto u prvoj periodi rimske književnosti sedmoga stoljeća zaprema bez sumnje Lucilije. On doduše ne bijaše predstavnik i središte svega književnog pokreta u svojoj epohi,

no ni u kojega drugog književnika ne možemo toliko, kao u Lucilija, razabrati promijenjene uvjete književnosti i novo mjesto književnikâ prema publici. Njegova se znamenitost ne pokazuje samo u tom, što je Lucilije prvi obradio nezavisnu od Grkâ književnu vrstu — satiru (satura, satira), nego i u onoj zadaći, koju je Lucilije dao književnosti kao važnoj društvenoj sili. On nam se javlja prvim rimskim publicistom. Njegov je râd u neposrednoj svezi sa suvremenim pitanjima društvenoga života, te se dotiče sviju strana društvenoga života počevši od književnoga jezika sve do najvažnijih političkih dogadjaja. Jedina književna forma njegovih djela bijaše satira, ta slobodna vrsta književna, koja se, kao ni poslanica, ne veže ni za kakav odredjen sadržaj i koja sebi ostavlja potpunu slobodu zadijevati se o sve, o što zapne oko oštroumna promatraoca. Literatura, politika, moral, predsude, religiozna sujevjerja, ateizam, dobri i zli običaji, društva, staleži, pojedinci — sve je to prolazilo satirom Lucilija, koji je bio osobito osjetljiv za svu komiku u životu i koji nije štedio nikoga i ničega, nego je, kako veli Horacije (Sat. II, 1, 64), bio vazda gotov:

> Detrahere et pellem, nitidus qua quisque per ora
> Cederet, introrsum turpis.[1]

Rimska književnost prije Lucilija ne pokazuje nam ništa slično. Ni Lelije, ni Scipion, ni Metelo, ni Kornelije Lentulo Lup, sve sami prvaci rimske aristokratije, nisu ostali poštedjeni u Lucilijevoj satiri. A to nije nimalo udilo pjesnikovoj slobodi, nego dapače nije ni ohladjivalo njegova općenja sa višim rimskim svijetom, — sve to nije smetalo Scipionu i Leliju, da s pjesnikom i na dalje prijateljski druguju.

Lucilijev nam primjer jasno pokazuje, kako se je s promjenom političkih prilika izmijenio u sedmom stoljeću ton književnosti; književnost je prestala biti zabavom i postala pravom društvenom silom i opće priznatim faktorom društvenoga života. U Lucilijevo doba mogaše spisatelj smjelo iznositi svoje misli i u svojim djelima otkrivati svoju dušu, ne bojeći se ničega poradi toga. To je i prekrasno obilježio Horacije govoreći o Luciliju (Sat. II, 1, 30):

> Ille velut fidis arcana sodalibus olim
> Credebat libris, neque si male cesserat, usquam

[1] I skinuti kožu, u kojoj bi tko stupao sjajan na oči, a unutra ružan.

Decurrens alio, neque si bene; quo fit, ut omnis
Votiva pateat veluti descripta tabella
Vita senis.[1]

II.

Gaj Lucilije rodio se, po svjedočanstvu Jeronimovu (Chr., Ol. 158), godine 606 a. U. c. (148 god. prije K.), i to u latinskom gradu Suessa Aurunca, Auruncorum u Kampaniji, o čemu svjedoči i Juvenal (1, 20) nazivajući ga „velikim pitomcem Aurunke“ (magnus Auruncae alumnus). On potječe od bogatih i uglednih roditelja, koji su pripadali viteškomu staležu. Sholijast Horacijev (uz Sat. II, 1, 75) veli, da je po sestri bio stari ujak Pompejev. U ranoj mladosti dade se na vojničku službu, te je pod Scipionom Afrikanom Mladjim bio u vojni na Numanciju (god. 134 prije K.). Naselivši se u Rim, živio je ondje u najboljem društvu, kao bogat i nezavisan čovjek. U državnu službu nije ulazio, jer nije bio gradjanin rimski, te nije imao prava na časti (ius honorum). Uza sve to podržavao je društvenu svezu sa prvim ljudima Rima. Općio je sa Scipionom i Lelijem, pa mu je to otvorilo vrata i drugih aristokratskih domova u Rimu. Pored toga poznanstvo sa Scipionom i Lelijem uvelo je Lucilija u onaj krug obrazovanih ljudi, kojima su se okružila ova dva predstavnika rimske aristokratije. Učeni Grci, kao historik Polibije, filozof stoičke škole Panetije i akademik Klitomah znatno su utjecali na Lucilijev razvoj, kao u opće na ljude, koji su bili u Scipionovu i Lelijevu kolu. Pobližih vijesti o Lucilijevu životu nemamo. U ostalom je ujamčeno, da je imao bogatu kuću na podanku Palatina — na Veliji kuću, štono je nekoč o državnom trošku sazdana za Antioha Epifana, koji je u predjašnjem stoljeću živio u Rimu kao talac svoga oca, sirijskoga vladara; nadalje znamo, da je putovao iz Rima u Kapuu i odatle do Sicilije, — ovo je putovanje opisano u trećoj knjizi njegovih satira, a bilo je uzorom Horaciju za opis putovanja njegova iz Rima u Brundizij (Sat. I, 5); zatim nam se pripovijeda, da je izgubio parnicu proti glumcu, koji ga je uvrijedio sa pozornice, nadalje: da je imao ljubovcu (Collyru), po kojoj je nazvao 16. knjigu svojih satira, ako se smije vjerovati Horacijevu sholijastu. Po Jeronimovu izvješću (Chr. Ol. 169) umro je Lucilije 651 a. U. (= 103

[1] On je knjigama, kao vjernim drugovima, povjeravao tajne, ne bježeći nikamo drugamo, niti ako bi se desila nesreća, niti ako bi sreća; tako biva, da je život starčev vas očit kao prikazan za zavjetnoj pločici.

prije K.) u Napulju u 46. godini života i sahranjen ondje o državnom trošku. S ovim, što saznajemo od Jeronima, kosi se ono mjesto Horacijevo (Sat. II, 1, 34), u kojem naziva Lucilija starcem. Ovaj nesklad, o kojem govori već Bayle u svojem glasovitom rječniku, ostao je do danas u svoj svojoj snazi, premda su se mnogi vrli učenjaci trudili, ne bi li ga kako uklonili.

Lucilije kao prvi tvorac nove vrste poezije, satire, kao pisac, koji je ostavio dubok trag u povjesti rimske književnosti, i tako jedan od najsmjelijih i najplodnijih publicista rimske republike, rano je počeo privlačiti k sebi pozornost nauke. Već u XVI. stoljeću počeli su francuski filolozi sabirati odlomke Lucilijevih satira. Ovo zanimanje nije prestalo, pa je tako mogao Lucijan Müller, profesor filologije u Petrogradu, g. 1872. izdati svoje znamenito novo i potpuno izdanje odlomaka Lucilijevih satira.

Premda se je nauka poimence u naše doba mnogo trudila oko Lucilija, ipak ostaje još mnogo neriješenih problema o njegovim satirama. Na primjer satire se njegove po svjedočanstvu gramatikâ, sholijastâ i drugih pisaca, koji su nam sačuvali njegove ulomke, dijele na 30 knjiga; no Nonije i Harizije navode i druge knjige: prvi spominje 36-u i 39-u, a drugi 43-u. Najzad mogle bi se ove brojke držati za pogrješke prepisavačâ, ali tim pitanje ne postaje jasno. Pisac djela ad Herennium (IV., 12) navodi iz Lucilija stih, u kojem se nahodi posveta poznatomu filologu rimskomu L. Eliju Stilonu, pa veli, da se taj stih nalazi in priore libro (u prvoj knjizi od dviju). I sholijast Horacijev Akron napominje isto tako. Po tom se čini, da se satire dijele na dvije knjige (prior i posterior). Neki učenjaci ono „prior" mijenjaju u „primus" (prva izmedju više knjigâ). Pravednije je pomišljati, da su u starini bila dva zbornika satirâ, od kojih se prvi dijelio na 30 knjiga, a drugi na 2. Neki učenjaci naslućuju, da je prvi zbornik imao 20 knjiga, pisanih heksametrom, a drugi 10 knjiga, pisanih u drugim mjerilima. Poteškoća je u tom, što je 30. knjiga pisana heksametrom, dakle mjerilom, koji bi po ovom mnijenju morao pripadati samo prvomu zborniku (od 20 knjiga). Zato je ovo pitanje neriješeno.

Još je tamnije pitanje o tom, kakav je bio natpis odjelitih knjigâ. Može se pomišljati, da su imale odredjene natpise, kao što je Deorum consilium za prvu knjigu, Collyra za 16. knjigu, Fornix — ne zna se za koju. A može se pomišljati, da su neke knjige ili satire bile posvećene odjelitim osobama, kako to nahodimo u Horacija i kako se može naslućivati iz napomenute posvete Eliju Stilonu.

Danas naprosto ne možemo više izvesti rekonstrukciju Lu-

cilijevih satira onako potpuno, kako bismo željeli. Ulomci su tako neznatni, organičnu je svezu medju njima tako teško iznaći, da je vas golemi trud oko toga posla do sada urodio tek neznatnim plodom. Što se tiče sadržaja pojedinih satira, evo koliko znamo. Ujamčeno je, da u prvoj satiri Lucilije govori o kazni krivorotnikâ. U trećoj satiri opisuje svoje putovanje od Rima do Kapue i do sicilijskoga tjesnaca. U petoj satiri ili u petoj knjizi satirâ Lucilije se medju inim žali na jednoga od svojih drugova, što ga nije obavijestio o svojoj bolesti, i podsmijeva se čudnoj maniri, kako su t. z. Izokratisti rastavljali riječi.

Ulomci devete satire pokazuju, da se je Lucilije zanimao oko gramatičkih i književnih pitanja. Za druge satire ne možemo po sačuvanim odlomcima točno odrediti, o čemu govore. Iz Horacijevih riječi saznajemo, da je Lucilije smjelo napadao na suvremene mane, a iz odlomaka se uvjeravamo, da su glavnom temom njegove satire moralni nedostaci društveni. Odatle izlazi takodjer, da se njegova satira ticala takodjer politike i književnosti. Progoneći mane i nedostatke Lucilije na nekom mjestu riše sliku dobrotvorna čovjeka i razjašnjuje, što je po njegovu shvaćanju dobrotvornost. Zato skida krinke s lica raznim licemjerima, pretvoricama i pritajenim rdjeljima. Isto tako bije škrticu, razbludnika, hvalisavca, koji se u Ateni izdaje za Grka, a nije, izjelicu i dr. Književnost grčka i rimska takodjer prolazi njegove šibe. Podruguje se Enijevu stihu, nalazi pogrješke u jeziku svoga suvremenika tragika Akcija.

U Lucilijevim su satirama mnogobrojne navale na velike i male suvremenike, i to po imenu. No ne može se dokazati, da igda kori bez uvjerenja. Za milošću moćnikovom pjesnik ne gramzi nigdje. Pjesnika ljuti, što se Rimljani odvraćaju od starorimske muževne kreposti (virtus) i što služe Mamonu. Možda je Lucilije gdjekad bio prestrog. I danas su još Talijani nagli u ljubavi i mržnji, pa će lako prevršiti mjeru; ovu pogrješku nahodimo i u većine pjesnikâ, govornika i historika staroga Rima. Uza to je pridolazila velika sloboda govora, koju je imao Lucilije, pa je tako mogla Luciliju, kao i nekoč Aristofanu, gdjekad nedostajati umjerenost u izrazu. Ali se ipak ne može tvrditi, da je hotice bio nepravedan.

Da je rimska satira ostala u onom obliku, kakav imade u Enija, bila bi jamačno bez traga iščezla medju drugim vrstama poezije. Lucilije joj podade nov, jasno odredjen smjer. Istom po njemu postade satira, kako veli Diomed, „carmen maledicum et ad carpenda hominum vitia archaeae comoediae charactere com-

positum"[1], pa je u biti takovom ostala i u poznijih satirika (Horacija i dr.), koji se ipak više primiču značaju novije grčke komedije. Izuzeti valja Menipovsku satiru Varonovu, koja stoji po srijedi izmedju Enijeve i Lucilijeve, a sastavljena je od proze i poezije.

Sva starina jednoglasice pripisuje Lucilijevoj satiri oštrinu ili ugrižljivost kao obilježje (acerbitas ili mordacitas), pa je za cijelo upravo ovim svojstvima Lucilije stekao svoju slavu u Rimljanâ. Svoje ljute strjelice baca pjesnik imenice na velike i male ljude, a tim se njegova satira bitno razlikuje od Enijeve. On ne štedi državnikâ ni pjesnikâ, retora ni filozofâ, bili oni Grci ili Rimljani. Ošinuo je i časnoga Homera, a još ljuće Euripida i Izokrata, stoike i sofiste. Još gore prolaze njegovi zemljaci: Enije, Pakuvije, Akcije.

Stojeći na gorućem tlu stranačkih borba republikanskoga Rima pjesnik, kao pravi Rimljanin, još više pazi na političko stanje, nego na književnost. On žigoše obijest optimata, koji svoje sinove, ma bili potpuno nesposobni, guraju na prva mjesta, njihovu zavist prema vrijednim ljudima, njihovu nesposobnost vojvodsku, s koje je Rim pred Kartagom i Numancijom doživio sramotu i štetu; kori neodlučnost K. Papirija Karbona, ruga se premoći Kornela Lentula Lupa, koji je postao cenzor, premda je prije bio osudjen poradi otimačine; šiba razvraćenost i razbludnost plemićâ, udara na Rimljane, što primajući nasumce grčke dobre i zle običaje podrezuju korijenje rimskomu biću, u kratko: on oštro i iskreno bije svojim bičem sve ono, što je skoro iza njegove smrti uzrokovalo gradjanske ratove i s njima propast republike.

Ali je Lucilije zavirio i u privatne prilike svojih suvremenika, poimence je ogledao njihov obiteljski život. On je dobro razabirao, da će pokvareni obiteljski život isto onako potkopati rimsku republiku, kako je strogi zapt u kući osnovao veličinu i slavu rimske države. Zato neprestano iznosi ideale najboljega vremena rimskoga, neprekidno se osvrće na opće dobro rimske države, o kojoj nije nikada očajavao, dočim Horacije po načinu Grkâ istavlja kosmopolitski, općenito ljudski ideal.

Neke osobe, koje je Lucilije naslikao u svojim satirama, razbludnik Nomentan, šaljčina Pantolab, gladijatori Esernin i Pacidejan, postaše poslovične, tako da ih Horacije i Ciceron uzimaju za tipove.

---

[1] pjesma podrugljiva i za rešetanje ljudskih mana sastavljena prema značaju stare komedije.

Lucilije bijaše, kao i Scipion, dosta slobodouman i nepristran, da uzpoznade nedostatke rimske i priznade grčke vrline. On se nije banio praznim ponosom tolikih Rimljana, koji su sa prijezirom gledali na „Grčiće" (Graeculi), a ipak se povodili za njihovim manama. Nego je želio, kao svi plemenitiji i izobraženiji ljudi u Rimu počevši od drugoga punskog rata, da se rimska muževna krepost spoji sa grčkim humanitetom.

Lucilije je cijenio vjeru starih Rimljanâ, ali se nije klanjao svim sujevjerjima stare religije. A to nije ni čudo, kad znamo, da je Lucilije prošao školu grčke filozofije. Zato se oštro ruga sujevjerju ljudskomu, koje je bogovima pridavalo kojekakove smiješne i sramotne mane. To je uzrok, zašto Laktancije njega i Lucijana broji medju one pisce, koji nisu štedjeli ni ljudi ni bogova. Ali bi bio pravije rekao, da su oni žigosali mane ljudî i lude pomisli njihove o bogovima.

Krivo bi sudio, tko bi držao, da je Lucilije postupao licemjerno. On je umio i htio s potpunom iskrenošću, kao njegov po duhu srodnik Arhiloh, iznositi publici i svoje slabosti i mane.

Unoseći u satiru oštru osobnu polemiku i ističući svoju subjektivnost Lucilije je daleko napredovao pred bezazlenom i objektivnom satirom Enijevom, te upravo bitno preobrazio satiru. Ipak imade u njega amo tamo koji trag Enijeve satire, a to se najbolje opaža u tom, što u bogatu, dašto i neuredjenu izboru obradjuje prerazličite predmete svakidašnjega suvremenog života.

O estetičnoj vrijednosti njegovih satira teško je raspravljati. U opće je teško suditi kojemu piscu po ulomcima, a po gotovo starinskomu. Zato je prava sreća, što onako fine glave čovjek, kakov je Horacije, u trima satirima (I, 4 i 10, II, 1) opširno govori o Luciliju. Doduše ovo vrelo moramo upotrebljavati s opreznošću. Prije svega valja imati na umu, da Horacije ne sudi kao učenjak, nego da govori kao pjesnik, pa da se ne može tražiti u njega znanstvena točnost i temeljitost. Nadalje Horacije u one tri satire ide za odredjenom svrhom. Nije mu toliko stalo do samoga Lucilija, koliko da opravda oblik, koji je Lucilije prvi dao satiri, a on sâm ga dotjerao.

U prvoj satiri II. knjige govori Horacije poglavito o sadržaju Lucilijeve satire, a u one druge dvije ocjenjuje njezinu estetičnu vrijednost. Uza to valja pamtiti, da je Horacije bio razdražen žestokim navalama, koje je poradi 4. satire (u I. knjizi) doživio od poštovačâ starorimskih pisaca, pa zato u desetoj satiri (I. knjige) nije svagdje sasvim miran i nepristran. Bit će zato pretjerao Lucilijeve pogrješke, jer oni, koji se čemu preko

reda dive, vole posljedovati pogrješke svojih uzora, nego njihove vrline.

Horacije tvrdi, da je Lucilije sasvim zavisan o staroj atičkoj komediji, poimence o Aristofanu, Kratinu i Eupolisu. Po odlomcima Lucilijevima sudeći čini se, da je Horacije previše rekao. Istina Lucilije je srodan sa starom atičkom komedijom u tom, što s istom oštrinom i iskrenošću žigoše mane i nedostatke i što ide za svrhom, da popravlja ljude. Ali se ne može govoriti o direktnom posljedovanju. Uza to se izmedju Lucilija i napomenutih Grkâ opaža razlika, koju nalazimo izmedju Rimljanina i Atenjanina. U Lucilija ne nalazimo mjestâ, kao u Aristofana, koja bi nas uznosila u idealni svijet; Lucilije ostaje u sferi svakidašnjega života, u njega ćeš uzalud tražiti onu smjelu Aristofanovu invenciju situacijâ, koja se kosi s vjerojatnošću, ali koja gotovo vazda postizava efekt. I one genijalne slobode u stvaranju riječi naći ćeš u Lucilija veoma rijetko.

Isto tako stara atička komedija ne poznaje druge osobine u Lucilijevoj satiri, na ime sasvim subjektivno izticanje pjesnikovo ne bi ni pristajalo dramatičnim djelima.

A i po sadržaju za cijelo nema srodstva medju starom atičkom komedijom i Lucilijem, koliko bi htio Horacije. Velika je šteta, što su nam se izgubila pjesnička djela Arhilohova. Sva je prilika, da je Arhiloh od sviju grčkih pjesnika najsličniji Luciliju ne samo po oštrini, nego možda i inače. Bar tako naslućujemo. Lucilije je svakako čitao Arhiloha (isp. ulomak XXVII u Müllera), ali se ne može znati, je li ga posljedovao.

Po svemu razabiramo, da Lucilija valja držati za originalna pjesnika. Tim ne velimo, da nije dobro poznavao grčkih i latinskih pisaca, i da ih na nekim mjestima ne posljeduje. Stari su tražili, da pjesnik bude ne samo darovit nego i učen. Počevši od Ciceronovih vremena dapače izraz „doctus“ (učen) stalan je pridjevak dobrih pjesnika.

Ako u Lucilija i ne nalazimo one duboke učenosti, s kojom se susrećemo u Vergilija, ipak se iz ulomaka vidi, da je najznatnije pisce Rima i Helade valjano proučio. U sačuvanim odlomcima vidimo, da je dobro poznavao Homera, Arhiloha, Teognisa, Euripida, Enija, Pakuvija, Akcija, Izokrata. Isto tako je poznavao staru latinsku komediju, kao i grčke filozofe, sofiste i retore.

U ostalom stari su drukčije sudili o posljedovanju nego mi. Ako je koji pjesnik posljedovao u čemu drugoga dobra pisca, to se nije držalo manom, nego vrlinom. Takovih posljedovanja i upotreba ima i u Lucilija.

U obradbi je Lucilije kadikad išao u šir, kako nam svjedoči Horacije (Sat. I, 10, 9—10), ali se to lako može razumjeti u vrsti poezije, kakva je satira. Satira nekako sama po sebi zavodi pisca na neku bezbrižnost u kompoziciji, kao i na prave digresije. U ostalom Lucilijevo prikazivanje zaslužuje veliku hvalu. On umije pogoditi sve tone, znade za svaki predmet naći pravi izražaj. Kako se njegova satira kreće u okviru svakidašnjega života, i jezik joj je pretežito neprisiljen, žovijalan. Zato Varon pripisuje Luciliju „gracile genus dicendi“ (jednostavni način govora). Vrijedno je ovdje istaknuti, da Lucilije, kao i pozniji satirici, dosta rijetko iznosi prave dosjetke u riječima. Očito su ih držali više za domenu komedije.

Lucilijeva nas satira podsjeća komedije poimence i time, što se često služi oblikom razgovora. To joj podaje dramatičnu živost, pa s pravom Horacije posljeduje ovu osobinu Lucilijevu, ako i rjedje. To nam razjašnjuje, zašto kasniji gramatici kadšto Lucilija broje upravo medju komike. I Enije se je već u svojoj satiri znao služiti dijalogom.

Kadikad Lucilije znade i na više poletjeti, češće nego Horacije, te nikada ne zapada u doktrinarstvo, koje nalazimo u kasnijih satirika, poglavito u Perzija.

Stari veoma često hvale Lucilija, što se u njega nalazi „urbanitas“, a to mu priznaje i Horacije, koji ga inače dosta prekorava. „Urbanitas“ je Rimljanima, kad su govorili o književnicima, ona pravilnost, čistota i elegancija u izražaju, koja se je mogla steći ne u pokrajini nego samo u Rimu.

Lucilije budući fina nosa (emunctae naris, kako veli Horacije) lako otkriva mane i nedostatke svojih suvremenika, te ih umije s velikom milotom prikazivati. Ali ima u njega amo tamo i krupnijih mjesta, kakovih je u Horacija vrlo malo. Svakako je i to istina, da je u Lucilijevo doba koješta moglo biti urbano, što se je u doba veće finoće, kakovo bijaše Horacijevo, držalo za surovo. To nam Horacije (Sat. I, 10, 64—71) izrijekom ujamčuje.

Prikazivanje Lucilijevo nema i nije moglo imati ovaj vedri mir i nenakićenu graciju, kojom se odlikuje Horacijeva satira. A nije ni čudo kod Lucilijeve ugrižljivosti i oštrine. Lucilije poseže za kijačom, gdje bi Horacije upotrebio šibu ili čak iglu.

Horacije prebacuje Luciliju, što prečesto upleće grčke riječi u latinski govor, i to nepromijenjene grčke riječi. Dapače se u Lucilija nalaze grčki stihovi i polustihovi. Ima primjera, gdje je to učinio, da se naruga grkovanju nekih Rimljana; ali je još češće to učinio naprosto iz metričkih razloga ili hoteći pokazati

svoju naobraženost. Očito je, da je Lucilije brzo gradio svoje stihove i sipao na papir.

Kako Lucilijev jezik odgovara svakidašnjemu govoru, slabo ćeš kad naći u njega veće i umjetnije periode, koje se u ostalom bolje pristoje ugladjenoj prozi nego poeziji.

Horacije zamjera Luciliju, što premalo pazi na gradnju stihova, ali za cijelo prevršuje, kad veli, da bi Lucilije stojeći na jednoj nozi znao sagraditi 200 stihova. Istina je, da su heksametri Lucilijevi gdjekad otvrdi, ali nije ni čudo u doba Grahâ.

Obilježje je velika pjesnika, da udje u krv svojemu narodu. Ako je tako, onda je Lucilije jamačno velik pjesnik On je bio popularan ne samo za Ciceronova i Varonova vremena, nego takodjer za Augusta. Dapače na koncu prvoga stoljeća poslije K., kako svjedoči Kvintilijan (X, 1, 93), bilo je Rimljanâ, koji su ga cijenili više nego ostale satirike, dapače više nego u opće sve pjesnike. Kad je za Hadrijana obnovljena studija republikanskih pisaca, Lucilije bijaše opet u velikoj časti. To nam svjedoče Gelije i Fronton. On je rano našao komentatore. Istom počevši od trećega stoljeća poslije K., kad je u opće klonula učena naobrazba, pade i Lucilije (kao i Enije) u zaborav.

Svi sačuvani satirici rimske starine: Horacije, Perzije i Juvenal povodeći se za Lucilijem odabiraju heksametar za metar svojih satira; svi posvjedočuju, da im je Lucilije uzorom.

Horacije je dašto satiru usavršio; u njega još jače izbija tendencija, da šalom i podrugivanjem popravlja. Ali u njega nema više one slobode govora, kojoj se divimo u Lucilija. I najoštrije invektive u Horacija, Perzija i Juvenala krotka su jagnjad prema Lucilijevim nasrtajima. Pozniji satirici pretežito navaljuju ili na mrtve ili na prostake ili još najviše na tipove cijelih staležâ i odredjenih karaktera (škrtice, izjelice dr.). Satira carske epohe podsjeća nas u tom novije atičke komedije, kako Lucilijeva satira stare. Uza to su Horacijeve i Perzijeve pune satire filozofijske primjese, koje rijetko nahodimo u Lucilija. Lucilije je dao satiri samostalnost, pa ga zato s pravom Horacije nazivlje „iznašaocem“ satire u opreci prema Eniju, koji je doduše prvi starorimsku, nepravilnu „satiru“ uveo u književnost.

Horacije više puta posljeduje Lucilija, kako to pokazuju sholijasti, poimence Porfirion.

Možda u starini rimskoj nema djela, za kojim bismo toliko žalili, koliko za gubitkom Lucilijeve satire. Religiozni i politički, društveni i literarni život rimskoga naroda za republike bio bi divno obasjan, da su nam se sačuvala njegova djela. Gubitak

njegovih satira teško osjećamo ne samo poradi samoga suvremenog sadržaja, nego i poradi estetičnoga užitka. Ma i bilo dosta nedostataka u Lucilija, opet moramo priznati, da izvornošću i snagom nadilazi sve svoje nasljednike. Da imamo Lucilija, pregorjeli bismo, što rimska pozornica nije rodila Aristofana.

Od Lucilijeva vremena prestala se zvati satirom smjesa svakoga roda, nego se tako zove didaktična pjesma, kojoj je svrha bičevati društvene mane i zablude. U nju ulazi i politika i književnost, jer se u obje očituje društveni život. Satirik je rimski, što bismo danas rekli, pjesnički publicist, koji govori o svim pojavima društvenoga života s kritičnoga gledišta, samo što satira imade više odredjen pojam nego publicistika. Od Lucilija počevši imade satira svoj stalni književni oblik, kao i oda, elegija, epigram i dr. Satirik se nije držao pjesnikom u strogom smislu, jer u njega nije potreban uzvišen ton i jer se njegov govor približava običnoj konverzaciji, od koje se razlikuje najpače metrom. Ipak satirik nije ni prozaik, ne samo za to, što piše stihove, nego i po načinu, kako izražava svoju misao. Njegova je riječ šaljiva, ugrižljiva ili stroga tona, satirik se javlja kao govornik, koji uvjerava i prekorava, ili kao mekan i oštrouman pjesnik. Po sadržaju zalazi satirik ponajviše medju komike.

Kako smo vidjeli, Lucilija su njegovi štovatelji u carsko doba više cijenili, nego Horacija. I političke su promjene tomu mnogo pripomogle, jer je u carsko doba počela bitno jenjavati politička sloboda. Horacije je dobro osjećao, da upravo velika politička sloboda podaje Luciliju kao satiriku onu silu, koje u njega samoga nije više moglo biti. Priznajući Luciliju veliko dostojanstvo u tom dodaje, da se on po talentu ne može isporediti sa Lucilijem (Sat. II, 1, 75 infra Lucilii censum ingeniumqe). Pa je zato upravio svoju polemiku na spoljašnju stranu Lucilijeve satire, na njezin stih i jezik. Lucilijevu tvrdoću, koje je bilo kadšto u formi njegove satire, teško je podnosio pjesnik Augustova vijeka, kad je čar grčke elegancije prožeo svu književnost rimsku. A elegantni duh Horacijev pokazuje se i u tom, što s dobrim taktom ne svaljuje sve krivnje na Lucilijevu osobu nego na samo vrijeme; jer bi, veli Horacije, Lucilije sâm, da živi u Augustovo doba, dotjerao spoljašnji oblik svoje satire (Sat. I, 10, 70). Uza sve to Horacije veli u istoj satiri, da ne skida vijenca velike slave sa Lucilijeve glave.

Umni književni kritik Kvintilijan govoreći o Luciliju (X, 1, 93) postupa sasvim pravedno, kad veli, da se potpunoma ne slaže ni sa bezuvjetnim štovateljima Lucilijeve satire ni sa Horacijevom kritikom. A tako sudi i današnji svijet.

III.

Prvi je satirik rimski po vremenu iza Lucilija P. Terencije Varon Atačanin, ali o njegovim satirima ne znamo ništa drugo, nego da su bile loše. O drugim satiricima, koji su pisali poslije Lucilija, a prije Horacija, znamo još manje. Suetonije (de ill. gram. 5) tvrdi, da je gramatik Servije Nikanor pisao satire i da je gramatik Lenej napisao satiru na Salustija (ib. 15). Izuzimlje se M. Terencije Varon Reaćanin, koji je osnovao drugu vrstu satire, t. z. Menipovsku satiru.

Varon pripada trima periodama rimske književnosti, te je najplodniji pisac rimski. Mladost mu je prošla u doba prije Cicerona, zrela muževnost njegova pada u Ciceronov vijek, a pod starost bijaše još svjedok višega procvata rimske poezije za Augustove vlade. Živio je od godine 116 do 27 prije K., a napisao je 74 različita djela u jedno 620 knjiga, koja zahvaćaju gotovo sve struke ljudskoga znanja. U mladosti se je bavio i poezijom. Medju njegove najranije radove pripadaju „Saturae Menippeae“ (Menipovske satire). Tako je Varon nazvao ona od svojih djela, u kojima miješa poeziju sa prozom, prelazi od jednoga metra na drugi, upleće u latinske stihove i grčke, a obradjuje slobodnim, šaljivim tonom razna pitanja filozofije starajući se, kako se sâm izražava u Cicerona (Acad. poster. I, 8), primamiti ovakovim oblikom na čitanje svojih djela manje učene ljude i uputiti ih u razumijevanje filozofije (quo facilius minus docti intellegerent). Svoje su ime dobile ove satire po tom, što se u njima Varon povodi za cinikom Menipom. Menip na ime, budući skeptičan prema svemu u svijetu, a osobito prema raznim filozofijskim sistemima, obradio je na šaljiv način razna pitanja iz života u prozi, izmiješanoj sa stihovima; uza to se Menip često ruga pristašama ostalih filozofijskih sistema. S Menipovim se načinom najbolje upoznajemo u Lucijanovim „Dijalozima“, gdje se često navodi Menip kao jedna od osoba, koje sudjeluju u razgovoru. Od samih djela Menipovih nije nam se sačuvalo ništa, a potvrde o njima iz starine dosta se razilaze. Ipak se čini, da je Varon Menipa posljedovao ponajpače u tom, što je prisvojio maniru govoriti o ozbiljnim stvarima na šaljiv način. To nam svjedoče riječi samoga Varona u Cicerona (Acad. poster. I, 8), kad izrijekom veli, da nije Menipa preveo, nego posljedovao. Pa i sačuvani ulomci Varonovih satira ne pokazuju onoga jetkog cinizma, s kojim se je Menip rugao svemu u svijetu, kako to razabiramo iz Lucijana. Ne bi to ni pristajalo značaju

*

ozbiljna učenjaka, kakav je bio Varon. Varon je valjda uzeo samo oblik u Menipa, no dok Menip govori o filozofiji i o životu kao cinik, Varon je akademik. Ako je tako, onda nam je jasna i Gelijeva tvrdnja, da se je Varon takmio u satirama sa Menipom (2, 18, 7). Na istom mjestu veli Gelije, da su neki Varonove satire nazivali ciničnima, a Varon sam da ih zove Menipovske. Sva je prilika, da prvi izraz ne označuje značaja Varonove filozofije, nego pokazuje samo genealogijsku svezu njegovih satira sa djelima cinika Menipa.

U popisu Varonovih djela veli Jeronim, da imade 150 knjiga satirâ njegovih. Za 95 imademo potvrdu o natpisu njihovu. Ovi su natpisi što latinski, što grčki, jedanput je samo po jedan, drugi put su po dva, te su čas imena mitologijska, čas opet historijska, sad poslovice, sad opet sasvim čudno sastavljene riječi. Koliko se može razabrati iz neznatnih odlomaka, obradjuju ove satire razna pitanja praktične filozofije prema društvenomu, obiteljskomu, moralnomu i religioznomu životu, ali obuhvaćaju takodjer i razna metafizična i u opće filozofijska pitanja, kako su ih obradili razni grčki filozofi, o biti čovječje prirode, o besmrtnosti duše, o vjeri, o prirodi i dr. Glavni su im sadržaj svakako predmeti moralne filozofije, kako se jasno razabira iz množine grčkih natpisa iz ovoga područja. Imaju 33 takova natpisa. Odlomci često odaju dijalošku formu. A po svjedočanstvu starih pisaca (Cicerona, Kvintilijana i Proba) upotrebio je Varon u svojoj satiri gotovo sva pjesnička mjerila.

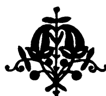
Cijela ova radnja bijaše očito jedno od najosebujnijih djela rimske književnosti, puno duha i možda u mnogom dostojno, da se mjeri sa Lucilijevom satirom: ali se ovo djelo nije dojmilo publike, koliko bi možda zasluživalo, i ostade po strani kao djelo nekoga čudaka, koje nije više pristajalo vremenu.

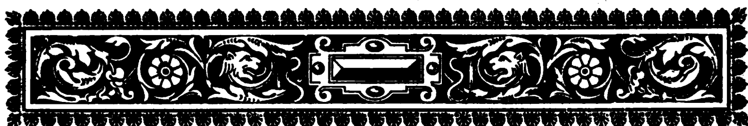
Osim ovih Menipovskih satira Jeronimov popis pripisuje Varonu još 4 knjige satira, ali nam se ne kazuje, kakove su vrste bile. Zato neki naslućuju, da su ove četiri knjige imale već čisto pjesnički oblik bez primjese proze, kako to vidimo u Lucilija, Horacija i u drugih predstavnika prave satire. U ostalom se ne može o njima govoriti ujamčeno, jer nemamo nikakovih ostataka.

Od Menipovskih satira Varonovih sačuvalo nam se samo oko 600 neznatnih, često zagonetnih, i uza to rdjavo predanih ulomaka, ali ipak svi ovi ulomci svjedoče, da se u njima na najslobodniji način miješaju stih i proza. Vidi se očit utjecaj humoristične književnosti ciničke škole, koja je, povodeći se za

Sokratovskim razgovorima, često svoju gradju zaodijevala u novelistično-dijaloški oblik, a kadšto se služila i oblikom poslanice. Svakako je istina, da se je Menipovska satira u carsko doba raširila i usavršila u romanu, kakav nam se prikazuje za Neronove vlade u Senekinu djelu „Ἀποκολοκύντωσις“ i u zanimljivom djelu Petronijevu „Satirae“. Satirična je duha i u prozi pisani roman Apulejev „Metamorphoses“ za vlade Marka Aurelija.

Odatle razabiramo, da Varonove Menipovske satire ne pripadaju u onu vrstu satire, koja je samostalna osobina rimske poezije, pa možemo reći, da bič satire iz Lucilijevih ruku neposredno prihvaća slavni pjesnik Augustova kola — Horacije.

Horacije.

I.

S bitkom kod Akcija godine 31. prije K. počinje se u rimskoj državi nova era: svršili su se gradjanski ratovi, koji su preko 100 godina razdirali organizam rimske države. August postade samovladar, no kako bijaše oprezan, nije htio naprečac dokinuti republikanske uredbe, koje su živjele samo po imenu. Većina je ljudi uvidjala, da se je republika preživjela i da se državi hoće krepka ruka kojega pojedinca. Ljudi, koji su krv lili za republikansku misao, prilagodiše se sada volji vladarevoj, kadšto i preko mjere.

I književnost se je morala donekle promijeniti. Ona nije više onako spremna na borbu kao u Ciceronovo doba, ona pozdravlja Augusta kao mironosca poslije ljutih stranačkih borba. „Otium“ (dokolicu) posvećuju umniji ljudi književnosti. Pjesnici su Augusta mnogo slavili, te su oni njegova moćna potpora. Ne može se reći, da su oni zato puki plaćenici.

Govorništvo ne cvate u ovo doba: dok je pod konac republike velika sloboda govora na foru, u senatu i na sudu prijala razvoju govorništva, sad govorništvo nema više svoga mjesta. Javne narodne skupštine sastaju se sve rjedje, svu vlast ujedinjuje u svojim rukama car. To je uzrok, zašto i historiografija cvate samo kratak čas, te do skora pod pritiskom stroge cenzure zanjemljuje. Povjesnici se moraju laćati ili sasvim indiferentne gradje ili takove, koja je godila caru. Glavno mjesto u književnosti ovoga vremena zaprema p o e z i j a, koja piše za najšire krugove.

Vijek Augustov u istinu je procvat rimske obrazovanosti. Tim se ne veli, da su svi ogranci literature, umjetnosti i kulture upravo u ovo doba dosegli svoj vrhunac. Ipak ni u koje doba

nije se u Rimu sabralo toliko genijalnosti i talenta, koliko u ovom proslavljenom dijelu rimske književnosti; nikada se obrazovanost rimska nije pokazala u tako snažnom svjetlu, kao sada. U drugu ruku: nikada nije Rim bio u politici tako jak kao za Augusta. Tomu je potpuno odgovarao i spoljašnji sjaj vječnoga grada, najviše po zasluzi Agripe, koji je Rim od ciglena učinio mramornim. Agripin „Panteon“ još i današnjemu gledaocu podaje živu sliku o tadašnjem sjaju Rima. Goleme zgrade bijahu podignute, da se ukrasi grad, koji je postao prijestolnicom svega svijeta. O tom nam svjedoči znameniti „Monumentum Ancyranum“, kraljica sviju inskripcija, odakle saznajemo, kakovim je čudesima bio Rim nakićen u doba Augustovo. Dok Agripa radi za diku samoga grada, drugi se pomagač Augustov Mecenat staraše mnogo oko toga, da podade gradu sjaj druge vrste. On je na ime umio skupiti u svojem kolu čitav niz pjesnikâ, koji su širili carevu slavu medju suvremenicima. Uz pjesnike nahodimo filozofe, učenjake i historike iz sviju krajeva svijeta. Bijaše dakako u tom sjaju i koješta laživo i prividno, bijaše koješta neprirodno u toj svoj napravi umjetničkoj, dapače i u samoj premoći političkoj. Uza svu veličinu oštro oko zamjećuje neke znakove propadanja i skoroga rasula. Ali ipak nema sumje, da je mnogovječna kultura rimska izišla na vidjelo u ovaj par s takovim sjajem kao nikada više. Vijek Augustov nije stvorio ničega nova: on je samo resultat predjašnje povjesti rimske i pokazuje granicu, do koje je došao Rim s pomoću grčke kulture i od koje se započinje nutrašnji prevrat sve do postepenoga propadanja u umnom, moralnom i društvenom životu staroga poganskog svijeta.

Rimska je književnost vjerno zrcalo svoga vremena: s pomoću g r č k e uljudbe ona postizava svoj vrhunac, ali ujedno gubi n a r o d n u silu, kako u politici tako i u književnosti propada narodni duh, a uskrsava kosmopolitizam. Prva polovica ove periode, u kojoj rade još ljudi negdašnji republikanci, prikazuje nam najuzvisitiju točku književnoga razvoja u Rimu. Poezija epska, lirska i didaktična dostigla je svoj umjetnički vrhunac u klasičnim djelima Vergilijevim i Horacijevim.

Neobični procvat ove književnosti valja odbiti na k n j i ž e v n a d r u š t v a. Mnogi umnici, nemajući prilike za politički rad, daju se na književnost. U borbi ovih družina ima i političke natruhe. Na čelu ovih družina stoji kolo Mecenatovo, u kojem se ističu Vergilije, Horacije i Propercije. Drugo se kolo sabralo oko Mesale, a glavni su članovi u ovom kolu Tibulo i Ovidije. Treće je kolo imalo politično-kritičnu tendenciju, a na čelu mu je

Polion. On nije mogao lako zaboraviti republike, pa se uza nj prislanjaju ljudi samostalnijega smjera. Polion je uredio prvu javnu knjižnicu u Rimu i ujedno prvi javno pred publikom čitao svoja djela. Ovakovo se javno čitanje kasnije uobičajilo po hramovima, kupalištima i teatrima, te je pjesnik imao prilike, da u vatri okuša svoje pjesme. To je poticalo kritiku i konverzaciju po gradu. Lektira se time znatno povećava. Braća Soziji prodaju knjige u velikom broju. Tako je književničko zvanje, nekoč prezirano, zadobilo velik ugled. Književnici ulaze u najvidjenije kuće, te medju njima nestaje onoga djačkog tona, koji nalazimo medju pjesnicima Ciceronova vijeka.

Polionov krug zastupa narodni i republikanski smjer u ovoj književnosti. Njemu se više svidja prosta, smjela, dapače opora riječ Nevijeva ili Lucilijeva nego fina i ugladjena besjeda Horacijeva, u kojoj članovi novoga kruga ne nalaze one slobode i političke nezavisnosti, kakova je bila u predjašnjih književnika. Ipak ovi ljubitelji starine nisu održali pobjede: u njihovoj stranci nije bilo snažnih talenata, pa i samo vrijeme nije više godilo naivnosti Nevijevoj ni Lucilijevoj prostodušnosti. Uza sve to je Polionov krug podavao svojom opozicijom mnogo živosti razvoju književnosti.

Ovaj bujni život počne opadati, kad su umrli ljudi, koji su uzgojeni još za republike, i kad je sam August stao udarati u žice despotizma. Javlja se istina Ovidije, ali mora — u progon. U toj drugoj polovini po gotovo jenjava proza.

U prvoj polovini osobito cvate poezija. Bila je nastala upravo epidemija u pisanju stihova. U otmene krugove ulazili su samo daroviti stihotvorci. Mecenati ih podopiru ne samo moralno, nego i materijalno, pa vidimo, da sad imade književnikâ upravo po zvanju. U to se doba javlja osobita težnja za lijepim oblikom, pa su rimski pjesnici ovoga vremena u tom znatno natkrilili Aleksandrince. A u sadržaju oni se povode za pravim klasičnim korifejima grčkoga Parnasa, a ne više za Aleksandrincima. Ako i nisu postigli svojih uglednika, opet im se mora priznati veliko savršenstvo i dovoljna samostalnost. Dapače vidimo, da udaraju takodjer svojim narodnim smjerom u satiri i poslanici, kojih nema u Grkâ, ili da grčke literarne forme n. pr. elegiju doista nadilaze.

Ovoj su formalnoj dotjeranosti prijale retorske škole, koje u ovo doba cvatu, dok pravo govorništvo propada. U ove su škole išli svi mladi pjesnici carskoga doba. Ovdje su se vježbali u obradjivanju raznih tema, veoma često pjesničkih. Posljedica bijaše dvojaka: postigla se virtuoznost u formi, ali ujedno se javlja

prekomjerna ljubav k patosu i nadutosti na štetu umjetničke istine i prirodnosti.

Tako se dogodilo, da se je književnost stala sve više udaljivati od naroda. Poezija se zavlači u otmene palače, ona postaje „dvorskom.“ Zato nije više popularna, te sve dublji jaz puca medju njom i pukom. Horacije gordo veli (C. III, 1, 1): Odi profanum vulgus et arceo.[1] Zato je puk volio stare republikanske pjesnike, pa je trebalo mnogo ustrajne borbe, dok su ovi pjesnici Augustova vijeka stekli priznaju i u širim slojevima: a istom pozna pokoljenja dadoše im zasluženu hvalu.

Liriku zastupaju Horacije, Propercije i Tibulo, epiku Vergilije, didaktičnu poeziju Vergilije i Ovidije, a satiru Horacije. Drama ostade na niskom stupnju, kao i u Ciceronovo doba. Najzad opažamo u ovo doba kao i u Ciceronovo, da medju prvacima pjesničkim nema rodjenih Rimljana, nego su to ljudi iz manjih italijskih, pokrajinskih gradova.

II.

Nekoliko godina iza Vergilija stupio je u Rimu na književno polje Horacije, koji se razvijao malo po malo tako, da je sa Vergilijem zapremio prvo mjesto u pjesničkom kolu Augustova vijeka i svojim djelima doveo rimsku lirsku poeziju do vrhunca njena u Rimu.

Vrelo nam je za pjesnikovu biografiju izvadak iz Suetonijeva spisa o pjesnicima, no još više nam kazuju sama djela pjesnikova, u kojima nam je sačuvano veliko obilje podataka.

Kvinto Horacije Flako rodi se 8. decembra god. 65 prije K., pet godina poslije Vergilija, u rimskoj koloniji Venuziji (danas Venosa) na granici Apulije i Lukanije. Otac mu je bio libertin i po zvanju utjerivač javnih novaca. Vidi se, da mu otac nije imao visoke službe. Ipak je imao nešto posjeda, a kako je bio uman čovjek, postarao se za to, da mu sin dobije što bolju naobrazbu. Zato odvede sina u Rim i smjesti ga u jednu od najboljih škola, gdje je tumačio stare latinske pjesnike Orbilije, koga se pjesnik sjeća i pod starije dane. U rimskim školama upoznade se Horacije sa rimskom i grčkom literaturom, a uza to prouči gramatiku, retoriku i neku čest filozofije. Otac je vazda bdio nad sinom, dok se je učio u Rimu. Horacije to izrijekom napominje.

---

[1] Mrzim na neupućenu svjetinu i odbijam ju.

No Horaciju ne bijaše dosta, što mu je podala rimska škola. Zato kad poodraste, po primjeru znatnih i bogatih Rimljana ode u Atenu, u taj slavni grad ljudske prosvjete, da se usavrši u naukama. Atena je, pošto su Rimljani podjarmili Grčku, ostala slavno mjesto, gdje je sve govorilo o visokoj naobrazbi, gdje su nauka, umjetnost, književni ukus i finoća umnoga života još uvijek svjedočili svoje pravo porijetlo. U to su doba sjali slavom filozofi — akademik Teomnest i peripatetik Kratipo, koje je sa zanosom slušala rimska mladež i koje je došao slušati sam Bruto, pošto usmrti Cezara. Horacije. umijući grčki još iz svoga dvojezičnog zavičaja i proučivši grčku gramatiku u Rimu, mogao je lako prodrijeti u duh grčke književnosti i u opće kulture. Istom u Ateni uputi se u sve tajne grčke filozofije. No nije mu bilo sudjeno, da dugo uživa ove umne slasti u tom svetištu Muzâ. Nesretne prilike rimske republike prisiliše ga, da prekine nauku i da ostavi ovo prijatno mjesto.

Ova kruta vremena bijahu za Horacija vojna, koju su triumviri krenuli proti braničima republikanske slobode, ubojicama Julija Cezara — proti Brutu i Kasiju. Horacije zajedno sa drugim mladim Rimljanima, koji su se bavili u Ateni, odazove se pozivu Brutovu i stupi u njegovu vojsku kao vojnički tribun. U boju kod Filipâ godine 42 bi republikanska vojska hametom poražena, Bruto i Kasije poginu, a ostali se drugovi njihovi predadu neprijateljima ili potraže spasenje u bijegu. Medju drugima bijaše i Horacije. U svojoj odi (II, 7) priznaje Horacije, da je brzo pobjegao iz boja bacivši oružje. Ova je priznaja u četrdesetim godinama našega stoljeća dala povoda njemačkomu učenjaku Teuffelu, da obruži značaj Horacijev i da ga ponizi ne samo kao čovjeka, nego i kao pjesnika. Povodeći se za Goetheom, koji je rekao, da u Horacijevim odama nema prave poezije, nastojao je Teuffel dokazati, da Horacije nije velik pjesnik, premda je duhovit, ukusan, pronicav, šaljiv i u formi vješt. Ruga mu se, da je istom u 33. godini spjevao prvu odu! Kasnije je sâm Teuffel znamenito ublažio svoju presudu.

Bitka kod Filipâ bijaše dogadjaj, koji je zadao republikanskoj stranci smrtan udarac. Sad je već pala kocka, da se republika ne će održati. Tek je trebalo još 10 godina borbe i natege oko toga, tko će postati gospodar države, koja je ulazila u monarhijski sistem. Ovaj važni dogadjaj zateče Horacija u ranoj mladosti: jedva su mu bile 22 godine. On nije vidio mirne republike u svom vijeku. Olujni prizori rimskoga fora, na kojem su rogoborili demagozi, medjusobna vojna Cezarova i Pompejeva, ubistvo Cezarovo, bune u Italiji i vojna republike s Antonijem,

drugi triumvirat i vojna triumvirâ sa republikancima, bitka kod Filipâ, — to su dogadjaji, koje je u mladosti preživio Horacije, i koji su morali ostaviti dubokih tragova u pjesnikovoj duši. Sad treba promotriti posljedice napomenutih dogadjaja, da možemo suditi o tom, kako je tribun Brutove vojske mogao bez velike unutrašnje borbe prijeći u monarhijsku stranku i prihvatiti onaj novi red, koji je uveo pobjednik filipski Oktavijan, kasnije nazvani August.

Upotrebivši amnestiju, koju su proglasili triumviri, Horacije se vrati u Rim razbijena duha i lišen očeva imanja, koje su mu zaplijenili na korist veteranâ. Dobivši kvestorsko mjesto, da namakne sredstva za život, i nemajući nade u političku karijeru dade se sav na književnost. Horacije sâm veli (Ep. II, 2, 51), da ga je smjelo siromaštvo nagnalo graditi stihove. Horacije ne ide za tim, da stihovima steče kruha; on nije mogao očekivati, da će ga poezija hraniti, jer u starini pisci nisu se bogatili svojim radom književnim. Horacije želi, nemajući karijere, bar u književnosti steći priznanje i izlazak iz jadnoga stanja. To je bilo stanje razdražice i nezadovoljstva, koje se doista i odrazilo u epodama i satirama, u prvim njegovim pjesničkim djelima, ako odbijemo njegove grčke pokušaje, koje je u početku pisao, ali ih se doskora okanio, jer se uvjerio, da bi pišući grčke stihove nosio drva u šumu.

Literarni pokušaji Horacijevi u epodi i satiri obratiše na nj pozornost publike i pribaviše mu prijateljstvo već poznatih u to doba pjesnika Vergilija i Varija, koji su držali za dužnost, da ovoga mladog pjesnika predstave Mecenatu. No Horacije nije odmah zadobio onoga mjesta u Mecenata, koje je imao kasnije. Mecenat, Augustov drug, pozvao ga je k sebi istom 9 mjeseca nakon prvoga sastanka, pošto ga je upoznao.

Drugovanje s najotmenijim društvom, sa ljudima, kakovi bijahu Polion, Mesala, Agripa, pa društvena sveza sa pjesnicima, kao što bijahu Varije i Vergilije, navrate Horacija na onu stazu, o kojoj nije nigda ni sanjao. Horacije je prestao biti čovjek, koji se mora prehranjivati zamukom činovničkom, i postaje član višega društva, koje zaprema glavno mjesto u književnosti i politici. Ne treba istom spominjati, da su mnogi za to zavidjeli Horaciju, kako to vidimo iz njegovih djela.

Za godinu dana, na ime godine 37, vidimo Horacija u društvu sa Vergilijem, Varijem, Tukom, Nervom i Kapitonom, gdje prati Mecenata, koji u ime Augustovo putuje u Brundizij na pregovor s Antonijem. Ovo je putovanje opisao pjesnik u Sat. I, 5. Prijateljstvo sa Mecenatom pribavi mu ne samo pro-

tivnikâ, nego i napasnikâ, koji su se preko Horacija htjeli utisnuti u Mecenatovu družinu. Tip takova dosadnika majstorski nam je pjesnik opisao u Sat. I, 9. Medjutim je medju Horacijem i Mecenatom sveza postajala sve tješnja i odanija. Horacije, kad izdaje prvu knjigu satira, posvećuje ju Mecenatu. A Mecenat mu daruje sabinsko imanje (Sabinum) pokraj staroga Tibura (Tivoli), u čarobnoj dolini, okruženoj šumovitim gorama sabinskim i nakvašenoj malim potokom Digencijom. Ovo je imanje podavalo pjesniku veliko zadovoljstvo, o čemu nam pjesnik sâm svjedoči u svojim djelima.

Ovdje je tražio i nalazio pjesnik zaklonište od šumnoga rimskog života, posvećujući svoje vrijeme književnomu radu. U Tiburu su u svojim zaseocima mnogi Rimljani tražili odmora i hlada za ljetnje zapare. I Augusta privlači Tibur, da pod trijemovima Herkulova hrama sudi, i Mecenat otvara ovdje svoju bogatu vilu gostima. Ne samo bližnja okolina — kaskatele i kararakti Anijena, nego i pogled na vas Lacij i sabinsku zemlju, dapače i pogled na Tirensko more oduševljavaše pjesnika lirskim pobudama.

Prvi plod njegova sabinskoga boravka bijaše izdanje druge knjige satira godine 30., godinu dana iza Akcijske bitke. Druga knjiga satira na prvi pogled odaje veću zrelost i dotjeranost, nego prva knjiga.

Nema sumnje, da su Mecenat i njegovi drugovi utjecali na Horacijev pjesnički razvoj i oplemenjivali njegov estetički ukus. To se vidi i na poznijim epodama, koje je napisao u isto doba, kad i drugu knjigu satirâ.

S Augustom Horacije nije nikada bio u osobito tijesnoj svezi, dapače on se je tomu uklanjao. No kad je August, pobijedivši svoje protivnike, postao predstavnik mira i društvenoga boljinka, Horacije je držao za opravdano, da mu pjeva u slavu. Istom kad se Horacije uvjerio, da je rimskomu narodu potrebna snažna ruka monarha, počeo je Horacije upravo moliti bogove, da uzdrže Augusta. Nije dokazana objeda C. Petera (u Gesch. Rom's 3, 110), da je Horacije u prostoj službi Augustovoj preporučivao mir, umjerenost i užitak najpače onim ljudima, koji su svojim visokim rodom, bogatstvom i plemenitošću najviše zadavali brige Augustu.

Pošto se Horacije umirio i materijalno oporavljen našao uz Mecenata, mogao je zapjevati iz pune duše. Horacije se sada daje na liriku, te počinju sada izlaziti ispod njegove ruke razni lirski odušci u raznim prigodama. To se očituje čas u čuvstvu spram starih republikanskih drugova, kojih nije nikada odnemario, čas

zove znance na veselje, sad pjeva ljubavne svoje osjećaje i zgode, a sad pripovijeda načela životne mudrosti, ili izražava svoju filozofiju u povodu raznih dogadjaja, ili pak udara u veličanstveni ton rodoljubnoga zanosa.

Godine 22 objelodani Horacije prve tri knjige oda (Carmina), godine 17 napisa „Carmen saeculare“, a zatim objelodani 4. knjigu odâ.

Kad je Horacije završio izdanje svojih oda, stajaše bez suparnika kao prvak medju suvremenim pjesnicima rimskim. Vergilije je umro već godine 19.

U posljednje godine ostavi se Horacije lirike, te baveći se filozofijom piše didaktične „poslanice“. Prva knjiga Epistulâ izadje prije 4. knjige oda, na ime godine 19.

Suetonije nam iznosi ulomke pisama, koja je pisao car August Mecenatu, pa i Horaciju. Iz njih se vidi, da je August na svake ruke nastojao što užu svezu stvoriti sa Horacijem, ali pjesnik nije mu nikada pošao u tom predaleko u susret, jer je osjećao do smrti, da ga nešto rastavlja s Augustom. U jednom pismu car upravo kori pjesnika, što je oholo prezreo njegovo prijateljstvo. Pročitavši moćni car neke satire i poslanice Horacijeve, upravo se žali u pismu na pjesnika, što ga Horacije ne navodi u većini pjesama, pa ga pita, zar možda misli, da bi naudilo njegovu glasu, kad bi potomstvo znalo, da je sa carem Augustom prijateljski općio. Na taj je list odgovorio Horacije svojom glasovitom poslanicom (II, 1), upravljenom na Augusta, u kojoj govori o književnim strujama u Rimu, i koja je kao naličje slavnoj njegovoj poslanici „Pizonima“ (de arte poetica, II, 3).

Skoro iza toga, što je objelodanio drugu knjigu Epistulâ, umrije Horacije. On je samo za nekoliko mjeseca preživio Mecenata, s kojim je preko 30 godina prisno prijateljevao i koji je u testamentu zamolio cara Augusta, da bi se Horacija sjećao kao njega samoga (Mecenata). Umro je naš pjesnik 27. novembra godine 8 prije K. u 57. godini svojoj, a zakopan bi na Eskvilinu pokraj Mecenata.

Horacije bijaše malen i debeo, kose crne; svakako je bio nešto imućan: to svjedoči njegova knjižnica, putovanja, robovi i parasiti. Ispod cenobija sv. Antonija pokazuju tamošnji ljudi putnicima ruševine, za koje vele, da su od Horacijeva „Sabina“.

O filozofiji Horacijevoj može se govoriti samo u praktičnom smjeru, jer su u njegovo doba bile u Rimu dvije etike: Epikurova i stoička. U početku bijaše pjesnik izrazit Epikurovac, no kasnije popušta Stoi. U poznije doba preporučivaše pjesnik mo-

ralnu ozbiljnost, koja je jezgra stoičke etike, ali ipak Horacije nikada ne usvaja stoičkih načela u cjelini. Dapače on želi, da sačuva svoju slobodu prema filozofijskim školama: čas ih promatra kao kritik, čas kao diletant, pa kao eklektik bira odavle i odanle.

U moralnom pogledu počeo se Horacije istom kasnije oslobadjati od obične u ono doba slobode u općenju sa ženama. Ipak se ne smije svaka riječ uzeti pod živu istinu. Mnoge „ljubovce“ nastale su u fantaziji ili iz lektire drugih pjesnika. Neka imena ovih slobodnih žena ili su sasvim izmišljena, ili su zbiljska, a tiču se jamačno i citarašica i plesačica, koje su dolazile ka gozbama.

Kad bi boravio u Rimu, stanovao je blizu Eskvilijâ, a dvorila su ga tri poslužitelja. K njemu su zalazili i parasiti. Najviše se ipak bavio u Mecenata, gdje bi ga tražili oni, koji su danju imali s njime posla. Kadšto je išao u Baje i u kampanijsko primorje, da se zrakom i kupanjem oporavi. Jednom je gotovo nastradao od nepogode vozeći se morem. Brzo je počeo starjeti, tuži se, da je već u 40. godini počeo sijedjeti. Čini se, da je bio slabih pluća, i da je češće pobolijevao, osobito od podagre. Temperamenta je bio razdraživa, ali inače je bio dobroćudan. Rado je uživao, još u Ep. I, 4, 16 zove se „svinjom iz Epikurova krda“. Ljubio je vino, kao i mnogi drugi lirici, ali veli, da pilo još ne tvori pjesnika. Prijatelj je bio uzoran. Ljubio je grčku kulturu, te je bio glava helenistične struje u poeziji.

Najviše se spočitava Horaciju, što je Augusta brojio medju heroje. L. Müller to opravdava (Qu. Horatius Flaccus p. 40) ovako: Ovakove epitete daju Augustu i drugi pjesnici. osim Tibula, koji o Augustu šuti. U Grka i Rimljana bijahu pojmovi o bogovima donekle familijarni. Nije to bog u kršćanskom smislu. Već je i Horacije epitetom „božanski“ spram ljudî veoma darežljiv. Tim se ponizuje božanstvo, a ne povisuje se toliko sâm čovjek. Pridijevanje ovih epiteta službeno je uveo istom Aleksandar Veliki. I rimski konsuli u Istoku primali su takova odličja. Što su više istočni nazori prodirali u rimski svijet, što je više Rimljanin tražio za državu spasitelja iz pogibli: to je više kod naroda raslo uvjerenje, da obična ruka ne može održati na okupu rimsku državu. Po tom nije laskanje, kad Vergilije i Horacije drže Augusta za spasitelja poslije krvavih gradjanskih ratova. Dapače poslije smrti Antonijeve bijaše službeno propisano kod sviju gozba libacijama podavati božansku čast Augustovu Geniju, ili što je isto, samomu Augustu. Za posljednjih godina pjesnikovih biše po senatskoj odluci na svim ulicama grada Rima po-

dignuti oltari Geniju Augustovu. A kao boga slavili su Augusta doduše ne gradjani u Rimu, ali pokrajinci, premda je i u Rimu bilo dopušteno božici Romi i Augustu posvetiti hramove ili oltare, koji bi se novi podigli. Horacije Augusta ne zove baš „bogom“, kako Propercije, nego ga postavlja o bok herojima (Kastoru, Poluksu, Herkulu, Romulu). No Horacije izrijekom veli i to, da se August mora prignuti pred Jupiterom. Najzad u opće ne zaboravimo, da Horacije govori kao pjesnik, a uza to da je retoričan, kako su i danas Romani, pa da voli upotrebljavati jače, življe izraze, nego koji sjevernjak.

III.

Najranija su djela Horacijeva dvije knjige satirâ i epode. Prva je knjiga objelodanjena godine 35, a druga 5 godinâ kasnije. Ove satire i epode pisao je Horacije oko 10 godina (od 40—30 g.). Rimski pjesnici, osobito u carsko doba, pisali su polagano, a po gotovo Horacije. Zato im i jesu pjesnička djela klasično dotjerana.

Horacije je, ako možda i ne prvi, navratio rimsku satiru od uzora stare atičke komedije k onomu, što je podavala nova komedija. Svakako je njegov sjajni primjer ustalio pravac, kojega su se od onda držali ne samo pozniji rimski satirici, nego gotovo svi satirici novih naroda. Isto tako je Horacije utvrdio heksametar za metarsku formu rimske satire, u čemu se za njime povode Perzije, Turno i Juvenal.

Horacije bijaše sin nižega činovnika, sloboda govora bijaše stegnuta, republika je prelazila u monarhiju: sve je to djelovalo, da je Horacije morao uljevati vodu u vino, te poput Varona u svojoj satiri žigosati samo privatničke mane i nedostatke, pa i u tom području postupati oprezno.

Dapače i u najslobodnija vremena republikanska zlo su prolazili presmioni pjesnici, osim ako su imali onako moćnih sveza kao Lucilije. Ta na p. za II. punskoga rata zatvorili su Nevija, jer je uvrijedio neke plemiće, pa je dotle čamio u tamnici, dok nije u drugim komedijama molio za oproštenje.

Zato Horacije imenice bičuje ili pokojnike, ili još običnije: značajeve, koji su već po Luciliju postali tipni, kao na p. što su rasipnik Menije, šaljivdžija Pantolab i pustolov Nomentan; od živih žigoše samo neznatne osobe: vrlo rijetko i oprezno udara na odličnije. Kadikad je veće ljude opalio, ali tek pod fiktivnim imenom. U ostalom smo slabo upućeni o mnogim osobama, koje

se napominju u satirama Horacijevim. Šteta je, što nam se nisu sačuvali spisi starih učenjaka „o osobama Horacijevim“.

Kako se je Horacije naučio od oca i kako je na pretek imao prilike vidjeti u Lucilija, Horacije je razne nezgrapnosti rado zaodijevao u konkretne slučajeve i prikazivao ih na zbiljskim ili izmišljenim osobama. Izabirao je primjere takodjer iz životinjskoga svijeta, iz domene Ezopove basne, kako su to već prije njega radili Lucilije i stari podsmjevač Arhiloh.

U ostalom se pak zadovoljavaše, da po uzoru novije atičke komedije ošine cijele staleže ili kategorije, na p. škrtice i lihvare, rasipnike i baštinare, preljubnike i druge pustolove, izjelice, neku vrstu filozofâ i pjesnikâ.

Opis mu je pojedinih tipova u cjelini sretno pošao za rukom, premda nalazimo takodjer prevršivanja i karikature. Poradi toga mišljahu neki, da je Horacije preoštar, dok su drugi tvrdili, da mu je satira bez snage (Sat. II, 1, 1 dalje).

Prikazivanje mu je živo, osobito u drugoj knjizi, a najpače zato, jer se služi dijaloškom formom, u koju su neke satire sasvim, a neke većinom zaodjenute. Nerijetko upleće govore. To isto, ali u manjoj mjeri, nahodimo i u njegovim epistulama, pa zato Horacije i drugi za njim obje vrste pjesničke nazivaju „sermones“ (razgovori). Osobitu finoću pokazuje Horacije u karakteristici uvedenih osoba.

S pravom su neki rekli, da su nam Horacijeve satire poradi svoje dramatičnosti u neku ruku naknada za rimsku komediju, jer su se komična prikazivanja starorimskoga života, kakova su iznosile togata i atelana, bez traga izgubila.

Što se tiče sadržaja, Horacije govori kao i Lucilije često o sebi, bilo da opisuje svoje doživljaje, na priliku put u Brundizij (I, 5), svoj susret sa brbljavim dosadljivcem, koji želi preko njega doći do Mecenata (I, 9), kako je dobio svoje dobro u Sabinskoj zemlji (II, 6), bilo da iznosi svoje simpatije i antipatije. U sat. II, 3 i 7 dopušta, da ga drugi izgrde, ali samo zato, da ruglu izvrgne nadute stoike, koji su se razmetali svojom krepošću, disputama i neobičnostima. Tek na koncu obiju satira opaža se prava iritacija Horacijeva.

Još češće prikazuje i žigoše mane tadašnjega društva u Rimu, ali samo privatne i literarne. Ovu uzdržaljivost mogaše Horacije opravdavati time, da popravljanje društvenih rana ide u prilog i državi.

Kao u komediji, imade i u satiri dosta opscenosti, osobito spolne vrste. A i teško je govoriti o pokvarenosti ljudske prirode, da se ne kaže ništa o tom. Horacije nije tako surov kao

Lucilije, ali je u njega takove primjese još uvijek dosta — tako, da su se u poznatim izdanjima „in usum Delphini" morale njegove satire po modernom shvaćanju znatno prekraćivati. Medjutim francuski, talijanski i njemački satirici XVI. stoljeća znamenito nadilaze Horacija u obilju opscenostî.

Prema Lucilijevoj oštroj ugrižljivosti, Perzijevoj moralističnoj srdžbi i retoričkoj grmljavini Juvenalovoj Horacijeva satira prikazuje nam vedri element satire, rijetko kad podilazi Horacija gnjev, a to zato, jer voli iznositi smiješne i lude mane nego grozotu ljudskih zabluda. To je živa istina, a to valja tim više isticati, jer i u Horacijevo doba bijaše gradje za Juvenalovsku satiru, jer je i Horacije imao dosta prilike, da prirodu ljudsku upoznade sa najgore, sa najjadnije strane. U tom se očituje značajna biljega Horacijeve na helensku udešene prirode.

Krivo bi sudio, tko bi mislio, da je smijeh jedina ili bar najvažnija svrha pjesnikova, te da je pjesnik želio svoje čitatelje samo rasmijati, kako to čine neki humoristični listovi u moderno doba. Očito imade komedija, pa tako i satira i basna drugu svrhu. Njima je do toga stalo, da djeluju moralno zgodno umetnutim sentencijama, koje su se starima mnogo svidjale počevši od Euripidovih vremena, a osim toga da postignu i estetički efekt prikazujući na umjetnički način manu u njenoj ludosti i smiješnoj slici. Tako bijahu na glasu rečenice Epiharmove i Menandrove, dapače u rimskom mimu, najfrivolnijoj podvrsti komedije, koja je mnogo pripomogla rasulu kasnije starine, nalazimo uspomene na ovu ispravičnu svrhu komedije. Glavni zastupnik mima Publilije Sir bijaše čuven sa svojih mudrih rečenica.

Još je važniji u satiri moralni element, pa su se upravo poradi toga u školama čitali satirici i komici, ma koliko se to nama činilo čudno.

Za satiru je značajno, što se u njoj u opće rijetko izmišljavaju smiješne, drastične, komplikovane, d o s l j e d n o p r o v e d e n e situacije, pa osim toga da se dosta rijetko upotrebljava poigravanje riječî, koje dvoje znače.

Nego su satirici zahvaćali u puni život ljudski, opisivali zbiljske primjere; ovi primjeri, a gdjekad anegdote bile su im kao surogat za pletku, koja se je umjetno razvila u komediji.

Odatle je jasno, zašto u Horacija nalazimo toliko digresijâ, koje bar na oko odvraćaju od glavnoga cilja u pojedinoj satiri. Digresije kao i slobodnija kompozicija i podjela detalja u neku su ruku posljedica postanka i prirode rimske satire. Smjelo se može reći, da ne bismo mogli n i j e d n e Horacijeve satire nagadjanjem na novo sastaviti, da su nam se, uzmimo, od nje-

govih satira sačuvali samo ulomci. Zato nam je teško i o Lucilijevim satirama složili potpuniju, konkretniju sliku. One će ostati uz dosadašnju gradju samo velika ruševina.

Komika Horacijevih satira ne pokazuje se u uličnim dosjetkama, nego u finoj ironiji i u urbanu podsmijevanju. Ironija Horacijeva podsjeća nas često Sokratove u Platonovim dijalozima. Ona ide za tim, da dokaže laiku, da svaki čovjek ima neku malu ludost u moralnom i u intelektualnom smjeru, pa da mu može pomoći samo filozofija.

Nadalje se odlikuju Horacijeve satire svojim filozofijskim, ponajpače moralnim refleksijama. Rimsku je satiru filozofijom prožeo zapravo Horacije. Filozofija mu podaje pozitivni element satire; što obara udaranjem na pogrješke, to želi opet sagraditi praktičnom upotrebom filozofijskih maksima. Na taj su način njegove satire prestale biti strogo rimske dobivši značaj kosmopolitski, koji ih približava obrazovanim ljudima sviju vijekova. Ali se ujedno poradi toga umanjuje bogatstvo njihovih boja, nisu više onako krepke i po sadržaju bujne kao djela Lucilijeva, pače kadkad, ako i veoma rijetko, padaju u doktrinarizam. U tom su smjeru mnogo savršenije njegove poslanice, koje je pisao u zrelije doba.

U satirama se Horacije svagda prikazuje Epikurovcem, pa se obilato ruga Stoicima. Prema Epikurovim načelima, a i po svojoj ćudi preporučuje nam Horacije juste-milieu, zlatnu sredinu, i uvjerava nas, da se sve ljudske sveze, poimence prijateljstvo, oslanjaju na kompromis, jer „nitko ne dolazi na svijet bez pogrješke.“ Uz takova uvjerenja nije čudo, što Horacije udara na oba ekstrema: i na kuhinjske prekomjernosti medju pretjerancima Epikurove nauke, kao i na stoicizam.

Jezik je Horacijevih satirâ udešen prema publici, za koju su satire napisane, u svemu se drži onoga lakog i elegantnog tona, koji je bio običajan u konverzaciji naobraženih Rimljana; u njemu nema ni neobičnih arhaizama ni grecizama, kojih nahodimo samo u višem slogu, pa ni barbarizama. U satirama nalazimo ton, koji vidimo u Platona. Govor je živahan, rijetko je kad uzrujan (kao u I, 10), a još rjedje polijeće u visinu, kako to vidjesmo gdjekad u Lucilija. Patosa nalazimo više puta u II, 3 i 7, ali se postavlja u usta takovih osoba, po kojima izlazi u komičnom svjetlu.

Horacijevi su stihovi doduše bolji nego Lucilijevi, ali ipak ustupaju Vergilijevima i Ovidijevima. Ne bi radio pravo, tko bi to odbijao na nedostatak formalnoga talenta ili na nepažljivost pjesnikovu; Horacije je u svojim odama i epodama pokazao, da je

veoma vješt graditi latinske heksametre. Ali on nahvalice nije htio, da satirski stih potvrdi nove strože zakone, koje nalazimo najprije u Katula, a onda u Vergilijevim Bukolikama i Georgikama. Njemu dostajaše, da nemarne ritme Lucilijeve samo preudesi prema dotjeranijemu ukusu svojih suvremenika. Zato ima u njegovim satirskim heksametrima takovih povreda ritmičkih zakona, kakovih se Vergilije u višim vrstama poezije pomno čuva.

Satirici carskoga vremena Perzije i Juvenal sasvim se oslanjanju o Horacija, kako to oni sami posvjedočuju i kako potvrdjuju mnogobrojna posljedovanja njihova. Njihova je metrika u ostalom, odgovarajući raznježenomu ukusu srebrnoga vijeka rimske književnosti, više izbrušena.

IV.

P r v a k n j i g a Horacijevih satira nije bila namijenjena, da se objelodani i raširi po svijetu. Pjesnik je samo prijateljima čitao pojedine satire. Istom kasnije, od prilike godine 35, sastavi deset satira u jednu knjigu. Pjesnik ih je razredio po svojoj volji. Na početku ima satira, u kojoj govori Mecenatu; njom kao posvećuje svoju knjigu svomu zaštitniku. Srednje mjesto zaprema satira (6.), u kojoj opet izbija Mecenatova osoba. Posljednja satira napokon može zgodno zapremati mjesto epiloga.

Prikazujući pojedine satire držat ćemo se s mnogo razloga njihova kronologijskoga reda.

Povrativši se Horacije iz vojne počne se zabavljati satirama, koje on zove „sermones.“ U početku je u tim „causerijama“ iznosio surove šale i vesele doživljaje, kako ih običavaju pripovijedati dobri drugovi izmedju sebe i kako ih je pisao Lucilije u izobilju. Iz uspomena logorskoga života potječe s e d m a satira. Kad je Bruto poslije Cezarove smrti upravljao Malom Azijom, dodju pred njegov tribunal u Klazomenu P. Rutilije, nazvan „Rex“ (kralj), i Polugrk Perzije poradi medjusobnoga prijepora, na sudu se stanu nemilo natezati i grditi, ali napokon Rutilijeva italska surovost prodje zlo pored rječitosti i dosjetljivosti grčke. Karakteristika je obaju suparnika veoma krasna, pjesnik ih isporedjuje ironijski s Hektorom i Ahilom; na koncu se poigrava Horacije epigramatski imenima „Rex“ (kralj) i „Brut“, koji ubija kraljeve. Ovaj bonmot baca tragikomičnu zraku na veličinu Brutovu, koja je stala propadati.

Drastično se završuje „notturno“ na Eskvilinu, koji nam opisuje pjesnik u o s m o j satiri. Pjesnik uvodi Priapa, boga

plodnosti, da govori. U vrtovima na Eskvilinu nalazi se od smokovine izdjelani Priap, koji nam pripovijeda, kako vračara Kanidija sa svojom pomagačicom Saganom ob noć pred njegovim očima vrši svoj čarolijski posao. Priapu je jedino drago, što će one biti kažnjene za to, što ih on mora gledati i slušati. Priap se raspršte, a one vještice se razbježe, jedna izgubi zube, a druga vlasulju, trave i čarolijske vrpce.

U obliku humoristična dnevnika pripovijeda nam Horacije u petoj satiri sitne doživljaje onoga diplomatskoga putovanja u Brundizij, o kojem smo govorili. Ova je satira za cijelo nastala u povodu poznatoga putovanja, koje je opjevao Lucilije. Budući da putovanje napreduje sasvim lagodnim tempom, nižu se pred nama razne slike i prizori, duhoviti nacrti s krupnim, realističnim potezima, noćna vožnja na kanalu s rječkanjem robova i vozara, smiješna figura pretora u Fundima, bivšega druga Horacijeva, u njegovoj malogradjanskoj pompi. Pošto se se sastanu dragi prijatelji i usrdno pozdrave, dolazi draškanje izmedju veseloga Mecenatova oslobodjenika, malenoga Tuska Sarmenta i Oska Mesija Cicira, koji nas svojom spoljašnošću sjeća Polifema, — to je prava satura najstarijega kova, kojom Kokcej u svojoj vili u Kaudiju zabavlja svoje goste za gozbe, a prepirka se prikazuje s epskom grandezzom kao kakav dvoboj homerskih junaka. Zatim se napominje pogibao od ognja, koju je prouzročio prerevni ugostitelj u Beneventu pekući drozde; navodi se u gostionici u Apulijskoj gori kamin, koji se dimi; bilježe se najosobnije neugodne uspomene noći iza toga, napokon se pripovijeda o svetom čudu Gnacijinu, koje Horacije prepušta sujevjernim Židovima, da ga vjeruju, on je sam Epikurovac, koji zna, da bogovi živu bez brige za ljudske poslove: — sve ove radosti i boli, opažanja i dojmovi od postaje do postaje opisani su na kićen i pikantan način drugovima za veselu uspomenu i ostalim ljudima zu užitak. O važnoj svrsi samoga putovanja govori pjesnik samo pripadom i letimice. Mladenački, svježi ton ove satire sjeća nas gotovo Katulova načina.

Mnogo je finije izvedena deveta satira, to je remek-djelo milotne šale i žive karakteristike; ovaj susret Horacijev sa dosadnim napasnikom, koji bi htio doći do Mecenata, živa je dramatična scena, puna prirode: sve je u njoj savršeno prikazano — i ona samoljubiva naivna prostota brbljavčeva, uzaludno nastojanje Horacijevo, da se izbavi iz nemilosrdnikovih pandža, njegov tragični očaj i zloba njegova prijatelja, koji ga ostavlja na muci, dok ga napokon ne spase deus ex machina. Ovu satiru dodajemo u prijevodu na kraju knjige.

Od prilike u isto vrijeme ide satira šesta, u kojoj Horacije ljubezno govoreći Mecenatu odgovara zavidnicima svojima o svojem novom prijateljstvu sa Mecenatom. Izjava pjesnikova na čast je čedno otmenoj ćuti pjesnikovoj kao i plemenitoj liberalnosti njegova prijatelja. Kao što Mecenat birajući prijatelja ne pita za porijetlo ni za pradjedove, tako se Horacije ne stidi svojega niskog staleža i uvjeren je o tom, da bi mu častoljubivo naprezanje pribavilo samo neugodnosti i zlovolju. Svomu čestitomu ocu, koji se je mudro brinuo za njegov uzgoj i naobrazbu, postavlja pjesnik spomenik pieteta; opisuje svoj bezbrižni i nezavisni život, koji nema zahtjeva, pa uzgredice šiba ovoga ili onoga sugradjanina, koji je na glasu sa gluposti svoje, ali mu poruga nije bez osobne razdraženosti.

Iz ovakove harmonične dispozicije postalo je općenito razmatranje, koje je takodjer upravio na Mecenata, svoga jednomišljenika, i koje je postavio na čelo prve knjige. Bijaše ova prva satira po svoj prilici prvi pokušaj onih jezgrovitih zabava o pojedinim pitanjima praktičnoga morala i životne filozofije, koja su prava jezgra ove zbirke satirâ. Od kuda to, pita pisac, da nitko nije zadovoljan svojom sudbinom, nego uvijek s požudom gleda na protivno zvanje: trgovac teži za vojničkim zvanjem, gradjanin za seljačkim životom i naprotiv? pa ipak bi se predomislili, kad bi im bilo u istinu mijenjati. Kad čovjek pita ove ljude, zašto se toliko muče i naprežu, oni odgovaraju, da oni kao mravi rade za budućnost. No mrav je dosta pametan, da zimi uživa od onoga, što je sakupio, a oni ne miruju ni ljeti ni zimi; zato se ukopava mrtvo blago u zemlju, kojega se nitko ne usudjuje dirati. Oni misle, da je ugodno uzimati od velike hrpe; kao da bi tko rekao: volim crpsti iz velike rijeke nego iz malena izvora! Većina ljudî, prevarena krivom pohlepom, veli: Nikad nije dosta, jer čovjek toliko vrijedi, koliko ima novaca. Najbolje je, da pustiš takove ljude na miru, jer su kao onaj skupac u Ateni. Taj se je skupac došavši kući ovako tješio: „narod mi psiče, ali ja sam sebi kod kuće pljeskam, kad gledam novce u kovčegu.“ Takovi ljudi pate Tantalove muke. Žar zato da postanemo rasipnici, kao Menije i Nomentan? Nipošto; u svemu ima mjera, napokon ima odredjenih medja, medju kojima se nalazi, što je pravo. Nemojmo uvijek gledati na one, koji imaju više, nego i na one, koji imaju manje. Takovih je ljudi malo, koji bi na to pazili, nego se većina kao na trkalištu natječe i utrkava, pa i zato rijetko naći, da bi tko rekao, da je sretno živio i da kao sit gost (po Epikurovoj nauci) odilazi sa svijeta. Pjesnik živo raspravlja s onima, kojima pobija

njihove ludosti, prihvaća njihove prigovore i pobija ih, a najradije to čini opet primjerima i povjesticama, ili pak u kratko spominje poznate figure. U tu je raspravu posuta mnoga zlatna riječ; a mnoge je poteze i obrate rimski čitatelj za cijelo shvaćao kao poigravanja, parodije, prijenose; pojedina mjesta odaju Epikurova učenika. U slici, kako se ljudi na kolima utrkuju, nesumnjivo odjekuje divni konac iz prve knjige Vergilijevih Georgika.

Kruto zahvaća u pusti život društveni druga satira, koja potječe iz predjašnjega vremena. Ova je satira odraz mladenačke obijesti, naturalistični, dapače cinični ton ne čuje se u Horacija inače nigdje u tolikom opsegu. Umro je pustolovni glazbenik Tigelije, koji je nekoč pripadao u Cezarovo kolo, a bijaše rado i u Oktavijana. Općenita tuga onoga raspojasog svijeta, koji je živio o njegovoj kesi, daje pjesniku povoda, da se naruga ljudima, koji naginju na ekstreme: jedan postaje škrt i tvrd, da se ne bi pročuo rasipnikom, a drugi, jer ne će da se čini šmukljav i sitan, rasipava svoju imovinu. Nitko ne umije držati se mjere i prave sredine. Tako biva i u području spolnih stvari (i tim ulazi pjesnik u temu ove satire). Sve više raste frivolno nagnuće prema udatim ženama najodličnijih kuća, premda su velike pogibli i sramotne posljedice, koje čekaju zatečena preljubnika pred sudom. Drugi opet kvare svoj glas neobuzdanim općenjem sa prostim curama. U pjesnika nema moralističnoga patosa, već on zastupajući hladni razbor govori glasom zdrave prirode, koja hoće da se zadovolji bez velika okolišanja. To je savjet staroga Katona, začinje načelima popularne etike Epikurove, kako su se nalazila zabilježena u knjigama modnoga filozofa Filodema. Primjeri, kojima je prepleteno šaljivo, dijalektično razlaganje, nisu uzeti samo iz prošlosti, nego se tiču takodjer suvremenikâ, donekle iz Oktavijanova kruga.

I treća satira počinje se sa Tigelijem. Pjesnik nam prije svega prikazuje sliku starinskoga virtuoza, koji u umjetničkim hirima i osobinama nimalo ne ustupa modernomu. Tako je običaj sviju pjevača, da na molbu nikad ne će da zapjevaju, a bez molbe ne umiju prestati. Tako i Tigelija nije mogao umoliti Cezar. A kad bi ga snašla volja, pjevao je bez prekida. Nikakove mjere nije bilo u Tigelija: jedared je išao, kao da je za njim neprijatelj, a drugi put, kao da nosi Junonine svetinje; čas bi imao 200 robova, čas opet samo 10; jedan put je imao u ustima kraljeve i tetrarhe, a drugi put se zadovoljavao najmanjim; milione si mogao pokloniti tomu čovjeku, koji je malim zadovoljan: za pet dana nije ništa u kesi. Noću je bdio, a danju hrkao. Uvijek je bio nejednak sebi. — No zar nemamo i mi svojih

pogrješaka? pita pjesnik. Za cijelo, i to ne manjih, samo što smo za svoje slijepi, a tudje dobro vidimo. Bolje bi bilo, da poput nježnih roditelja i zaljubljenika i u manama svojih bližnjih vidimo vrline. Ali mi preobraćamo dapače svoje vrline u pogrješke. „Nitko se ne rodi bez pogrješaka; najbolji je onaj, koga njih najmanje tišti." Zato izjednačimo uzajmice svoje pogrješke. Ti oprosti meni jedno, a ja ću tebi drugo; bar se nemoj povoditi za stoičkim načelom, da su sve pogrješke jednake i da ne zaslužuju oprosta; neka se stoici hvale, da su samo oni slobodni, dapače da su kraljevi. Ta i uličnjaci čupaju ove kraljeve za bradu. Neočekivano se ova preporuka umjerenosti i popustjivosti ne samo u životu nego i u presudjivanju naperuje proti gordomu rigorizmu stoičke sekte.

Samo se po sebi razumije, da su sarkastični opisi i udarci oštroga posmatrača pobudili osjetljivost u pogodjenih, zlovolju u ranjavih, pa da su ljudi, koji nisu umjeli ili nisu htjeli umjeti šalu, govorili za našega satirika, da je zloban i pogibeljan čovjek. To je Horacija s tim teže diralo, jer je u trećoj satiri propovijedao blagost i podnošljivost. Zato se uz nju prislanja četvrta satira, u kojoj pjesnik opravdava samoga sebe i pjesničku vrstu satiričnu, štono ju je od Lucilija preuzeo. To ga navodi, da govoreći o Luciliju udje u kritiku o njegovoj satiri. Horacije od prilike veli ovo: Lucilije se sasvim povodi za Eupolisom, Kratinom i Aristofanom, piscima stare komedije atičke, samo je promijenio mjerilo; on je duhovit, fina nosa, ali su mu stihovi opori; i to mu je glavna pogrješka: često bi u jednoj uri, stojeći na jednoj nozi, izgovorio 200 stihova! On je brbljav i lijen, da što dotjerava. Horacije zatim pripovijeda, kako mnogi ljudi mrze na pjesnike, jer većina zaslužuje, da bude prekorena. Medjutim Horacije veli, da se on izuzimlje iz broja pjesnikâ, jer tko piše satire kao on na način običnoga govora, nije pjesnik. Zato su mnogi pitali, je li komedija prava poezija. Zatim veli, da on ne čita javno svojih satira, niti ih širi u široki svijet, pa se brani od prigovora, da želi koga od osobne zlobe grditi i vrijedjati; njega je otac naučio, da se kloni zala, označujući mu primjerima pojedine mane. Zato on promatra svijet i podaje sebi račun o onom, što vidi, bilo za opomenu, bilo za izgled; pa kad ima vremena, bilježi to na papir.

Horacijev prigovor, da je Lucilijeva forma nedotjerana, uvrijedio je sve „antikvarije", medju kojima su bili Hermogen, Tigelije. Demetrije, Pantilije, Fanije. Zato Horacije u desetoj satiri opravdava svoju kritiku. On prisvaja sebi pravo na kritiku, kojom se je i Lucilije služio prema Akciju i Eniju, te veli, da bi Lu-

cilije koješta sam ispravio. Ova je satira veoma značajna za samoga pjesnika. Horacije u početku veli, da je doista rekao za Lucilijev stih, da hramlje. A tko je tako lud štovatelj njegov, da bi to tajio? U istoj satiri, veli Horacije, da ga je pohvalio, što je s mnogom dosjetkom išibao grad. No nije dosta razvući usta slušatelju na smijeh, nego se hoće kratkoće u besjedi, govor treba da je čas ozbiljan, često šaljiv, jer (st. 14):

ridiculum acri
fortius et melius magnas plerumque secat res.[1]

U tom su jaki pisci stare komedije atičke, pa ih valja u tom posljedovati. Neki upisuju Luciliju u hvalu, što je miješao grčke riječi s latinskima. Horacije se tomu ruga. I on je (Horacije) u mladosti počeo pisati grčke stihove, ali mu se je na snu ukazao rimski bog Kvirin i odvratio ga od toga, da nosi u šumu drva. Drugi pjesnici pjevaju druge vrste, a on se je dao na satiru, u kojoj se je uzalud pokušao Varon Atačanin. Atačanin (82—37 prije K.) pisao je „Satire“, koji mu nisu uspjele, nego se je proslavio kao obradjivač aleksandrinskih epa i didaktičnih pjesama. Osim Varona pokušali su se i drugi, ali bez uspjeha, to su poimence: Albucije, Sevije Nikanor i Lenej, izuzevši Varona Reaćanina, koji je pisao Menipovske satire. Horacije veli, da on piše bolje od njih, premda ustupa Luciliju, niti bi se usudio kidati sa njegove glave zasluženi vijenac. Dok se Lucilije ruga i Akciju i Eniju, zašto ne bi smio Horacije govoriti o Luciliju? Premda je fin i duhovit Lucilije, iznašalac pjesme od Grkâ netaknute, opet bi on sâm, da živi u Augustovo doba, mnogo izgladio, koješta izostavio, pa se koji put gradeći stihove po glavi počesao. Treba da više puta okreneš držalom, ako hoćeš da napišeš, što je vrijedno čitati ponovno, i nemoj željeti, da ti se divi svjetina, već budi zadovoljan malobrojnim čitateljima. Tad nabraja Horacije onu malobrojnu općinu prijateljâ, kojima želi ugoditi: to su Plocije i Varije, Mecenat i Vergilije, Valgije i Oktavije, Fusko i oba Viska; zatim Mesala i Polion, Bibul i Servije, pa Furnije i drugi vrli i učeni ljudi; boljelo bi ga, kad bi se njima svidjala njegova pjesma manje, nego što se nada. A za druge ne mari.

V.

Budući da je Horacije u drugoj knjizi satira odabrao sasvim ini oblik kompozicije nego u prvoj, nevjerojatno je, da

[1] Šaljiva obično jače i bolje, nego oštra, rasijeca velike stvari.

su obje zbirke nastale u isto doba. Zbirka nije mogla biti objelodanjena prije godine 31. prije K., jer u ovu godinu i to pod njezin kraj pada sadržaj šeste satire. Po tom se uzima, da je pjesnik objelodanio drugu knjigu godine 30.

Prva je knjiga njegovih satira bila već nekoliko godina u rukama publike. Pjesnik je o njima čuo razne sudove, pa medju njima i pokudne. Jednima se nije svidjala oštrina sadržaja, a drugima klapava forma (Sat. II, 1, 1). Zato izadje s novom zbirkom satira, u kojoj je izmijenio kompoziciju. U satirama prve knjige (izuzevši 8. satiru, gdje je zahtijevala priroda odabranoga predmeta) pjesnik sâm razvija svoje misli o čovjeku i čovječjem životu, a u drugoj knjizi daje, da govore druge osobe.

Tako u drugoj satiri iznosi svoje razmišljanje o zadovoljnosti kao mîsli seljaka Ofela, koji ni nakon najljućih udaraca sudbine nije izgubio svojega zadovoljstva. Sličan postupak nahodimo u četvrtoj satiri, gdje gastronomije ne predaje sam majstor, nego učenik Katije. Veoma komično djeluje, kad se u petoj satiri uputa za baštinarstvo pridaje proroku Tireziji, koga je Ulikso vozeći se u podzemalje upitao, kako je izgubivši sve mogao doći do bogatstva. Stoički paradoks, da je samo mudrac slobodan, a svi drugi ljudi da su robovi, tumači rob Davo, štićen slobodom saturnalijâ, u sedmoj satiri pred svojim gospodarem — pjesnikom. Svoju filozofiju imade od vratara stoika Krispina. Šaljivo se dovršuje zbirka sa osmom satirom, u kojoj komik Fundanije opisuje gozbu kod bogataša Nazidijena Rufa, koji neprestanim gastronomijskim razlaganjima dosadjuje svojim gostima, i prikazuje, kako se gosti razbježe, kad se sruši zavjesa prepeta povrh triklinija. Osim toga, što Horacije daje drugim osobama, da govore za njega, teži takodjer za što većom dramatičnosti; na ime u satirama 3, 4, 7, 8 uvodi sebe, a u 5. Uliksa kao slušatelja i razgovarača.

S novim kompozicionim zakonom čini se da se ne slažu prva i šesta satira. Ali su ovi izuzeci sasma opravdani; na ime u obje satire govori pjesnik o svojim prilikama: u prvoj brani svoje satirikovanje od navale svojih protivnika, a u šestoj opisuje svoje zadovoljno mirovanje na imanju Sabinu i oprečava mu darmar i tišmu u Rimu. Ali i ove dvije satire nastoji, što više može, približiti novomu obliku kompozicije; prvu satiru odijeva u dramatično ruho, dočim svoju obranu govori pred pravnikom Trebacijem, a u šestoj se satiri opreka izmedju gradskoga i ladanjskoga života, koju je već krasno opisao sâm pjesnik, na koncu još zornije prikazuje time, što susjed Cervije pripovijeda

divnu basnu o varoškom i ladanjskom mišu. Na taj način Horacije rek bi naknadno provodi novu kompozicionu formu.

Prva je satira prolog, u kojem Horacije opravdava svoje satirične pjesme. Bilo je ljudî u Rimu, kojima se njegova satira činjaše preoštra, dočim su poštovatelji Lucilijevi pogriješali u njoj jezgrovitu snagu. To je ponukalo Horacija, da im odgovori: veli se, da u Horacija kao u rodjena graničara teče ratnička krv; naseljenici vojničke kolonije odvajkada stoje na straži proti neprijatelju. Horacijevo je osobito oružje — držalo, pa ne će prestati pisati, doklegod živi. Svoj prijepor sa protivnicima Horacije (po uzoru Lucilijevu i Enijevu) zaodijeva u formu vijećanja s vrijednim pravnikom K. Trebacijem Testom, koji je bio ne samo učen pravnik, nego i prijatelj šale, kako se vidi iz pisama Ciceronovih njemu upravljenih (fam. VII, 6—22). Njemu je predana zadaća, da u razgovoru pjesnika uputi o pogiblima, koje čekaju satirika, ali na koncu Trebacije sâm dopušta, da je dobra dosjetka opravdana. Horacije je na ime došao k Trebaciju, da ga pita za mudri savjet, i kaže mu, kako sude ljudi o njegovim satirima. Trebacije mu preporuči, da miruje, ali Horacije ni čuti. Na to mu veli savjetnik, neka bar pjeva Cezarova slavna djela, pa ne će požaliti. Horacije odvraća, da bi to rado učinio, ali mu nedostaje snaga za takav posao. Trebacije ga upozoruje, da bi to bolje bilo, nego žigosati ljude i tako izazivati njihovu mržnju. No Horacije veli, da mu je to u krvi, pa čekala ga mirna starost ili morao skoro umrijeti, on će i nadalje pjevati. Trebacije mu veli, da po svoj prilici pjesnik ne će dobro proći, jer će se zamjeriti kojemu od moćnih prijatelja. Horacije mu uzvraća, da je i Lucilije dirao u prvake, prorešetao male i velike ljude, pa ipak su Scipion i Lelije ostali Luciliju odani drugovi. Horacije priznaje, da ustupa talentu Lucilijevu, ali će ipak i za Horacija zavidnici morati da priznadu, da je živio s velikim ljudima. Trebacije ga opet opominje, da stizava kazna onoga, tko piše zle pjesme. Horacije dodaje: ali ako piše dobre pjesme, pa ga i Cezar pohvali, što onda? — Tad ćeš, odvrati Trebacije, biti slobodan.

U šestoj satiri opisuje nam pjesnik sreću svoga ladanjskog života. Cijelo nam se srce pjesnikovo otkriva u ovoj pjesmi. Majstorski je izvedena i u kompoziciju upletena priča o miševima, s koje Horacije izilazi premcem Fedrovim. Ova satira ide medju najsavršenije tvorevine rimske književnosti. Horacije veli, da je sebi želio nešto zemljišta sa kućom i sa nešto vrta, sa vrelom i malo šume. A to je dobio, pa ne želi više. Samo kad ne bi morao tako često u grad! Ondje ga već u rano jutro progone neprijatni poslovi, zatim mora u neugodnu tišmu, kad ga za-

hvalno srce goni na Eskvilin, k Mecenatu, u koga mu je jedino dobro; zatim mnoga sudbena ročišta i službene sjednice, i napokon cijela četa moliteljâ, koji žele po njemu postići što u Mecenata, i ljubopitnih ljudi, koji bi htjeli od njega saznati državne tajne. U toj nevolji jedina mu je želja, da se što prije vrati na zaselak, gdje će čas u starih spisatelja, a čas u snu i besposlenim urama crpsti slatku zaborav čemernoga života. Ovdje mu je ugodno, kad uz skromnu gozbu ne govori sa svojim ljudima i susjedima o tudjim stvarima, o glumcima i plesačima, nego o tom: čini li nas sretne bogatstvo ili krepost; veže li prijateljstvo korist ili dobro; što li je biće dobra i što je najveće dobro. Susjed Cervije umije u takovoj prigodi zgodno pripovjediti koju pripovijest. Tako na primjer ako tko hvali Arelijevo blago, ne znajući, koliko mu jada zadaje, on pripovijeda poznatu priču, kako je seoski miš došao ka gradskomu u pohode, pa kako su se usred najslasnijeg goštenja preplašili od škripe vratâ i laveža pasjega, pa dršćući pobjegli; na to je seoski miš rekao gradskomu: Ne treba mi takova života; ostaj zdravo: volim ja siguran od zasjedâ boraviti u šumi i rupi, ma živio o mršavu grahu!

Ostale satire druge knjige pretežito obradjuju moralne teme, a kako smo već rekli, tumače ove teme razne druge osobe. Tako u drugoj satiri, koja propovijeda umjerenost u jelu i pilu, razlaže pjesnikove misli seljak Ofelo, koji je nekoč u Venuziji imao malo imanje, ali su ga kasnije veterani protjerali s imanja. On se je već prije naučio jednostavnosti, pa mu to dolazi u prilog sada, kad ga stisnu nevolja. Zahtijevajući, da prijatelji slušaju njegovo predavanje prije objeda, a ne za same gozbe, pjesnik ulazi u samu stvar, jer on odmah dokazuje, da je glad najbolji kuhač poslije primjerena napora i da ne mari za kojekakve ishitreno fine užitke. Sada prelazi odmah na tašto raskošje gozba, na neiscrpnu temu, koju su počeli obradjivati već Lucilije i Varon, a nastavljaju jê i pozniji pisci: spominje se paun sa svojim šarenim repom, koji se ipak ne može jesti, golema riba, koja se ipak mora sasjeći na komade — luda moda ukusa. Upravo je ludo traženo siromaštvo i surovost u ciničkom načinu života: sredina je zlatna, u njoj je ono, što je pravo. Tada nam pjesnik pokazuje, koliko vrijedi umjerena dijeta: čovjek ostaje zdrav, u osobitim prigodama i u starosti i u bolesti možeš sebi pribaviti osobitu okrepu, za koju je neumjeren izjelica otupio; štediša može neočekivane goste darežljivo ugostiti. Uza to oblaporac dolazi na glas, da je rasipnik, a za cijelo bi svoj novac mogao on bolje upotrebiti — za siromahe, za hramove, za domovinu.

Napokon: kako će ovakav razmaženik podnositi promjenu sreće? I ovdje nam se iznosi primjer Ofelov, njegovo jednostavno i srdačno ugostiteljstvo, kojim se je odlikovao na svojem imanju: na takav način može i kao prognanik živjeti, bez jada i grčine, jer je uvidio prirodni zakon, po kojem sve mijenja svoga gospodara.

Gastronomijsku je mudrost iz grčkoga vrela uveo u rimsku poeziju već stari Enije, a njoj je posvetio i Varon jednu od svojih satira. Horacije, kolikogod je bio u opće skroman, opet je imao prilike dosta, da upoznade sve finoće bogata stola, te da ocijeni dobro i ukusno priredjenu gozbu. Jamačno je i medju njegovim prijateljima bilo, koji su poznavali takove užitke. Kako je Ofelo hvalio blagoslov frugalnosti, tako sada pjesnik izvodi Kacija, pobožna učenika nekoga nepoznatoga kuharskog umjetnika, koji je u isto vrijeme znao predavati elegantnoj publici o svojoj vještini. Kacije stupa na bojno polje, da pripovijeda ovu krasnu nauku, koja će potamniti slavu Pitagori, Sokratu, Platonu. Horacije sretne Kacija, kad se upravo vraćao sa predavanja, i hoće da s njime zametne razgovor, no Kacije se izpričava prešnim poslovima: on želi, prije nego zaboravi, odmah zabilježiti istom čuvenu nauku nove mudrosti. Na veliku molbu pjesnikovu pokaže se spreman, da mu priopći nauku; ali ime majstora mora da prešuti. Zatim mu podade potpunu teoriju o tom, što treba za pristojnu gozbu, u sistematičnom redu počevši od jaja do drugoga stola; pohvali se uzgredice, da je iznašao neke nove uredbe stola. Za cijelo su suvremenici u mnogom stihu osjećali žalac, za koji mi danas ne znamo. Pa i onaj parodični patos dogmatičnoga predavanja možemo doduše u opće osjećati, ali samo na malo mjestâ sigurno dokazati. Vidi se, Horacije se ruga ne samo pretjeranomu stoicizmu, nego i smiješnim glupostima materijalističnoga i senzualističnoga smjera.

Kako se je ova nova mudrost gastronomijska naduvala i kako su joj se rugali u Horacijevu kolu, najbolje nam pokazuje humoristični opis unesrećene gozbe, koju je za čast Mecenatovu priredio bogat skorovečernjak Nazidijen Rufo. Jedan od gostiju, komik Fundanije pripovijeda pjesniku o jučerašnjoj gozbi, kod koje se je na račun sugranastoga ugostitelja divno zabavljao. Svega je bilo izobila; ali se vidi, da se ugostitelj njihov nije nikada bavio u otmenijim društvima. Jadno je to bogatstvo, u toga čovjeka nema ni za lijek finoće i ugladjenosti. On ne umije svoje goste, sve same duhovite domišljane, ničim drugim zabavljati, nego da im kazuje, kako se zove koje jelo i odakle je. Na nesreću sruši se zlobom slučaja sag, koji je bio prepet nad stolom, usred jela i svi se uzbune. Ugostitelj je neutješan. Gosti

ga umire. Nazidijen hoće da se sve opet popravi; zapovjedi donijeti nova jela i nastavi ih opisivati do bljutavila. Gostima je već davno presjelo, pa ne okusivši ništa od novih jela, razbjegnu se iz kuće.

Gdjekad nas satire druge knjige svojim fantastičnim ruhom opominju humoreskâ Menipovih i njegova nasljednika Varona. Veoma je star homerski motiv vožnje u Had, nalazi se već u staroatičnoj komediji, a upotrebljavaju ga kasnije cinici i silografi. Onamo dolje, gdje se pokojnici prikazuju bez varljive odore života, može se čuti istina o ljudima i o njihovim stvarima. Kao što u Homera Odisej silazi u podzemni svijet, da zapita Tireziju o svojem povratku doma, tako dopušta Tirezija, da ga pitaju i za druge stvari. Lucijanov Menip n. p. moli ga u Hadu, da mu kaže, koji je stalež najbolji, te saznaje, da je privatnički. U Horacijevoj je satiri pridržana Homerova pretpostavka. Horacije nadovezuje na Homera, Od. XI, 100 d. Ulikso je već dobio od Tirezije odgovor o svojem povratku, pa mu još dodje na um: što bi radio, da se iskopa iz svoje siromaštine i da steče novi posjed? No to ga svjetuje Tirezija, da postane baštinar u Rimu. U tom je snaga humora, što Itaka postaje Rimom, kao da se to samo po sebi razumijeva: tebanski prorok imade na umu samo rimske ličnosti, rimske običaje, pojmove, on dapače iznosi parodiju na loša pjesnika rimskog, — Rim je zapravo svijet. Samo jedared, da bi pikantnije djelovao, prenosi vrač jedan slučaj u svoj zavičaj Tebu. Nijedna od Horacijevih satira, dapače ni ona najsurovija o preljubu, nije tako ljuta, tako procijedjena ironijom, kao ova, koja otkriva ovu doduše novu, ali već uvriježenu rak-ranu rimskoga društva, nesavjesnu i nedostojnu spekulaciju i plaženje baštinarâ, koji uhode bogata nasljedstva. S objektivnim mirom poučava iskusni starac Uliksa u tajnu tehniku baštinarstva, tek amo tamo prekida ga Ulikso od ljutine ili čuda, ali najzad zanijemi, kad iznenada nestane sjene: iščezla je prikaza. Tu nam se rišu okušana već počevši od Eupolisa sredstva laskanja, samo što je cilj ovdje nešto drukčiji. Tirezija preporučuje Uliksu, da nastoji darovima osvojiti kojega bogata, bezdjetna starca. Bio on ma koliko ništarija, ti ga javno prati, ako to želi. Drugoga ćeš predobiti, ako mu pomogneš u parnici. Ali da te ne prepoznaju, radi kadikad i za čovjeka, koji ima slabunjava sina. U najgorem slučaju bit ćeš postavljen za drugoga nasljednika. Ako je tvoj starkulja u pandžama lukave gazdarice ili stara sluge, a ti se drži njih; hvali ih, da i oni tebe pohvale. Glavno je, da osvojiš starca. Ako piše loše listove, hvali ih; ako voli žene, dovedi mu svoju Penelopu, ona je odoljela pros-

cima, jer su bili mladići, koji ne mogu mnogo darovati. Kad se ona nameči na blago, nikad ne će ostaviti starca kao ni pas masnoga zalogaja. U opće nemoj žaliti truda, pa ćeš uspjeti. Ako je mrgodan, ne brbljaj mu, ali ne smiješ ni samo šutjeti; stoj oborene glave pred njime; ako vjetar duva, sjeti ga, da pokrije dragu glavu; iz naloge ga izvuci gurajući se; kad brblja, naćuli uši; ako voli, da ga hvale, a ti ga hvali, dok ti ne reče „dosta“. Kad te napokon učini za četvrtoga nasljednika, prolij koju suzu, ako možeš; jer treba sakriti lice, koje odaje radost. Ako ti je pušteno na volju, sagradi mu spomenik bez škrtarenja; sjajan pogreb neka hvale susjedi. Ako je možda koji od tvojih sunasljednika stariji čovjek, što već pojače kašlje, a ti mu reci, da mu s veseljem poklanjaš, ako možda želi kupiti što od tvoga dijela, zemljište ili kuću. — No već me vuče gospodarica Proserpina: Budi živ i zdrav! Tako se završuje ova satira; koja je pravi biser u povjesti rimske satire, pa i u opće svjetske satire.

Dvostruko odijelo, kao neki Platonovi dijalozi, imade dugačko razlaganje stoičkoga paradoksa, da su svi ljudi ludovi. To je satira treća. Damasip, koji je prekomjernom ljubavlju prema staroj umjetnosti i spekulacijama u zemljištima spraćkao svoju imovinu, prešao je medju Stoike. On na Saturnovu svetkovinu pohodi našega pjesnika u njegovoj vili. Damasip bi se bio utopio u Tiberu, da ga nije odvratio mudri Stertinije i preobratio u stoika s dugačkom bradom. Došavši k Horaciju počne mu sa revnošću brižna učenika iznositi paradokse stoičke nauke. On je zabilježio dugački govor, kojim ga je učitelj Stertinije utješio i obratio. On taj govor nosi sa sobom, pa kad Horacije u uvodu pripadom spomene njegovu predjašnju „bolest“, on izvadi svoje iskušano oružje. Predavanje se Stertinijevo, za pravo samo reprodukcija nauke velikoga meštra Hrizipa, sasvim redovno počinje sa definicijom ludosti. Stoici su na ime učili, da su svi ljudi ludovi izuzevši filozofe. Zatim Stertinije dokazuje Damasipu, da je lakoumno darežljivi dužitelj isto tako lud kao i rasipni dužnik, pa prelazi na općenitu zasadu. Ovo je dokazivanje na način takovih popularnih moralnih propovijedi protkano mnogobrojnim šaljivim anegdotama, mladenačkim Horacijevim uspomenama, dramatičnim primjerima. Sa velikom živošću dokazuje on u dijalektičnoj strogosti ludost pohlepnika, koji zgrće, čega ne treba, pa za volju praznoga posjeda vara i ubija. Agamemnonu, koji zabranjuje ukopati Ajaksa, dokazuje sa sokratovskom metodom, da on žrtvovavši svoju rodjenu kćer u Aulidi nije počinio manje ludosti iz taštine, nego Ajaks ubijajući stado. Zatim se prikazuju oblaporac, koji baca novac na pune pregršti,

ljubavnik i sujevjernik u veoma živoj slici. Horacije navlaš mijenja ton i oblik prikazivanja, dapače i same riječi, a to čini zato, da ne dodje u monotoniju dokazujući poznati stoički paradoks za pojedine slučajeve. U ostalom Damasip pokazuje, da nije uzalud išao u školu Stertinija, pravoga mudraca, jer na koncu Horaciju u bezobraznoj improvizaciji stane dokazivati, da i on (Horacije) pripada medju ludove. Damasip mu prebacuje, što se gradi velikim gospodinom, jer što se pristoji Mecenatu, nije za Horacija, komu bi se moglo dogoditi, što i žabi, koja se je nadula; a osim toga: Horacije piše stihove, što će reći, lijeva ulje u oganj; zatim mu tvrdi, da je raspaljiv, da previše troši, da odviše ljubaka, a to su sve Damasipu dokazi, da je Horacije luda. Na to mu odvrati pjesnik: O veći ludove, oprosti manjemu! — Već je Varo obradio istu temu u Eumenidama; vjerojatno je, da su se i on i Horacije poslužili grčkim vrelom, bar obojica navode Ajaksa.

Napokon u sedmoj satiri razvija rob Davo drugi stoički paradoks, na ime da je samo mudrac u istinu slobodan. Horacijev rob Davo upotrebi slobodu govora, koju mu daje svetkovina Saturnova, pa stane svomu gospodaru propovijedati. Da je Horacije upotrebljavao neki stoički spis, dokazuje nam to, što se Horacije u primjerima i slučajevima podudara sa Ciceronom, koji ih iznosi u 5. dijelu svojih stoičkih Paradoksa. Davo je jedan od izobraženijih gradskih sluga: svoju mudrost zahvaljuje vrataru stoičkoga uličnog propovjednika Plocija Krispina i gori od želje, da ovu mudrost što prije podnese svomu gospodaru. Rob u svojoj slobodi podmeće Horaciju koješta, čega nema u njegovu značaju, prosto s toga, jer je Horacije sada njegova publika. Ljudi se dijele, veli Davo, samo po tom, što jedni dosljedno ugadjaju svojim manama, a drugi ne znadu, što hoće, te se mijenjaju u svojim nagnućima. Medju druge pripada i Horacije. Kad je u Rimu, teži za ladanjem, na selu kuje grad u zvijezde; ako nije nigdje pozvan na gozbu, onda hvali kelj u miru uživan, ne mareći za društvo; ako li ga zovne Mecenat kasno na gozbu, ne može se dosta nahitjeti k njemu. Svoje kućne prijatelje ostavlja na cjedilu: oni s pravom mrmore i tvrde, da je upravo onakav, kakvi su i oni, na ime parasit. No drski rob ide još i dalje. Ti nisi ništa bolji nego ja, veli Davo, ti si rob svojih strasti, jer ugadjaš svojim požudama i k tomu još lakoumnije i pogibeljnije nego ja. Daješ se drugomu u službu, pa on tobom kreće kao lutkom. Kad kao zapanjen promatraš sliku gladijatorske borbe, što si bolji od mene, ako gledam našarane bojne slike u dućanu? Mene kazne po plećima, ako me privlači kolač, ali i tebe čeka

kazna za neumjerene gozbe; klimave noge ne će nositi smalaksala tijela. Radio ma što, i tebe prati crna pratilica i slijedi te na bijegu. Horacija već mine strpljivost, ogleda se za kamenom, pa drznika otjera sa prijetnjom, da će ga inače poslati na sabinsko imanje za prosta ratara. Davo kaže prema stoičkomu načelu, da je slobodon samo mudrac, onaj, koji svladava samoga sebe, koga ne straše ni siromaštvo ni smrt ni okovi, tko je jak odoljeti požudama i prezreti časti, koji je sam po sebi čitav, gladak i zaokružen, da ne može ništa spoljašnje zapeti o njega poradi gladkoće, i takav čovjek, na koga sudbina uvijek navaljuje bez moći. Horacije se i ovdje ne ruga drugomu, nego samo pretjeranosti nekih stoičkih zasada.

Takove su Horacijeve satire, koje pjesnik zajedno s „poslanicama" naziva „sermones". Ovo su jamačno njegova najbolja djela, opravdavaju o Horaciju misao Patinovu (Études sur la poésie latine [3] 1885. I, p. 336), kad veli, da su Vergilije i Horacije, ova dva priznata vodja, kraljevi pjesničke misli u svoje doba, i da su oni odsjekli oba ona puta, kojima od sada ide sva rimska poezija. Satire su Horacijeve prave causerije bez stroga sustava, u njima se očituje najbogatije i najljepše njegov talent za živo i zgodno crtanje, pripovijedanje i karakteristiku, njegova svjetska naobraženost, i najzad njegov fini, slobodni i pronicavi humor, koji bez buke svim ludostima svoga vremena iznosi u susret iskreno zrcalo. Zločin i opačinu odbija Horacije iz satire držeći, da se takova djela ne kazne šalom. Horacijeva je satira vrhunac ove prave rimske pjesničke vrste!

Montesquieu reče, da je duh umjerenosti duh monarhije. Čini se, da ga je Horacije osjećao. Bar sva njegova filozofija ide za tim, da se klonimo sviju izgreda: u tom je tajna njegova ukusa i sreće!

VI.

U posljednje doba rimske republike, prije medjusobne vojne Cezarove i Pompejeve, kipjela je u Rimu najsilnija književna djelatnost. Na čelu pjesnikâ stajaše u to doba Katulo, jedan od najdarovitijih pjesnika svjetske književnosti. Uza nj se isticahu Kalvo, Valerije Katon, Cina i Ticida. Oni su se sabrali u kolo, koje je vladalo književnošću i bičevalo svoje protivnike. Mnoge pjesme Katulove prikazuju nam tip ujedljive polemike, ubojnih napadaja na protivnike, medju kojima je bio i Cezar. Katulo je umro mlad, godine 54 prije K. Ali njegov utjecaj nije prestao sa njegovom smrću. Ova je poezija sjala duhovitošću, učenošću, u

ljubavnim pjesmama smjelošću izraza, bujnošću slikâ; a povela se je za aleksandrinskom posestrimom, te je bila u drugoj polovini Ciceronova vijeka svemožnom modom u Rimu. Bila je to poezija epigramâ i raskošne ljubavi, kakovu nahodimo opet u Ovidija.

Uporedo s ovom strujom vidimo i drugu, koja je u Horacijevo doba dobila znamenitu moć i postala važna, a to je bila stranka književnih starovjeraca, koji nemajući sami velika talenta medju sobom stavljahu za uzor Nevija, Enija, Plauta, Lucilija — to su t. z. starinari (antiquarii). Predstavnik ovoga smjera bijaše u Horacijevo doba njegov učitelj Orbilije. Horacije s početka ne pristajući ni za kojom strankom pretrpje veliku borbu. Horacije je morao odbijati onu literarnu raspuštenost, koja se je po aleksandrinskom uzoru udomila u Rimu, a opet je morao prekoravati i one antikvarije, jer je uvidjao, da su stari pisci uza sav talenat i zasluge svoje još daleko od ideala, koji je njemu i drugima sjao pred očima u poslovima književnoga ukusa i dotjerane forme. U taj par, kad je aleksandrinizam bio u Rimu svemožan, kad je čak i Vergilije po utjecaju aleksandrinizma pjevao svoje ekloge i bukolike — ne gledajući na Mecenata, koji je takodjer bio pristaša aleksandrinizma: Horacije se obraća klasičnim pjesnicima Helade, Arhilohu, Alceju, Sapfi, Anakreontu i vodi rimsku poeziju k ovomu čistomu izvoru, iz kojega je onda crpla svoju snagu podrugo stoljeće. Upućujući rimsku poeziju na uzvišene ideale helenskoga klasicizma, izučavajući najveće umjetnike grčke i usisavajući mudrost grčku, on je doveo rimsku književnost na onu stazu, na kojoj je postigla svoju klasičnu važnost ne samo za pozniji razvoj rimske književnosti, nego u opće za povjest opće ljudske kulture.

Horaciju se poezija ne pričinjava pukom dangubom i zabavom (kako je bila u Aleksandrinaca), nego je uvjeren, da je ona zvanje odabranih talenata. On se toga gledišta drži odmah na početku svoga rada i nastoji osloboditi poeziju mnogih nezvanih pjesnika, koji su se njome poigravali deklamujući svoje mučno skovane stihove na foru i u kupelji. On ju sâm svojim radnjama uzdignu na visinu rodoljubnih i društvenih interesa, upravo protivno radeći od aleksandrinizma. Izvrgavajući ruglu kojekakve smušenjake, nadripjesnike, kakovi bijahu Tigelije, Hermogen i Demetrije, koji nisu htjeli čitati grčke pisce i koji su se povodili samo za Katulom i Kalvom, Horacije u isti mah ne štedi ni nerazboritih štovatelja starine, koji su precjenjivali staru poeziju, Enija držali za Homera, u rukama nosili samo Nevija. On

im veli, da ocjenjivati pjesnike po njihovoj starini znači držati ih za vino, koje je to bolje, što je starije.

Protivnici su Horacijevi iznosili iznad njega Lucilija. On im rado priznaje, da je Lucilije iznašalac (inventor) satire, dopušta, da je bio silna talenta, ali im dovikuje, da je Lucilijev stih hrapav, da teče mutnim potokom, da mu je oblik loš. Pjesmama, teorijom i kritikom stade Horacije na čelo nove literarne škole, koja pod zastavom helenizma natkrili aleksandrince i antikvarije; a tomu se ne ćemo čuditi, kad znamo, da se Horaciju o boku nalazi kao epik i Vergilije. Tako postade ova škola zastupnica klasičnoga vijeka u povjesti rimske poezije. Prvo mjesto pripada Horaciju.

Kvintilijan (X, 1, 96) veli, da je Horacije gotovo jedini od lirikâ rimskih vrijedan čitanja. Mišljenje je Kvintilijanovo možda u tom presmiono, kad veli „gotovo jedini“. Inače je veliku hvalu, kojom je Kvintilijan obasuo Horacijevu liriku (Nam et insurgit aliquando et plenus est iucunditatis et gratiae et variis figuris et verbis felicissime audax, ib.[1]) potvrdila sva starina, a u jezgri se sa Kvintilijanom slaže i većina modernoga svijeta.

Horacijeve su pjesme mnogo prepisivali, te je Horacije čitan kao slabo koji pjesnik starine. Poslije smrti njegove uvedena su mu djela u škole, te su ga mnogi tumačili i posljedovali. Osim Perzija, koji je u njegovim stopama, posljeduju ga osobito Seneka, Stacije, Auzonije, Marcijal, Klaudijan, Prudencije i dr.

Gramatici nisu samo tumačili njegovih pjesama, nego i čistili tekst njihov. To su radili Valerije Probo, Julije Modest, Terencije Skauro, Helenije Akron, Pomponije Porfirion i dr. Od starih tumačenja sačuvane su nam sholije Akronove i Porfirionove. Medjutim obično se drži, da Akronove sholije nisu autentične, nego da su to poznije bilješke, pripisane Akronu. Zato se i zovu pseudoakronovim sholijama. Bilo je pokušajâ, da se obrani njihova autentičnost, ali ostaše bez uspjeha. Imamo još sholije Krukijeve. To je zbirka raznih sholija, koju je sastavio učenjak XVI. stoljeća Krukije (Crucque) osobito iz t. zv. blandinskih rukopisa. Ovi su rukopisi propali godine 1566 zajedno sa opatijom (de St. Pierre au mont Blandin u Gentu).

Epohalno izdanje Horacijevih pjesama priredi Bentley u XVIII. stoljeću (1711 u Cambridge-u). U XIX. vijeku prvi su se umovi trudili oko toga, da se istumače i očiste pjesme Horacijeve. Novu stazu nastojaše u tridesetim godinama prokrčiti

[1] Jer i polijeće gdjekad i pun je ugodnosti i miline i veoma sretno smion u raznim figurama i riječima.

Peerlkamp u kritici teksta. Njegov subjektivni radikalizam nadje odziva i u Njemačkoj. Ali se je zdravi konservatizam opro tomu presubjektivnomu postupanju.

Oko Horacijevih pjesama naslagala se je gotovo nepregledna literatura, koja najbolje pokazuje, da je ugled Horacijev mogao izdržati i najžešće navale i najveće promjene vremena.

U povjesti rimske književnosti napominju se neki pisci, koji su se pored Horacija bavili satirom, ali je njihovih satira nestalo, pa i imena njihova bijahu kao zaboravljena. Zato Kvintilijan u svojem kratkom, ali jezgrovitom prijegledu rimske satire (u X, 1, 93—94) od Horacija odmah prelazi na Perzija. Ugladjenoga društvenjaka izmjenjuje na polju rimske satire mlad stoik, koji se doduše u obliku često povodi za Horacijem, ali se u sadržaju s njime mnogo razilazi.

Perzije.

I.

Sa smrću cara Tiberija (37 g. poslije K.) rimska književnost, kao i rimsko društvo, stupa u novu fazu. Dugim vladanjem prvih dvaju careva utvrdio se je novi državni poredak i despotizmu nije više trebala licemjerna krinka. Sada se istom carski despotizam javlja u svoj svojoj užasnoj sili rušeći i gradeći po miloj volji, ne uvažujući ničije čovječje slobode, uzvisujući i ponizujući ljude preko noći, podižući sebi hramove božanske i pretvarajući carske dvorove u dom najbljutavije razvraćenosti i himbenoga ubistva. Tako je bilo za vlade Kaliguline, Klaudijeve i Neronove.

Rimsko društvo povodeći se za tonom, koji je izlazio od palatinske palače carske, prikazuje nam u to doba sliku groznoga rasula moralnoga. Čitajući djela starinskih historika o toj epohi na svakom se koraku susrećemo sa najužasnijim pojavima društvenoga života, sa zločinima, koji nas svojom grandioznošću upravo zagone u čudo.

Zaludu je njemački učenjak Schiller u golemu djelu o Neronu (godine 1872) pokušao, da toga razvraćenika obrani pred sudom povjesti. Vrijeme Neronovo, po svjedočanstvu sve stare književnosti i po narodnom pamćenju, pripada medju najužasnije epohe ljudskoga roda. Bijaše to doba, kad su se po uvjerenju prvih kršćana ispunili svi užasi, koji po Bibliji prate dolazak Antikrstov, — vrijeme veličanstvenih zločina i nečuvene propalosti ljudske.

Zanimljivo je, što nijedan od napomenute trojice tiranâ nije u načelu progonio književnosti, nego da su dapače sva trojica na svoj način sudjelovali u književnosti. I doista, rimska književnost ovoga vremena pokazuje tragove života, ako i ne u

svim granama. U jednu ruku politički pritisak, koji je od života pojedinih ljudi gradio igračku despotizma, a u drugu ruku krajnja pokvarenost običajâ, uz koje su ljudi zaboravljali za sutrašnji dan i na dušak ispijali sve naslade životne, — potiskavahu izabranu čest društva s nekom velikom silom u naručaj filozofije; takove snage nije imala filozofija u rimskoj povjesti ni prije ni poslije. Filozofija je već u Ciceronovo doba privlačila bolje umove, u Augustovu je vijeku postala nuždan predmet naobrazbe, a sada ulazi ona u sva prava i udara svoje obilježje na svu književnost Neronova vremena. Prema uvjetima ovoga vremena filozofija se sada javlja u obliku stoicizma, koji nam u književnosti najživlje predstavlja filozof Seneka. Seneka je središte svega književnog pokreta u ovo doba. Medju spisateljima, koji su izišli iz Senekine škole, najvidjenije mjesto zaprema Lukan, najvažniji pjesnik epske poezije rimske poslije Vergilija.

Pored Lukana javlja nam se u Neronovo doba drugi znamenit pjesnik, a to Aulo Perzije Flako, njegov vršnjak i školski drug, koji je kao i pjesnik „Farzalija“ (Lukan) umro veoma mlad, ali je od njega simpatičniji i čistiji.

Perzije zaslužuje našu pažnju ne samo kao pjesnik satirâ, nego i kao ognjevit učenik velike filozofije, kao melankoličan cenzor općenite pokvarenosti pod Neronom, kao vatren i čist tumač najplemenitijega kola u tadašnjem rimskom svijetu, one heroične čete filozofâ i politikâ, u kojoj se kao i u posljednjem utočištu zaklonila savjest ljudskoga roda. Mnogo se je pisalo o maloj knjizi Perzijevoj, jedni su pjesnika u zvijezde kovali, a drugi ga prestrogo osudjivali. No nitko ne može njegove satire čitati bez simpatije i poštovanja, ne samo zato, jer nam se u njoj s mladenačkom muževnošću i na izvoran način otkrivaju osobni osjećaji pjesnikovi, nego još više poradi toga, jer nam ova mala knjižica iznosi moralne, političke, religiozne i književne misli cijele obitelji stoičke, koja se je proslavila i svojom krepošću i nezasluženom nesrećom. Filozofija nije više, kao nekoč, spekulativna nauka, predmet učenih disputacija i duševne zabave. Stoicizam iz škole prelazi u život, postaje skroz praktičan: želi, da govori savjesti, da popravlja duše, a njegova načela postaju pravila u živovanju, neka vrsta uzvišene protestacije proti pokvarenosti vijeka i carskomu despotizmu. Kao što je kršćanska vjera, raširena medju neznanom množinom i živući pod zemljom, misteriozno krijepila duše ovih neznanih ljudi i gradila od njih mučenike, tako je stara nauka Zenonova, skinuvši učenu napravu i živući usred bijeloga dana, zahvaćala

najbolji dijel rimskoga društva, prodavala mu najodriješitije vrline i tako stvarala drugu vrstu mučenikâ. Kao što su oni siromasi umirali za Boga, tako su bolji patriciji i filozofi gubili glavu za ljudsko dostojanstvo. Filozofija sada imade rek bi svoju vojsku, koja propovijeda u školi, u obitelji, kadikad na ulici, uzgaja ljude po uzoru uzvišenoga ideala, obodrava, obuzdava, tješi. Tko hoće da razumije moralne satire Perzijeve, treba da imade pred očima nove značajeve ove aktivne filozofije; Perzije je tek ljubljeno čedo i sajna nada ove stoičke obitelji.

Filozofi nisu više puki učitelji, nekoč omražena filozofija postaje sada u Rimu gospodaricom boljih umova. Filozofi su sada savjetnici velikašâ, pravi upravljači savjesti, oni vode obitelj do većega savršenstva, uče ljude dobro živjeti i dobro umirati, oni su u neku ruku slobodni svećenici.

Takova je bila filozofija, koja je nadahnula Perzijeve stihove, takova je bila naobrazba, puna snage i pouzdanja, koja je očeličila pjesnikovu dušu; takovi su bili ljudi, s kojima je živio pjesnik i koji su ugrijali njegov duh i njegovu rječitost.

Čitajući pjesnikov život ulazimo u sredinu njegove obitelji, u ono društvo mudracâ ili njihovih učenika, kojim je pjesnik Perzije postao jekom, te se upoznajemo s mislima i s osjećajima odlične kuće stoičke pod vladom Neronovom i gledamo, da tako rečemo, stoički salon.

II.

Život je pjesnikov opisao Valerije Probo, to su jednostavne naznake o njegovu životu, obitelji, učiteljima i prijateljima. Ipak nam dostaju, da zavirimo u tajnu pjesnikove duše i poezije. Pjesnikov život obuhvaća tri zadnje godine Tiberijeve, doba Kaligulino i Klaudijevo i osam prvih godina Neronove vlade, kako se vidi, najžalosnije časove carstva, kad su tiranija carevâ i njihovih doglavnikâ kao strašno rasulo društveno najžešće izazivali republikansku žaobu u velikim obiteljima i mučaljivu protestaciju ili gordost filozofâ.

Perzije se rodi godine 34 poslije K. u etruščanskom gradu, koji se zvaše „Volaterrae". Roditelji su mu bili viteškoga staleža, a bili su u srodstvu s ljudima senatorskoga staleža. Otac mu je umro veoma rano, ostavivši šestgodišnjega dječaka. Majka njegova Fulvija Sizenija, udavši se po drugi put za Rimljanina Fuzija, doskora je preživjela i drugoga muža, te se sa svom dušom dade na uzgoj svoga sina. Do 12. godine učio se Perzije u rodnom mjestu, zatim ga mati odvede u Rim, gdje je u školi

Remija Palemona stekao gramatičnu naobrazbu, a u školi Verginija Flava retoričku.

U 16. godini združi se sa filozofom stoičke sekte Anejem Kornutom, koji mu postade vodja i uputi ga u načela stoičke filozofije. Za republike, dok je govorništvo bilo glavni predmet, mlada su Rimljanina povjeravali roditelji njegovi kojemu znamenitu govorniku: njega je svakamo pratio, upravljao se po njemu, bio kod sviju njegovih govora, drugovao s njime na Foru, pa se tako na samom bojnom polju vježbao za buduće svoje zvanje. No u carsko doba govorništvo je izgubilo svoje pravo polje i prometnulo se u nevinu i jalovu retoriku, pa je zato mlad čovjek od sada pristajao za filozofima, medju kojima su se našli najveći umovi rimski, pa je od njih dobivao moralnu kulturu i učio se načelima privatnoga poštenja. Želja moralnoga savršenstva istisnula je političku ambiciju, pa je sada mlad Rimljanin išao za tim, da postane uman čovjek, kako je nekoč težio za govorničkom slavom. No krepost se nije tražila samo kao mirna zadovoljština srca, nego kao osobito oružje za novu vrstu vojevanja, kao sredstvo za obranu ljudskoga i gradjanskoga dostojanstva.

Tako se Perzije podade Kornutu, da mu bude duševnim ocem i čuvarem njegove duše. On je općio s njime i bez prekida slušao njegove riječi i primjere, nastojeći se izobraziti po uzoru nježno ljubljenoga učitelja. Bio je jedan od prvih propisa praktičnoga morala u ovo doba, da mlad čovjek iz patricijske obitelji za druga i svjedoka svoga života odabere kojega umna čovjeka, koji će biti liječnik i vodj njegove duše. To jasno razabiramo iz Senekinih listova Luciliju. Kornut je bio takav umnik, koga je Perzije zavolio svom ljubavlju mlade, zanesene duše svoje. U dobi, kad se počinju pogibli mladosti i slobode, našao je Perzije uz Kornuta siguran mir. Pod Kornutovim rukama bijaše mladi Voletaranac kao glina pod prstima kiparevim. Slušajući oštre riječi učiteljeve lako je satirikom postao ovaj mladi čovjek, koji je ne poznavajući života i živući daleko od svjetske buke bio rek bi odredjen za drugu vrstu poezije. Gramatik poznijega vremena Fulgencije navodi jedan stih Kornutove satire. No sve da i nije Kornut sâm pisao satirâ, ne valja zaboraviti, da ima razlika izmedju kršćanskoga propovjednika i stoika. Stoiku ne smeta zapovijed kršćanske ljubavi, stoik ide za tim, da bude slobodan i opor u govoru. Neka drskost bijaše običajan ton u stoičkoj školi i rek bi prerogativa filozofije. Nije se činio krepostan, tko nije bio nešto opor.

Oko Kornuta skupilo se kolo mladih ljudi odličnih po rodu ili slavi, pa ih je s Kornutom, koji je bio na glasu kao uman

i velik čovjek, vezalo nekakovo filozofijsko prijateljstvo. U Kornuta se upoznade Perzije i sa njegovim prijateljima iz Grčke, sa Petronijem Aristokratom iz Magnezije i sa Klaudijem Agatemerom, po zvanju liječnikom. Obojica bijahu pristaše stoicizma, koji su u konverzaciji širili načela svoje omiljele filozofije. Ovakova je konverzacija postala pravom manijom u ovoj epohi, kad rječitost nije imala drugoga mejdana nego u moralu.

Kornutovu je kuću polazio takodjer Cezije Baso, po svjedočanstvu Kvintilijanovu najveći lirski pjesnik rimski poslije Horacija, a od djetinjstva drug Perzijev. Cezije Baso poslije prerane smrti Perzijeve objelodanio je knjigu njegovih satira. Bio je u Rimu običaj, donekle dužnost, da čovjek pokojnu prijatelju, ako je bio književnik, objelodani njegova književna djela. Drugi prijatelj iz mladosti bijaše Kalpurnije Statura, koji je umro još za pjesnikova života. Historika i govornika Servilija Nonijana, koji je umro tri godine prije Perzija, ljubio je i štovao pjesnik, kao da mu je rodjeni otac.

U Kornutovu kolu upoznade se Perzije i sa pjesnikom Lukanom, koji je Kornuta polazio po svoj prilici ne toliko poradi stoicizma koliko u želji, da se izobrazi u književnom smjeru. Kornut je na ime bio tragik. U opće bijaše tragedija u taj par u modi. Tako je pisao tragedije i Seneka, ali samo za čitanje. Lukan je ostavio nedovršenu tragediju Medeju, a po svjedočanstvu biografovu napisao je takodjer Perzije (pored knjige Ὀδοιπορικῶν) u mladosti rimsku tragediju, koja se naziváše „praetexta“. (Natpis nam je nepoznat; Hertz naslućuje, da se zvala „Vescia“, ali to nije ujamčeno.) Lukan je, čuvši prvi put neko djelo Perzijevo, po običnoj hiperboli svoga govora stao klicati, da je to prava poezija, a njegove pjesme da su igrarija prema tomu. Poznata je Lukanova silovitost u prvim pokretima čuda ili mržnje. Njegova se nestalnost najbolje opaža u njegovu epu: ovaj republikanac po umišljanju laska Neronu u istom djelu, u kojem proslavlja s prekomjernom hvalom Katona i sve borioce za slobodu! Ove se nedosljednosti nije ostavio sve do smrti.

Moglo bi biti, da se je Perzije preko Lukana upoznao sa Senekom, ali ga nije osvajao Senekin duh. Biograf veli, da se s njime kasno upoznao. Vidi se, da se Perzije nije pravo pouzdavao u Seneku, u toga dvorskoga stoika, koji je u isti mah bio filozof i Neronov ministar, pa su ga mogli mladi ljudi držati za prebjega. Njegov život, njegov duh, njegov slog nije se svidjao strogim pristašama stoicizma i doktrinarskoj nepopustljivosti Perzijevoj. Zato Seneka više puta u svojim djelima

osjeća potrebu, da iznosi svoju apologiju i da odgovara mrmljanju stoičkih krugova.

Od sviju ovih ljudi, s kojima je Perzije općio, najveći je Trazeja Pet. S njime ga je vezalo osobito prijateljstvo. Trazeja je imao njegovu rodjakinju Ariju za ženu, te je gotovo deset godina drugovao s pjesnikom i u velike ga ljubio, tako da ga je pjesnik pratio svagdje, pače i na putovanjima. Ako je Kornut bio teoretik i rek bi učitelj ove sjajne družine, Trazeja je u njoj bio politički bojnik. Da nije Trazeja u opće poznata osoba, bilo bi teško naći prave riječi, koje bi odgovarale onomu poštovanju, štono ga veličanstveni pojav Trazejin pobudjuje u čovjeka. Tacit nam veli, da je Neron napokon htio utamaniti samu krepost, ubivši Trazeju poradi njegova ponosa i prkosa (Ann. 16, 21 virtutem ipsam exscindere concupivit interfecto Thrasea Paeto). Trazeja je dostojan premac Katonu i za cijelo najljepši primjer razborita stoicizma. Samoga Nerona razoružavaše gordost ovoga senatora, pa je Neron htio, da ga imade za prijatelja, — sve od onoga časa, kad je zapovjedio umoriti majku svoju Agripinu, te već nije mogao podnositi pogled nepokvarljive savjesti i kreposti u ovoga senatora, koji jedini nije htio svojom nazočnošću odobriti Neronovu apologiju paricidija, nego je izišao iz senata, kad se je čitala poslanica Neronova (Tac. Ann. 14, 12). Njegova smrt, koju nam opisuje Tacit na kraju Analâ, jedna je od najveličanstvenijih u svoj starini. Trazeja je pod večer upravo šetao u svojem vrtu s odabranom družinom muškaraca i žena, te im razlagao o prirodi duše i rastanku duha sa tijelom, kad mu je stigao glas, da je osudjen na smrt. Kad su nazočnici stali plakati i tugovati, reče im da se udalje, a kad mu je žena Arija htjela po primjeru svoje majke poći u smrt za mužem, zamoli ju, da sačuva svoj život i da kćeri ne otima jedine potpore. Zatim prizove dva prijatelja, pruži im žile obiju ruku, pa kad je njegova krv pocurila, poškropi njome tlo i reče kvestoru: „Ovo žrtvujemo Jupiteru Osloboditelju!“

Lako je zamisliti, kako se je Trazejino prijateljstvo doimalo Perzija. Usrdno drugovanje s takovim značajem moralo je pridizati srce pjesnikovo. Kad čitamo neke stihove Perzijeve, nehotice nam se pričinja, da su nadahnuti duhom Trazejinom, na pr. Perzijevi stihovi (III, 35—38), gdje moli boga, neka kazni tirane time, da:

videant virtutem intabescantque relicta![1]

[1] Vide krepost i izginu, što su je ostavili!

svojom divnom energijom domamljuju nam prizor, kao da Neron stoji pred Trazejom.

Ovdje ne možemo mimoići onih divnih žena, s kojima je drugovao naš pjesnik. Biograf nam kazuje, da je Perzije bio blage ćudi, djevičanske krotkosti, lijepa obličja i uzor ljubavi prema majci, sestri i teti. Ove su žene već za rana zanosile pjesnika visinom svojih vrlina; ta nije ni čudo, što su bile takove. Iz njihove je obitelji glasovita ona Arija, Trazejina punica, koja je svomu mužu Cecini Petu dala primjer, kako je lako umrijeti, koja se sama probola bodežem i prije, nego izdahnu, predala mužu bodež sa riječima: „Paete, non dolet!“ (Peto, ne boli!) (Plin. ep. 3, 10; Mart. 1, 14). Zadivljen ovim činom stoičnoga heroizma spjevao je Perzije u mladosti nekoliko stihova u slavu Arijinu; te se može reći, da je ova Arija bila uzor za sve žene u ovoj patricijskoj obitelji. Trazejina žena takodjer po imenu Arija bijaše dostojna kći svoje majke. Ne treba zaboraviti, da su u ovoj epohi neke odlične gospodje prianjale uz stoicizam, držeći u ovo doba najvećih pogibli za najvišu slavu, da se združe sa muževima u borbi proti pokvarenosti i samosilju. Žene su za republike živjele u kućnoj osami i zavisnosti, no za vlade Klaudijeve ovo se stanje znamenito promijeni, od kako su se javile žene, kakove bijahu Agripina i Mesalina. Žena počinje utjecati u politiku, težiti za vladom, upletati se u dvorske pletke, pa tako nalazimo primjera, da žena povrgava ne samo zakone kreposti, nego i najjednostavnija pravila stida. Po prirodnom zakonu otpora izlaze iza toga na vidjelo žene, koje se opasane strogim načelima stoičkoga morala sa neustrašivom snagom same predaju smrti, te postaju junakinje, da se mogu pridružiti slavi svojih muževa, kao što su učinile žene Petova, Trazejina, Senekina. Ove s t o i č k e ž e n e postaju predmetom općenitoga ideala.

Perzije se nije nikada udaljio iz kruga ovih uzvišenih žena. U tom kolu, nad kojim lebdi sveta uspomena prve Arije, rastu krila njegovu stoičkom zanosu, te mu jača duša za svaku pogibao i kušnju. I Fanija, kći Trazejina, koja je pošla za Helvidija, podala je po treći put u ovoj obitelji primjer bračne požrtvovnosti. Za sve članove ove slavne obitelji može se reći, što veli Tacit za Helvidija (Hist. IV, 5): „Povodio se je za učiteljima mudrosti, koji poštenje drže za jedino dobro, za zlo pak samo ono, što je sramotno, a moć, plemstvo i ostalo, što je izvan duha, ne broje ni u dobro ni u zlo . . . On bijaše u svima dužnostima života jednak prezirateLj moći, ustrajno se držeći onoga, što je pravo, i slobodan od straha.“

Ovi nezadovoljnici sa svojim nepromjenljivim načelima i

strogom krepošću, upravljani dogmatičnim duhom, stoici po nauci i životu, patriciji prigovarači, filozofi prezirači svijeta, žene smione kao i muškarci — tvore ognjište opozicije. Lako je zamisliti, kakovim će satirikom izaći iz ovakova kola mlad čovjek, koji sâm ne poznaje svijeta. On će s vjerom ponoviti rečenice svojih prijatelja, i da tako rečemo, napisati stoički katekizam; u njega će biti strogosti, tuge, tvrdoće osamljeničke; on će govoriti sa kreposnom pretjeranošću i gordom nevinošću mlada pristaše, neiskusna neofita, koji promatra svijet i presudjuje iz stoičkoga portika.

Perzije je umro od želudačne bolesti godine 62 poslije K. ne dostigavši još ni 28 godina. Biograf netočno veli, da je umro u tridesetoj godini. Ostavio je okolo 2 miliona sestercija materi i sestri, a zamolio je majku u testamentu, da pokloni 100.000 sestercija Kornutu, kojemu je ostavio takodjer svoju krasnu knjižnicu. Kornut se odreče novaca na korist pokojnikove sestre, a pridrži biblioteku, u kojoj je bilo oko 700 knjiga stoika Hrizipa. U Kornuta je ostala takodjer knjiga Perzijevih satirâ, kako veli biograf, nedovršena. Zato su izdavači uzeli iz posljednje satire nekoliko stihova, da bi se činilo, kao da je knjiga dovršena. Kornut je s laka pregledao ove satire i dao ih Ceziju Basu, koji ga je za to molio, da bi ih izdao. Za ostale njegove pjesme, koje je u mladosti spjevao, svjetova Kornut majku njegovu, da ih uništi. Kad je knjiga satirâ izišla, ljudi su joj se neprestano divili i razgrabljivali ju.

III.

Nije veliko naslijedje, koje nam je ostavio Perzije, u svemu 6 satira, pa je ipak ta mala knjiga znamenit pojav u povjesti rimske književnosti. Upoznali smo se s biografijom pjesnikovom, iz koje smo razabrali, kako je nježne duševne organizacije bio naš pjesnik, s kolikom je moralnošću i nevinošću izišao mladi pjesnik, da bičem satire žigoše svoje suvremenike. Vidjeli smo njegovo od djetinjstva društvo ljudi, u kojih se je javljala ljudska priroda u najljepšem svjetlu. Oko sebe je pjesnik vidio sve same velike duše, a u daljini je samo nazirao pokvarenost i zloću.

Zato Perzije ne stupa u književnost s odom ni s epskom pjesmom ni sa tragedijom, nego sa satirom, punom zanosa, izlazi na mejdan sa strasvenom propovijedju protiv manâ, govoreći o njihovim grozotama i sa zanosom iznoseći njoj nasuprot divotu vrline. Sholijast nam priča, da je Perzija na pisanje sa-

tirâ ponukala X. knjiga Lucilijevih satira. Najzad i čitanje ostalih Lucilijevih i Horacijevih satiričnih djela nije ostalo bez utjecaja na njegovu odluku, da se lati ove vrste pjesničke, pa nam to jasno potvrdjuje odmah prva satira Perzijeva. Ipak je glavni motiv bio drugi. Satire Perzijeve zapravo nisu drugo u svojoj biti, nego propovijed stoičkih načela.

Stoička filozofija podaje svojim pristašama uvjerenje, da se razuman život i ljudsko dostojanstvo mogu osnovati i sačuvati samo na osnovu filozofije; ona je rek bi sa sažaljenjem gledala na ljude, koji nisu mudraci. Već smo kazali, da je ova filozofija stoička bila u ove strašne dane despotizma i iskvarenosti jedino zaklonište uzvišenih umova i silnih značajeva; pa je ona u mladoga pjesnika potakla živu želju, da s pomoću satire propovijeda velike moralne istine društvu, koje je već izgubilo sve svoje ideale. Perzije nije postao satirikom po tomu, što bi ga na borbu izazvalo njegovo poznavanje društvenih nedostataka, kako to nahodimo u Juvenala, koji je sa svojim satiričnim negodovanjem izišao istom poslije svoje 40. godine; niti je Perzije poput Lucilija stajao na vrućem tlu stranačkih borba; niti se je on poput Horacija u zoru svoga vijeka ljuto sukobio sa zbiljom života i latio se satire za to, da bi svoju osobu obranio. Perziju je razvraćenost života bila dogma njegove filozofije, a borbu sa tom pokvarenošću držao je za časno djelo u službi filozofijske istine.

Grčki stoicizam, prešavši pod kraj republike na rimsko tlo, postade orudjem borbe ne samo moralne, nego i političe. Trazeja je bolje, nego itko drugi, svojim životom i smrću dokazao, da za nj ispovijedanje Zenonovih i Hrizipovih načela nije bilo prazan govor; pa i medju samim Grcima ovoga vremena bilo je medju stoicima mnogo predstavnikâ zbiljske borbe sa pokvarenošću društvenom. Budući uzgojen u takovoj školi, Perzije nije htio da zaostane za drugima u ispovijedanju stoičke nauke, te je za tu svrhu odabrao oblik satire, najnarodnije vrste pjesničke u Rimljanâ. Ne može se reći, da u njega nije bilo ništa satiričnoga talenta. U njega je za cielo bilo i humora, kako se razabira iz prve satire, dapače već iz samoga prologa, s kojim se započinje njegova knjiga satirâ.

Prolog imade 14 stihova holijampskoga mjerila. U njemu Perzije opravdava svoju smjelost, što se je dao na stihove, premda nije upućen u tajne Muzâ, premda nije pio iz njihova vrela i bio na Parnasu. Po mnijenju učenjaka Passowa napisan je prolog samo k prvoj satiri, a Heinrich drži, da ga i nije napisao sâm Perzije nego njegov izdavač Cezije Baso. Odlični filolog XVII.

vijeka Casaubonus, koji je mnogo pripomogao novoj slavi Perzijevoj u Evropi, preveo je ovaj prolog na grčki jezik u istom mjerilu. Imadu još dva grčka prijevoda ovoga prologa, od kojih jedan pripada znamenitomu Josipu Scaligeru.

U prvoj satiri pjesnik pokazuje na strast stihotvorstva, koja je u Neronovo doba obuzela ljude, i veli, da on po primjeru svojih prehodnika Lucilija i Horacija želi društvu govoriti istinu, te moli interesa u onih, koji vole ovu vrstu pjesničkih djela i ljube onako smjelu satiru, kako je bila smiona stara atička komedija. No on ne želi imati za čitatelje one, koji surovo preziru grčku ugladjenost ili se smiju, kad drzovita cura počupa cinika za bradu. Ova satira, jedina pravcata satira Perzijeva po sadržaju, napisana je u formi dijaloga izmedju pisca i njegova protivnika.

Već u drugoj satiri ne ispunjava pjesnik svoga obećanja, da će pisati satiru smjelim tonom starih atičkih komika Eupolisa, Kratina i Aristofana. U njoj pjesnik govori o molitvi, pa se podsmijeva ljudima zato, što obično upravljaju bogovima molitve, nedostojne bogova, i dapače nemoralne. Jedan imajući na ustima krasne riječi molitve, u srcu se moli, da bi mogao naći blago; drugi, da bi mu doskora umro bogati stric; treći, da bi skoro naslijedio svoga štićenika; četvrti opet zavidi susjedu, koji je pokopao već treću ženu i dr. Imajući u dnu duše svoje ovakve želje, u gluposti misle, da mogu potkupiti bogove žrtvovanom životinjom. Isto je tako ludo, što Rimljani namjesto mjednih i glinenih posuda Numinih vremena upotrebljavaju sada u hramovima zlato. Videći, kako ljudi svoje navike unose u hramove bogova i drže, da je bogovima prijatno zadovoljavati njihove pohote, kliče pjesnik (u stihu 61):

O curvae in terris animae et caelestium inanes![1]

Bilo bi mnogo bolje, veli pjesnik, kad bismo bogovima doprinosili za dar pravednost, svete misli i srce, napunjeno plemenitošću i poštenjem. Ova je satira napisana Makrinu na godovni dan njegova porodjenja.

U trećoj satiri, naperenoj na rdjavi uzgoj mladeži, nalazimo goruću propovijed stoičke nauke. Pjesnik raspravlja o tom, što su onakovi razmaženi ljudi i zašto su se rodili; on veli, da poznaje mjeru novca i sve taštine. Dobročinstvo je tako krasno, da on ne zna za tirane gore kazne, nego kad bi im Jupiter dao, da vide krepost i da izginu za napuštenom krepošću.

---

[1] O duše k zemlji skučene i bez poleta k nebu.

U četvrtoj satiri pjesnik žigoše častoljubivost mladeži i propovijeda upoznaju samoga sebe, pobijajući običnu manu ljudî, koji sebe previše cijene, svojih nedostataka ne vide, ali s tim oštrije ih zamjećuju u drugoga, te više misle na to, da popravljaju druge nego sebe. Pjesnik započinje satiru sa Sokratovim riječima namijenjenima Alcibijadu po Platonovu dijalogu (Alcibiades prior), pa medju inim razlaže, kako Sokrat obuzdava samoljublje Alcibijadovo.

Petu satiru posvećuje Perzije svome učitelju Kornutu razvijajući stoičku misao, da je samo mudrac (filozof) — slobodan. Najznatnija su u ovoj satiri ona mjesta, na kojima pjesnik zanosnim riječima izriče čuvstva ljubavi i zahvalnosti prema svojemu nastavniku, kojemu je obvezan poradi toga, što on, budući neiskusan mladić, nije zalutao zlim putem nego udario drugim, dobrim putem, te se dao na nauku spasonosne mudrosti. Pjesnik veli Kornutu ovako (sl. 35 d.):

Me tibi supposui: teneros tu suscipis annos
Socratico, Cornute, sinu; tum fallere solers
Apposita intortos extendit regula mores,
Et premitur ratione animus vincique laborat,
Artificemque tuo ducit sub pollice vultum.
Tecum etenim longos memini consumere soles,
Et tecum primas epulis decerpere noctes:
Unum opus et requiem pariter disponimus ambo,
Atque verecunda laxamus seria mensa[1].

Ova se satira broji medju najbolja djela Perzijeva ne samo zato, što se u njoj u tako divnom svjetlu očituje nježna i ljubavi puna duša pjesnikova, nego i po umjetnijoj i jasnijoj kompoziciji samoga predmeta.

Šesta je satira namijenjena prijatelju Ceziju Basu, a raspravlja o važnu pitanju praktičnoga života, na ime o tom, kako valja rukovati svojom imovinom. Perzije ne mari za to, što će reći njegovi nasljednici, ako im ostane premalo. Ovo je pitanje mnogo zanimalo stoičke filozofe, pa riješenje ovoga pitanja nije bilo za stoičku filozofiju tako jednostavno, kako bi se

[1] Tebi sam se utekao: ti, Kornute, primaš nježne godine na sokratskom krilu, pa onda neopazice primjenjuješ pravilo, koje izravnava zavrnuti značaj, te se ćud pripitomljuje razborom i nastoji mu se podati, i pod tvojim palcem dobiva umjetan oblik. Ta sjećam se, kako sam s tobom provodio duge dane i s tobom gozbom pokraćivao početke noći: jedan posao i odmor udešavamo zajedno oba i čednim stolom olakšavamo ozbiljne brige.

komu pričinilo na prvi pogled. Perzije je odlučan protivnik svake rasipnosti, ali ne drži za potrebno, da čovjek sebi uskraćuje od svoga blaga i da trpi nevolju, ne bi li se nasljednici što više obogatili. Ako budeš zgrtao blago, već će se naći, veli pjesnik prijatelju, netko, koji će spraćkati tvoju sakupljenu hrpu.

U Perzijevim religioznim mislima ima mnogo toga, što nas svojim izrazom podsjeća kršćanske vjere. U svojoj apostrofi na rimsku mladež (5, 158 d.), u kojoj sabira glavna moralna načela stoicizma, imade stihova dostojnih kršćanskoga pjesnika. Zato je bez okrajanja mogao reći Jeronim, da se stoici u većini moralnih stvari podudaraju sa kršćanskom dogmom (Isaja c. 10). Tko ne bi čitajući na pr. Perzijeve stihove (iz satire 3, 66 d.) držao, da sluša kršćanina? A ipak se Perzije nijednom riječju ne udaljuje od stoicizma. Ovi stihovi glase:

Discite, o miseri, et causas cognoscite rerum:
Quid sumus et quidnam victuri gignimur; ordo
Quis datus; . . . .
. . . . . patriae carisque propinquis
Quantum elargiri deceat; quem te deus esse
Jussit, et humana qua parte locatus es in re.[1]

Ako ovdje mjesto neodredjenoga boga Portika postavimo osobnoga Boga; ako ovaj nepromjenljivi zakon, ovu nuždu više ili manje slijepu, koja je vrhovna moć stoičkoga panteizma, zamijenimo Providnošću božjom, ovi krasni stihovi po svojemu osnovu, obliku i tonu sasvim dobro pristaju kršćanskomu shvaćanju; pa najzad, oni su takovi, da su vrijedni, da ih kršćanin prihvati.

Perzije je u prvoj satiri bio ošinuo i Nerona u pritajanom obliku riječima (st. 121): „kralj Mida imade magareće uši“, a Kornut je to poslije pjesnikove smrti, da se ne bi osjetio Neron, promijenio ovako: „magareće uši tko nema?“ Za Perzija se može priznati, da nije težio za obnovom republike, nego tek za poštenom vladom.

Takav je u kratkim crtama sadržaj Perzijevih satira. Ima u njima mnogo plemenitih i zanosnih misli, u njima se jasno prokazuje čista i krasna duša pjesnikova, ima u njima i lite-

[1] Učite se, o jadnici, i upoznajte biće stvarî: što smo i za koje smo zvanje rodjeni, koji li nam je poredak dan? . . . . koliko valja darovati domovini i milim rodjacima, kakovim ti biti zapovjedi bog i koje ti je mjesto odredjeno u čovječanstvu.

rarnoga talenta; pa ipak tko ih pročita, vidjet će, da im nedostaje nešto, po čemu bismo ih mogli proglasiti klasičnim djelom. Nedostaje im pravi satirični sadržaj i onaj vještački oblik, kojemu se divimo u Horacija. Za satiru se hoće bujan život nekoga društva sa realističnim zastrancima, a satira Perzijeva ne obradjuje toliko pokvarenoga vijeka Neronova, koliko pojave ljudskoga života u opće. U obradbi svojih predmeta nema Perzije one skladnosti i jedinstva, koju nahodimo gotovo u svakoj satiri Horacijevoj. Perzije razlaže svoju temu u raspojasoj kompoziciji, pa je u ovim raskidanim slikama kadikad mučno naći unutrašnju svezu. Ako se k tomu pridodade nejasnoća samoga jezika, neka teškoća u izražajima, koji često glase kao zagonetka: onda se lako uvidja, zašto Perzijeve satire zaostaju za klasičnom dotjeranošću Horacijevih satiričnih djela. Kad isporedimo ona Perzijeva mjesta, u kojima se povodi za Horacijem, najbolje ćemo se uvjeriti, na kakove je niske svrži pao književni oblik za vrijeme od Augusta do Nerona.

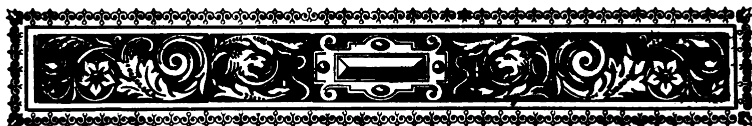
Pored sviju nedostataka lako možemo shvatiti, da su ove satire pozdravljene sa velikim zanosom, kad su izišle. One su svojim sadržajem odgovarale moralnomu uvjerenju sviju boljih ljudi u ovoj epohi. Uza to suvremenici nisu se tužili na tamnoću jezika Perzijeva, koju osjećaju moderni čitatelji. Već smo spomenuli, koliko je Perzija pohvalio Lukan. Marcijal isporedjuje Perzija s pjesnikom Domicijem Marzom (Epigr. IV, 28, 7), pa veli, da se jedna knjiga Perzijeva više cijeni, nego cijela Marzova Amazonka (oveća epska pjesma).

Umni kritik rimski Kvintilijan veli kratko (X, 1, 94): „Mnogo je i uza to prave slave zaslužio Perzije ma i jednom knjigom.“ U poznije doba navode ga i hvale ga mnogi pisci: gramatici, pjesnici i crkveni oci (Laktancije, Augustin i osobito Jeronim). Ovu je ljubav pjesniku, koji je mlad umro i malo pisao, jamačno pribavila čistota njegove duše i uzvišenost njegovih moralnih ideja. Pod okriljem crkvenih otaca stupio je Perzije u srednji vijek kao jedan od najvećih ljubimaca pisaca. Ovo poštovanje nije jenjalo ni u doba Preporoda, premda su se na njegov ugled podigli pogibeljni protivnici u drugoj polovini XVI. vijeka — na ime slavni Scaligeri (Julije Cezar Scaliger i njegov sin Josip, oba slavna filologa francuska). Josip Scaliger nazove Perzija bijednim pjesnikom, dapače najjadnijim piscem. Casaubonus, koji je jednu od najljepših pjesama posvetio Perzijevoj uspomeni, ustade na obranu Perzijevu u znamenitom izdanju Perzijevih satira. Simpatija učenoga svijeta nije se pokolebala navalama Scaligerâ. Ova se je ljubav održala sve do dana današnjega, te se

može reći, da stroga presuda, koju je Scaliger u svojoj „Poetici“ izrekao o Perzijevoj poeziji, nije naudila njegovoj autorskoj reputaciji.

O Perzijevoj poeziji nagomilala se je golema literatura. Kao jedan od najljepših priloga ističemo ovdje samo studiju C. Marthe „Un poète stoicien“, koja je izišla u „Revue des deux Mondes“ godine 1863, a kasnije je više puta preštampana u Marthinoj krasnoj knjizi „Les Moralistes sous l' Empire Romain, philosophes et poètes“ (Paris, 4. izd. 1881). Martha završuje svoju studiju s uvjerenjem, da bi Perzije po svoj prilici stupio u red prvih pjesnika rimskih, da nije umro tako mlad i da se je mogao obogatiti životnim iskustvom. Na tu nas misao ovlašťuju neki divni stihovi, koje je Perzije namijenio svojim prijateljima. Vjerojatno je, da bi se Perzije bio pridružio pogiblima svoga ljubljenog Trazeje i svoje obitelji; po svojem talentu, po svojoj kreposti, po svojoj smionosti, koju je s mukom obuzdavao u svojem jeziku, on bi bio zaslužio, da s njima dijeli sudbinu, te bi bio bez sumnje sjajnomu ugledu pjesničkomu pripojio popularnu slavu lijepe smrti!

Juvenal.

I.

Godine 96 poslije Kr. bi ubit car Domicijan, a imperatorom postade Nerva. To je izmijenilo političko stanje u rimskoj državi, a ujedno pomoglo, da odahne i književnost. Poslije dvadesetpetgodišnjega tiranstva Domicijanova osvanuli su državi i književnosti svjetliji i blaži dani. Sad istom za Nerve i za Trajana, koji ga je za 16 mjeseca naslijedio na prijestolu, mogla je književnost progovoriti iz pune duše, dok je za Domicijana smjela govoriti samo jezikom laskavim i razvraćenim. Sada se mogu javiti na polju književnosti slobodoumni ljudi, kao što su Tacit, Plinije Mladji i Juvenal. Tako se u ovo doba od g. 96 do 117 poslije K., za Nervina i Trajanova vladanja, stvara epoha, koja pripada medju ponajljepše u povjesti rimske književnosti; nju rese dva slavna imena: historik Tacit i satirik Juvenal, a uz njih pristaje i ime poštenjaka Plinija Mladjega.

Juvenal, jedan od najvećih satirika rimskih, prikazuje nam rimsku poeziju za Nerve i Trajana; on je postao rek bi tip satirika, njegovo se ime upotrebljava apelativno za satirika u opće.

U povjesti rimske satire prikazuju nam četiri imena one stupnje, koje je prošla rimska satira: to su Lucilije, suvremenik burnih vremena Grahovih i osnivač rimske satire, Horacije, jedan od najglavnijih stupova poezije za Augusta, Perzije, mladi stoik za Neronove vlade, i napokon Juvenal, reprezentant satire u posljednje doba njezina razvoja u Rimu.

Dvjesta pedeset godina u književnoj povjesti velika je perioda, kao i u životu narodnom. Književnost je u najtješnjoj svezi sa životom svoje epohe, pa nam je lako razumljivo, da je Lucilijeva satira morala biti drukčija nego Juvenalova. Lucilije se sa svojom satirom javlja u doba velike republikanske slobode. Zato

on nasrće sasvim otvoreno na svoje političke protivnike, i to po imenu. Članovi aristokracije kao i sinovi plebejskih porodica oćutjeli su bič njegove satire. Uza to Lucilije prema duhu svoga vremena često piše surovo. Lucilije je dobro znao, da njegovi čitatelji ne živu u najvišim slojevima; on je s genijalnom snagom svoga duha učinio satiru samostalnom vrsti poezije i Rimljanima u satiri prokrčio put na novo praktično polje.

Sto godina kasnije prikazuje nam se satira u Horacija u drugom svjetlu. Društvo se rimsko rek bi pripitomilo. Sada nitko više ne bi odobravao osobnih nasrtaja, a i neugladjenost Lucilijeva govora ne bi godila ukusu i bontonu Augustova vijeka; najmanje pak pristajala bi ovakova surovost dvorskomu pjesniku. Horacijeva se satira odlikuje svjetskom duhovitošću, ona se s veselim licem smješka nespretnim i smiješnim pojavama društvenoga i moralnoga života ne zadijevajući se ni o koga na surov način, nego samo pod izmišljenim imenima. Ako Lucilijeva satira svojim smjerom odgovara onomu, što zovemo starom atičkom komedijom (n. p. Aristofanovom), Horacijeva nas podsjeća nove atičke komedije, koja kao i moderna komedija udara ne na ličnosti nego na tipe. Horacije je prvi podao satiri umjetnički značaj i u obliku i u sadržaju. Mjesto predjašnjega krepkoga republikanskoga svijeta, koji se zrcali u Lucilijevoj satiri, mjesto njegovih političkih interesa i drskih lica ulazi u Horacijevu satiru mirno društvo njegova vremena, ali puno kojekakvih kontradikcija. Horacije je jedini od rimskih satirika odabrao objektivno stanovište, te umije umjetničkom rukom često slabo plastičan predmet pretvoriti u epski prizor sa dramatičnim zaledjem. Neki doduše prigovaraju Horaciju, da u njegovim satirama imade premalo žara i etičnoga gnjeva, ali uza sve to može se reći, da je satira Horacijeva, puna fine ironije, cvijet društvene poezije rimske.

Od Augustova vremena do Neronova doba moral je rimskoga društva znamenito trgao u nazadak. Treba samo zagledati u Tacita, dok govori o Tiberiju, Kaliguli, Klaudiju i Neronu: čitatelj se zgraža gledajući, dokle je pod despotskim jarmom ovih imperatora dospjela ropska ćud i puzavost, licemjerje, bestidnost ženâ iz najviših obitelji, prodajnost, spremnost na svako nedjelo iz ličnih pobuda — medju ljudima više ili manje uglednim. U takovo doba nije satiri do duhovitosti i šale. I doista satira izlazi pred nas tamna i zabrinuta lica, naime satira mladoga pjesnika Perzija, koja rek bi ne poznaje oružja, kojim se valja boriti s ovolikom propalošću. Perzije umije samo iznositi, kao kontrast, uzvišena pravila stoičke moralke rišući s gorućim

*

čuvstvom sliku pravoga doba, jer misli, da će se opačina na posljetku postidjeti već od te veličanstvene slike. Bio je to pokušaj mlada pjesnika, koji je još vjerovao, da se lijepom propovijedju mogu spasti propale duše i trgnuti iz kala. Stoička je filozofija u to doba strašnoga despotizma bila jedino utočište uzvišenim umovima i silnim značajevima, te je u mladoga pjesnika Perzija, koji ne poznavaše života, pobudila živu želju, da u satiri otkrije zalutalim ljudima društvene ideale.

Prošla su medjutim dva decenija iza Perzijeve smrti, a rimsko je društvo doživjelo tirana, pred kojim se sâm Neron pričinjaše više glumcem, nego pravim tiranom, doživjelo je Domicijana, pod kojim si morao strepiti za život, „ma govorio o kišljivu vremenu ili proljeću". Sámo ime dobročinstva bijaše omraženo, a opačina gola, nagla, bučna vladaše bez opozicije i bez protesta. Juvenal je proživio ovo doba i razabrao, da je zaludu pobijati moralno propadanje i da satiriku ostaje samo negodovanje. Ovo je negodovanje izazvalo u njega stih, o kojem veli, sve i da nije po prirodi pjesnik, gnjev bi rodio stihom. Tako je rimska satira u Juvenala dosegla svoj najviši izražaj, primila se gnjeva i negodovanja, te nam se prikazuje u strogom moralnom obliku. Satira prestaje biti politična i ne govori više jezikom svjetskoga čovjeka. Drastični je patos utamanio finiju izmjenu zbilje i šale; dobroćudna dosjetka s urbanitetom iščezava iz ove satire. Ton joj postaje žučljiv i oštar, satira teče sentenciozno, u opće preteže u njoj doktrinaran i moralističan smjer. Odsada pjeva satirik u apstrakcijama, mjesto ličnih polemika daje po nekom sistemu točnu sliku zlih običaja i mana. Satira se krije pod simbolska imena ili pak veoma kasno žigoše društvene pojave. Dijalog joj nije umjetnički, nego više skolastičan, pa zato satira govori bez izbora riječi, ne zazire ni od koje nepristojnosti; njezin patos zapada u svojoj žučljivosti u bujnu retoriku. Prema tomu joj je izraz krepak, ali tražen, pretjeran, kadikad nerazumljiv. Ovo doktrinarsko stanovište nahodimo i u Perzija i u Juvenala.

II.

O životu satirika Juvenala[1] znamo veoma malo, jer gotovo ništa, što se pripovijeda, nije pouzdano. Do nas je došlo sedam

[1] Pored općenitih povjesti rimske književnosti upotrebljena su za ovaj članak ponajpače ova djela: Ribbeck, Der echte und unechte Juvenal, Berlin 1865.; Widal, Juvènal et ses satires, Paris 1869.; Nisard, Études sur

kratkih biografija pjesnikovih zajedno sa tekstom satira. No što iz njih saznajemo, nije za nas autentično, ako nije potvrdjeno u pjesnikovim djelima. Ujamčene podatke o njegovu životu dugujemo njemu samomu, na ime njegovim slučajnim napomenama u satirama. Pored toga je važan posvetni natpis Juvenalov, koji se je do nas sačuvao (Mommsen, IRN n. 4312); od suvremenikâ ga napominje Marcijal, od poznijih Apolinar Sidonije; napokon su znatne neke bilješke sačuvanih sholija.

Biografije u jezgri po obliku i po sadržaju potječu, kako se čini, iz jednoga vrela, ali se u pojedinostima razilaze, osobito kad govore o mjestu i vremenu Juvenalova prognanstva. Evo od prilike, što znamo o pjesnikovu životu:

Decim Junije Juvenal rodio se u Akvinu, u volščanskom gradu. Volščani su bili kao i Ekvi zakleti protivnici Rimljanâ u staro doba. Ujamčeno je, da je odanle rodom, jer nam to potvrdjuje sam pjesnik (3, 319) i sve biografije. Neke ga biografije nazivlju valjada bez razloga sinom ili pitomcem bogata libertina. Od samoga pjesnika saznajemo, da je polazio gramatičke i retorske škole. Biografije nadalje tvrde, da se je gotovo do polovine svoga vijeka bavio oko deklamacije, no bez namjere, da postane odvjetnik ili učitelj retorike. I doista Juvenal nam se u satirama prikazuje pravim učenikom retorike: vidi se, da dobro poznaje vještinu invencije i elokucije, jezik i metriku, mitologiju i povjest, pravo i filozofiju, ne gizdajući se nimalo svojim znanjem.

Zatim se počne, vele biografije, baviti oko poezije, pa napiše satiru, u kojoj su se nahodili stihovi, napereni na pantomima Parisa, Domicijanova ljubimca. Kad su ovi stihovi prodrli u svijet, veoma su se svidjeli publici. Premda su se ovi stihovi ticali prošlosti, ipak su neki nazirali u njima udarac na suvremene prilike. Ovi se stihovi nalaze u satiri 7, 90: „Što ne daju velikaši, dat će glumac. Ti nastojiš oko Kamerinâ i Bareje, oko velikih atrija plemićâ? Prefekte stvara Pelopeja, a Filomela tribune.“ Poradi ovih stihova bi prognan na kraj Egipta, ili protiv Skotâ u Kaledoniju. Ovdje je zadobio tribunat kohorte. Umro je u 80. ili 81. godini u Rimu, ili u progonstvu. Jedna biografija čak tvrdi, da je živio do Antonina Pija.

---

les poëtes latins de la decadence, II[4] Paris 1878.; Martha, Les moralistes sous l'empire romain, Paris, 1881.; Juvenalis Satiren, uebersetzt von Hertzberg & Teuffel, Stuttgart[2] 1886.; Juvenalis Saturae, erklaert, von Weidner, Leipzig[2] 1889.; Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms, III[6] Leipzig 1890.

Od svega, što smo kazali, samo je toliko sigurno, da se je rodio u Akvinu i da se učio gramatici i retorici. Ostalo je ili nejasno ili prijeporno. Već je nejasno pitanje, kad se je Juvenal rodio. Biografije vele neodredjeno, da je to bilo u Klaudijevo doba. Obično se danas drži, da se je rodio godine 47 poslije K., i to po Borghesijevu ispitivanju (Intorno all' età di Giovenale, Roma 1847, sada u Oeuvres complètes V, 49—76). To se izvodi ovako: U satiri 15, 27 napominje Juvenal konzula Lucija Emilija Junka (nuper consule Junco gesta . . . referemus), koji je konzulovao godine 127; ako je pjesnik živio 80 godina, onda se rodio godine 47. Godina 127 u opće je posljednja, koja se napominje u našega pisca. Drugi ovomu računu svakojako prigovaraju, pa pomišljaju, da se je pisac rodio god. 57 ili 67. Posljednju godinu brani Friedlaender u citovanom djelu (p. 486); on to izvodi ovako: U satiri 6, 398 spominje se komet, za koji znamo, da se je pojavio u studenom god. 115. Šesta satira, gdje se to navodi, pripada drugoj knjizi, koja nije mogla biti objelodanjena prije godine 116 do 118; dakle je I. knjiga, u kojoj ima pet satira, bila izdana oko 114 ili ranije, t. j. u drugoj polovini života našega Juvenala, za koga biografije vele, da je gotovo do polovine svoga vijeka deklamovao. — Teuffel u povjesti rimske književnosti pomišlja Juvenalov život od prilike od 60 do 140 god. ([4]756.).

Predime „Decim“ predano nam je u supskripciji k petoj satiri u Laurencijanskom rukopisu (34, 42 iz XI. stoljeća,) a imadu ga i biografije izuzevši jednu, koja ga zove „M. Junius Juvenalis“.

Ne zna se, koji ga je car prognao. Neke biografije i kronika Malalina pomišljaju, da je to učinio Domicijan. Druga opet svjedočanstva govore za Trajana. Neki od novijih učenjaka misle, da ga je protjerao Hadrijan. U novije doba Vahlen (u raspravi „Juvenal und Paris“, Sitzungsber. Berl. Acad. 1883, p. 1172 do 1192) drži, da su napomenuti stihovi (sat. 7, 88—92) dali povoda, da se izmisli uzrok pjesnikova prognanstva. Na to pristaje i Friedlaender. No o samom prognanstvu ne smijemo sumnjati, ako mu i ne znamo uzroka. Sve biografije, Suida, Malala, Apolinar Sidonije slažu se u vijesti, da je pjesnik bio prognan. O samom prognanstvu mogaše se sigurna predaja sačuvati sve do 4. ili 5. stoljeća; moglo se dogoditi, da i suvremenici Juvenalovi, a nekmo li pozniji ljudi nisu znali uzrok prognanstvu. U takovom slučaju hvataju se ljudi podatka, koji im dodje pod ruku, pa su lako posegli za stihovima 7, 88—92 i izmislili, da se to tiče upravo Parisa, ljubimca Domicijanova, koji se je onda

piscu osvetio. Medjutim je poznato, da je Paris umro prije, nego je Juvenal pisao satiru, no da tomu doskoče, tvrdili su ovi ljudi, da je Juvenal one stihove napisao mnogo prije i da su njegove riječi kolale narodom prije, nego ih je uvrstio u sedmu satiru. Na taj način gotovo sve biografije dovode progon u savez sa napomenutim stihovima, a za njima se povodi i Sidonije Apolinar.

Zemljom progona većina biografijâ drži Egipat, a neke Britaniju. Sve biografije vele, da je Juvenal protjeran kao prefekt kohorte. Iz silne zbrke ovih neskladnih vijesti nije možno pronaći pravu istinu. Egipat se lako pomišljaše iz satire 15, 45, dok bi Britaniji u prilog bila činjenica, da je dalmatinska kohorta, u kojoj je po natpisu služio Juvenal, boravila u Britaniji (bar za godinu 104, 106 i 142 znamo pouzdano, da je bila ondje). Juvenal je na ime bio tribun dalmatinske kohorte, pa se mogaše pomišljati, da je bio u vojničkom svojstvu onamo protjeran. No iz posvetnoga natpisa saznajemo, da se je Juvenal iz Britanije sretno vratio u domovinu.

Jedna biografija veli, da je Juvenal u prognanstvu pomnožao satire i većinu promijenio, ali se ova vijest ne može složiti sa viješću, da je pjesnika prognao Domicijan. Teuffel (Studien u. Charakt. 410) naslućuje, da su oni stihovi (7, 90) za Trajana ili vjerojatnije za Hadrijana u teatru pred općinstvom nabačeni nekomu glumcu, koji se je pjesniku osvetio. Je li car ugodio glumcu, ili pak bio uvrijedjen poradi kakovih pjesnikovih navala na vojničke ili gradjanske uredbe, teško je i nagadjati. Svakako je istina, da je Hadrijan pod kraj svoga vladanja bio neobično ćudljiv, pa mu se mogaše pjesnik čimgod zamjeriti.

III.

Poslije crnih dana Domicijanove vlade javljaju nam se dva genijalna spisatelja različitih pravaca, ali jednako velika po duši i srcu, koji se u svojim djelima rek bi popunjavaju. Obojica su sudije svoga vremena prema svomu talentu. Historik Tacit pripovijeda nam s neobičnom rječitošću, s kakovom samo on umije govoriti, političku povjest svojih vremena, a pjesnik i moralist Juvenal otkriva nam u svojim satirama privatni život. Oba živu u doba najgore razvraćenosti, u vrijeme, kad su se sa sviju četiriju strana svijeta slile u Rim sve sramote i opačine. Juvenalove su pjesme svečana protestacija protiv iskvarenoga društva, manifest pun svetoga ognja za dobro, a žestoke mržnje na zlo. Dugo je vremena Juvenalov gnjev čamio u tišini, dugo je vre-

mena naš pjesnik bio nijem gledalac sviju grozota u javnom i privatnom životu, te ljutit svjedok pokvarenosti i propadanja. Istom za Trajana mogao je Juvenal prekinuti svoje mučanje, koje je trajalo pola vijeka, isto onako kao i u Tacita. Ako nam je i slabo poznat Juvenalov život, bogato nam to naknadjavaju njegove satire: u njima je sav Juvenal.

Juvenalove najljepše i najbolje satire naperene su gotovo samo na iskvarene običaje Domicijanove vlade. Pjesnik istina veli (1, 170): „Pokušat ću, što mi se dopušta protiv onih, kojima prah krije Flaminijeva i Latinska cesta“, t. j. raspravljat će o vremenima onih ljudî, koji su već umrli; Juvenalov je gnjev doista naperen i na prošlost, ali su njegove pjesme uza sve to zrcalo suvremenosti. Društvene mane, koje žigoše, nisu se mogle mnogo promijeniti osobnom izmjenom na prijestolu. Dok Tacit gotovo svu krivnju svaljuje na careve i samo pripadom kori nespretno postupanje aristokracije, Juvenal s pravom nalazi uzrok svemu zlu u društvenoj pokvarenosti svega rimskoga svijeta. Odatle pesimizam Juvenalov, odatle njegov gnjev. Juvenal nije bio u prilici, da se poput Horacija iz svoga kuta smije i ruga budalaštini svijeta; Juvenala okružuje zločin i opačina, a s njima nema ugovora, već se hoće ljuta trava na ljutu ranu.

Bilo je plemenitih ljudi, koji su obilazili ove grebene, kako su to uradili Stacije, Valerije Flako, Kvintilijan i Plinije. Dok su drugi pjesnici, da se uklone okolini, bježali u udaljena polja grčkoga pričajnoga svijeta, Juvenalu se to činilo smiješno, neprirodno, dapače nerodoljubno. On živi i osjeća u sadašnjosti svoga naroda, pa mu samo treba zràka slobode, da iskali svoje srce. Kad mu se podala zgoda, provalili su njegovi dugo suzdržavani osjećaji živo i neposredno, s pravom realističnom prirodnošću, s potpunim gnjevom prave rimske duše. Tako postade Juvenal satirik, tako je ferment njegove satire ljutina, koja podaje krila njegovu duhu.

Možda je Juvenal iz opreznosti rekao, da će se baviti samo oko pokojnikâ, jer ga je iskustvo naučilo, kako se vremena mijenjaju. I Domicijan je blago započeo, pa kako je užasno nastavio i dovršio! A nije li i progon Juvenalov, dogodio se ma za kojega cara, najbolji odgovor onima, koji prekoravaju pjesnika, da je bio preoprezan i da u njega nije bilo političke smionosti?

Juvenalove su satire predragocjen izvor za povjest običajâ i društva rimskoga od Tiberija do Hadrijana; one su upravo dopuna Tacitovih historijskih djela. Dok slika društvene i privatne običaje, nema Juvenalu premca; ni Seneka ni Petronije ni Marcijal ni Plinije, kolikogodj su nam vrijedni za poznavanje onih

vremena, ne mogu se mjeriti s Juvenalom. Juvenal ne zaboravlja ništa, njegovim očima ne može ništa umaći. Otvorite njegove satire, pa ćete vidjeti sav raznoliki život tadašnjega Rima, najživlju panoramu svjetske prijestolnice. Nijedno djelo iste epohe nema toga bogatstva i interesa u gradji!

Njegovih satira imade 16, a podijeljene su u 5 knjiga. U prvoj se knjizi nalazi prvih pet satira, u drugoj je šesta, u trećoj sedma do devete, u četvrtoj deseta do dvanaeste, a u petoj trinaesta do posljednje. Knjige idu kronologijskim redom, a bile su posebice objelodanjene, kao i knjige Marcijalove ili Stacijeve.

Ove su satire nejednake vrijednosti i interesa. Prvih deset pokazuje veliku snagu satiričkoga talenta Juvenalova, odišu žestokim nezadovoljstvom i odlikuju se, ne pazeći na neku primjesu retoričkoga elementa, velikom živošću u prikazivanju društvenih običaja. Ostale su više filozofijskoga sadržaja, govore o taštini ljudskih želja, o umjerenosti u jelu i pilu, o učinku zlih primjera, o pravim radostima prijateljovanja, o savjesti i o religioznom fanatizmu, te su u opće moralistične. Posljednja govori o prednostima vojničkoga staleža. Onoga satiričkoga duha, onoga gnjeva i talenta Juvenalova nema u njima; iz njih izbija nešto staračko. To je ponukalo Ribbecka najprije u izdanju Juvenalovih satira (1859), a zatim u napomenutoj knjizi „Pravi i nepravi Juvenal“ (1865), da posumnja o autentičnosti ovih Juvenalovih satira. Ribbeckova je knjiga duhovito napisana, u njoj se umno pokazuju razlike izmedju obje česti Juvenalovih satira; ipak je Ribbeckova hipoteza premalo osnovana. On na ime priznaje, da je Juvenal napisao samo prvih 9, i možda jedanaestu i posljednju, a za ostale tvrdi, da su podmetnute. Njegovu su hipotezu pobijali Lupus, Meinertz, Jahn, Teuffel i Widal.

Glavna se snaga Juvenalova svakako nahodi sjedinjena u prve tri knjige. Tu se pred našim očima obara pjesnikov gnjev na iskvarene običaje vječnoga grada, koji se za Neronove i Domicijanove vlade pretvorio u leglo najgorih strasti, gdje je bilo malo mjesta za dobra djela, ali s tim više prostora za svaku gnjusobu. Ovdje prolaze pred nama tipne figure nezasitne u u pohoti Mesaline, cara Nerona, koji ne umije naći mjeru u bezumnim i čudnim prekršajima i zločinima, figura do krajnjih granica žestokoga i u isti mah licemjernoga Domicijana, figure aristokratâ, koji se u amfiteatru natežu sa gladijatorima, i pokvarenih patrona; ovdje vidimo čitavu vrstu ljudi, koji živu od posla najblatnije ruke; gledamo ljude do mozga pokvarene, Grke, koji sve okužuju oko sebe, nalazimo propalice, nekoč bogataše,

najzad slušamo onu užasnu fukaru rimsku, koja ište samo kruha i zabave u cirku.

Veoma je mučno odrediti vrijeme, kad su pojedine knjige izlazile na javu. Ipak je ujamčeno, da prva knjiga nije izišla prije godine 100, jer se u njoj napominje osuda prokonzula Marija Priska, koja se dogodi rečene godine. Druga knjiga nije se mogla javiti prije konca godine 115, jer se u njoj navodi komet, o kojem smo već govorili. Treća nije napisana poslije godine 120, ako se početak sedme satire doista tiče Hadrijana, jer pjesnik veli općenito za „Caesara“, da je jedini zatočnik književnosti, u koga se ljudi mnogo pouzdavaju. Za 15. satiru znamo već otprije, da se nije mogla javiti prije 127 god., kad je konzulovao Junko.

Sve su Juvenalove satire sačuvane potpuno, izuzevši posljednju, koju imademo samo u ulomku. Do sada je bila velika nejasnoća o tom nestatku; no sada je ova nejasnoća donekle uklonjena. Najvredniji je rukopis Juvenalovih satira t. zv. „Pithoeanus“ (po svoj prilici iz IX. vijeka), a sada se nalazi u biblioteci Montpellierske école de medicine. U tom najboljem rukopisu nalazi se posljednji stih 16. satire sasvim u dnu kvaterniona i nema nikakove supskripcije, koja se inače nalazi na koncu svake satire. Očito je, da su otpala jedan, dva lista, na kojima je bio napisan svršetak satire.

Treba još napomenuti, da su za cijelo pojedine satire bile poznate po recitaciji ili preko prijateljâ prije, nego je pjesnik objelodanio pojedine knjige.

U politici pripada Juvenal istoj školi, kojoj i Tacit; oni su obojica značajevi istoga kova, dvije duše blizanice. Juvenal je, kao i Tacit, republikanac, koji je zalutao pod vladu carevâ; on podnosi carsko gospodstvo samo zato, jer mora. U početku sedme satire doduše slavi cara, zatočnika književnosti (Trajana ili Hadrijana), ali iz svih njegovih djela u opće izbija ljubav k prošlim republikanskim vremenima, kao i u Tacita.

Juvenalu godi, kad može slaviti starinske vrline slobodnoga Rima, kad može napominjati negdašnju čistotu, umjerenost, siromaštvo i jednostavnost; vidi se, da mu je slast navoditi poštovana imena starih junaka (Bruta, Lukrecija, Scevolu, Kurija, Fabricija, Fabija, Skaura, Katona). Ove mu uspomene ublažuju srce, koje je ojadjeno tugom i grozotom svoga vremena. Kao i Tacit, on mrzi i prezire onaj dugi niz despota i nemani na carskom prijestolu. Juvenal sudi redom svim carevima: već za Cezara veli, da je pod svoje bičeve doveo ukroćene Kvirite (10, 108); Oktavij je prisvojio vlast, pošto je kod Akcija i u Tesaliji

rimljanskom krvlju omastio svoj mač (8, 242); kakav je Tiberije, pokazuje nam pjesnik u strašnoj sudbini Tiberijeva nekadašnjega ljubimca Sejana (10, 56); Neron je lakrdijaš, kočijaš, bestidan raskalašenik, ubojica svoje majke i rodjaka (8, 211); no sav je sarkazam, svu mržnju, sav gnjev izlio pjesnik na glupoga i strašnoga tirana Domicijana, toga „ćelavoga Nerona", koji je davio već na pola mrtav svijet i s kojim prijatelj bez velike pogibli za život nije mogao govoriti ni o vremenu (4, 37 i 86). Naprotiv pjesnik sa svom simpatijom napominje one slavne plebejce, koji su se proslavili kao govornici, pravnici, vojvode, te svojom gradjanskom ili vojničkom smionošću spasavali Rim od domaćih i spoljašnjih barbara: to su Ciceron, Marije, Deciji, „plebejske duše, plebejska imena"; „više vrijede Deciji nego ono, što su oni spasli!" veli pjesnik nišaneći na pokvarenost rimske države (8, 243—258). Ove pohvalne slike, kao i mnoge ine, crpene su iz puka, jer je Juvenal nada sve Rimljanin, pa ljubi svoj puk; on je branitelj puka, osvetnik siromaha i proletaraca, pa rječito prikazuje njihove bijede; no Juvenal ljubi samo pravi puk, a zajedno s Tacitom prezire onu fukaru rimsku, hrpu Removu, koja uvijek slijedi sreću i mrzi na osudjenike, onu svjetinu, koja je nekoć davala imperij, fasce, legije, u kratko sve, a sada se zadovoljava i nemirno želi samo dvije stvari: panem et circenses (10, 73 i 81).

U svojoj filozofiji Juvenal nije ni Epikurovac kao Horacije, ni stoik na Perzijev način. Premda Juvenal veli, da ne pripada nikakovoj školi, opet je u jezgri prožet naukom Stoe. Odbacivši spoljašnji rigorizam stoikâ, priljubio im se u drugim stvarima; on im je srodan po visini načelâ i poletu mislî, a nada sve po onim čuvstvima srca i po onoj nježnosti duše, kojima se divimo u Seneke i u Epikteta, najsjajnijih zastupnika suvremenoga stoicizma.

Dok se Perzije u svojim satirama slabo osvrće na zbilju i podaje samo svoj jednostrani ideal, Juvenal podaje samo zbilju i to često u surovu liku. Posljedica je ovoga postupka, da ne priznaje bogova, kojima je pučka vjera napunila nebo i zemlju; u tom Juvenal izriče samo ono, što je u n j e g o v o doba držalo veoma mnogo ljudî. Zato kad govori o pučkom sujevjerju, satirik ne štedi sarkazma, on mu se gotovo frivolno ruga. No kad ozbiljno govori o božanstvu, bez osvrta na mitologiju i na društvena sujevjerja, onda se primiče čistomu pojmu božanstva, pa bi se mogao nazvati deistom poganstva na način Ciceronov i Tacitov. Ovaj deist ima divnu moralku, koja zapovijeda, da se osvrćemo samo na glas dužnosti i savjesti, da volimo smrt nego

sramotu, da više ljubimo istinu nego ugodnost, da se sami ne svetimo dušmanima, da budemo nepristupni zlim strastima, da se sami poštujemo, da djeci svojoj podajemo samo dobre primjere, da se pokoravamo zakonima, da ne kršimo dužnosti, da štitimo dobro narodnih saveznika, da ne prodajemo pravde podanicima, da ne zalazimo medju zloglasne ljude, da čuvamo čistotu kućnih običaja, da ne čeznemo za tudjim dobrom, da se uvjerimo, da je već zla nakana zločin, da budemo trijezni i štedljivi, da dočekujemo smrt bez straha, da putujemo jedino stazom kreposti. Eto to je moral Juvenalov, moral, koji dolikuje svakomu narodu i svakomu vremenu!

Srce je Juvenalovo isto tako uzvišeno, kao i njegova duša. Njega se primaju sve bijede duboko i silno. Usred njegovih sjajnih rasprava i žučljivih napadaja čuje se glas iz dna njegova srca; on brani roba, koji je po duši i po tijelu sastavljen od iste gradje i od istih počela kao i mi (14, 16); štiti siromahe (3, 203); žali jadnoga pjesnika, kojega njegov tobožnji mecenat, škrti bogataš, umije samo hvaliti i diviti mu se, kao dječarci Junoninoj ptici paunu (7, 30). Juvenal je osobito proslavio suzu rekavši (15, 131): „Priroda, koja je (jedino čovjeku) dala suze, sama priznaje, da ljudskomu plemenu daje čuvstvena srca, to je najljepši dio našega osjećanja!“ To bi moralo ljude uputiti, da budu jedan drugomu u pomoć, a kad tamo, ljudi sada bjesne jedan na drugoga gore nego zvijeri i ubijaju se gvoždjem, koje je bilo namijenjeno samo kulturi; dapače vidimo, da ima narodâ, koji žderu ljude.

Pa ipak je bilo u prošlom vijeku spisateljâ, koji se nisu ustručavali prekoravati Juvenala, jedni s okrutnosti, a drugi sa zlobe! Dapače i u naše dane prestrogi sudije tvrde, da je Juvenal „indiferentan satirik“, kojemu gnjev ne proistječe iz srca, nego iz glave. Nisard u navedenom djelu (p. 9) tvrdi, da je Juvenal u svojem crtanju „bezbrižan“ (insouciant). Nisard navodi u prilog svoje tvrdnje dva razloga: Juvenal je prijateljovao sa frivolnim pjesnikom Marcijalom, a iz njegovih epigrama, koji se tiču Juvenala, čini se, da Juvenal nije bio u životu tako strog i ukočen kao u svojim satirama; a pored toga Juvenal usred najžešćih stranica dopušta, da mu se potkrade deklamatorska ili porugljiva žica, od koje se u tinji čas smrzava čitateljeva ljutina, i koja odaje, da je Juvenal indiferentan.

Juvenal nigdje ne napominje Marcijala; otkuda nam pravo tužiti Juvenala, koji je na Marcijalove pohvale odgovorio samo šutnjom? Drugi je razlog još slabiji, jer po samim satirama, ako pregledamo u cjelini, ne možemo s pravom sumnjati o iskrenosti

Juvenalovoj. Ne može se tvrditi, da je Juvenel sretan, dok opisuje grozote i sramote rimskoga društva. On je doista kadikad liječnik, koji opisuje možda i s prevelikom točnošću atentate suvremenoga društva na moral, ali je u isti mah razljućen moralist i ojadjen patriot, koji ih žigoše. Duhovito je netko rekao, da Juvenal čitatelju podbija u obraze rumen stida, dok brani krepost. No je li to u istinu valjan prigovor? Ne treba zaboraviti, da su stari narodi drukčije sudili o tom, što je pristojno, nego moderni ljudi. Ako se sjetimo Biblije, grčkih i latinskih komikâ, Demostena i Cicerona, Katula i Marcijala, jamačno ćemo pravednije suditi Juvenalu od onih, koji se zgražaju od njegovih ružnih slika i koji u opće gone golotu iz umjetnosti.

Uza sve to Juvenal nije bez nekih nedostataka, koji u isti mah pripadaju samoj vrsti i pjesničkoj atmosferi onoga vremena. Satirik u opće promatra život sa zle i crne strane, a po svojem temperamentu Juvenal je bio veoma žučljiv i razdražljiv, te više puta male nedostatke žigoše s osobitom žestinom kao i najgore opačine; Juvenalov je gnjev silan, ne umije se obuzdati, pa zato pjesnik svagda ne pogadja prave mjere. Odatle potječe, kako veli Boissier, neka „monotonija jedljivosti“.

U drugu ruku Juvenal je uzgojen, kako veli Boileau, „u školskoj krici“, on se gotovo vijeka pola bavio oko deklamacije. Juvenal je čedo retorske škole. Retorska je škola išla samo za efektom, djaci su se privikavali, da se opajaju frazama i neprestanim patosom, a najvrednijim se držao onaj, koji je umio govoriti najumjetnije, najneobičnije, najblistavije. I najbolji umovi ne mogahu se oteti utjecaju mladenačkoga svoga uzgoja, kako nam to potvrdjuju Velej, Seneka i Tacit svojim radnjama. Najbolje se to vidi u poeziji prvoga stoljeća (po našoj eri), te Kvintilijan s pravom veli za Lukana, da ga imadu prije govornici nego pjesnici posljedovati. Tako se dogodi, da je „facundus“ (riječit) bio dičan predikat pjesnikâ. „Javna čitanja“ bila su prava bolest u Rimu. Nije čudo, što se je deklamacija dojmila i Juvenala. No ova prevršivanja u obliku ne podaju nam prava, da osudjujemo sadržaj njegovih satira. S koloritom, koji je retorska škola nametnula rimskoj književnosti u ovo doba, mogao bi se zgodno isporediti koturn stare tragedije, koje poradi njega ne osudjujemo. Juvenal ne navaljuje na fantome, nišan njegovih strijela žive su mane i opačine rimskoga društva. Juvenal nije iz mašte crpao gradje, nije iz pustoga pesimizma žigosao ljude; on ne izmišljava ništa, niti kleveće, nego govori o pokvarenosti svoga vremena kao historik. Suvremenici spisatelji Tacit, Plinije Mladji, Petronije, Marcijal, Lucijan, Kasije Dion, Seneka, Sue-

tonije i drugi podaju nam u jezgri na pretek dokaza, da su Juvenalove slike istinite; Juvenal je prije svega historički pjesnik. Što je Juvenal propustio istaknuti više svjetlijih strana života, valja odbiti na prirodu same satire, koja iznosi zlo kao komedija smiješno. Satira ne živi o kreposti, nego o mani i opačini. Martha, umni ocjenjivač moralistâ rimskoga carstva, kao i Widal ne slažu se s Nisardom, koji tvrdi, da je Juvenal „bezbrižan". Zgodno veli Martha (u napomenutom djelu p. 265), da orator u Juvenala nije utamanio moralista i gradjanina, jer su njegove satire pune krcate patriotičnih osjećaja. Pojedine slike iz Juvenalovih satira obilato će nam ujamčiti Marthin sud, s kojim se podudara i Boissier (u članku „Juvénal et son temps", Revue des deux Mondes 1870, tom 86, 142). A ujedno će se pokazati, da je uz žarki patos pjesnikov bilo malo mjesta dosjetkama i humoru.

Slog Juvenalov, kao i njegova savremenika Tacita, razlikuje se od sloga klasične epohe. Ton je njegovih satira deklamatorski, pa je prema tomu njegov slog biran, kitnjast. Modernomu čitatelju najviše smeta tautologijsko gomilanje sinonimâ, premda se na nekim mjestima razabira, da je htio time postići komičan efekt. Pa i česte navale i zastranci, koje meće u parenteze, obično idu za umjetničkim ciljem: ili se pjesnik čemu ruga, ili stišava započeti patos. Budući da je pjesnik veoma govorljiv, izlazi kadikad kompozicija satire nešto slabija; no ne valja zaboraviti, da se u kompoziciji pozniji pjesnici rimski u opće ne mogu mjeriti sa pjesnicima klasičnoga vijeka. Ako Juvenal previše popušta retoričkomu patosu, treba odbiti na to, što je i Juvenal dijete svoga vremena. Medjutim ne bi bilo pravedno poricati, da je Juvenal upotrebljavajući retorička pomagala umjereniji, nego Lukan ili Silije, nego Stacije ili Valerije Flako. Nema sumnje, da je izraz Juvenalov počešće silovit i bučan, upotrebljavajući najživlji kolorit zove pjesnik stvari pravom, nebiranom riječju, pa se vidi, da ne piše za čitatelje, koji žele, da ih spisatelj „respektuje". Budući da je neprestano gnjevan, u Juvenala nema one lakoće, šaljivosti, ljupkosti i ugodne promjene u tonu, čemu se divimo u Horacija. Ali zato imade u toga velikog realista drugih vrlina; njegov gnjev, koji ulazi u trag svim manama i opačinama, govori tako neobično snažnim jezikom, slika tako bogatim bojama, da mu u latinskoj književnosti imade malo premaca. On je Herkul poezije, njegove ljepote zastrašuju. S pravom je rekao Scaliger, da su Juvenalove satire pretežito „tragične".

Kao pjesnika rese ga mnoge vrline, i dramatične i epske, a nada sve govorničke. Kadikad je veličanstven kao Homer,

pronicav kao Shakespeare, rječit kao Ciceron, oštar kao Dante. Kao kolorista ide ga odlično mjesto, on nam pred oči iznosi slike, kojih ne možeš nikada zaboraviti. Njegove nas slike iznenadjuju i uznemiruju, pa nam se duboko zasijecaju u imaginaciju.

Juvenal s jednakom lakoćom iznosi ironiju, sarkazam, porugu i osvetnički smijeh; ovim oružjem vješto upravlja njegova ruka, te s jednakim prijezirom kao i gnjevom navaljuje na svoje žrtve, a nije manje jak u komici nego u tragici. Ima u njegovim satirama takovih komičnih prizora, punih soli, ironije i zanosa, koji te sjećaju stare komedije.

Imade časova, doduše rijetkih, kad mu gradja daje oduška, te odloživši strjelicu iz ruku zanosi se pjesnik u staro nepokvareno doba ili se nasladjuje, daleko od zidina rimskih, ladanjskom idilom. Tada se razvedrava njegovo čelo i njegova poezija, pa tako nahodimo usred žestokih nasrtaja nekoliko ubavih, sladjanih, skladnih slika, koje bi bile dostojne Horacija i Vergilija. U njegovim satirama imade očitih tragova, da je proučavao Cicerona, Horacija, Ovidija i Vergilija, ali je jasno, da je uza to ostao svoj na svome.

Modernomu se čitatelju Juvenalovih satira nameću mnoge paralele rimskoga svijeta sa našim vremenom. Bila bi nepravda tvrditi, da naš vijek nije bolji od Juvenalova; nema sumnje, da su nova vjera i civilizacija ispravile mnogi nedostatak, i da se u opće vidi znamenit napredak. Pa ipak ima nevolja i zala, koje biju naš vijek kao i Juvenalov, prosto poradi toga, što čovjek ostaje čovjek, i što nakon tolikih vijekova nahodimo u ljudi iste ili srodne strasti.

Juvenalov je vijek doba propadanja i razmaženosti, pa je vrijedno krijepiti dušu i srce drugujući sa pjesnikom, koji je bio tako prožet moralnošću i čovječjim dostojanstvom, kao Juvenal. Za njega se može s pravom reći, da je Tacit satire.

IV.

U p r v o j satiri pjesnik prebira značajne pojave rimskoga života i nalazi, da gledajući ih ne možeš ostati miran. Ako nema talenta od prirode, u takovim slučajevima nezadovoljstvo gradi stihove. Dok tolika množina nedarovitih pjesnika u javnosti iznosi i čita svoje pjesme, zašto bi morao on ostati samo njihov slušatelj? I on umije graditi slihove, i on je bio u školi, ali odabira satiru, jer je u njegovo doba mučno — ne pisati satiru.

Moraš se ljutiti, dok se eunuh ženi, a žena na polak gola silazi u arenu, dok negdašnji brijač svojim bogatstvom izazivlje patricije, dok se Krispin, nekoć rob u Egiptu, u skerletu razmeće zlatom i draguljima. Dok gledam uhode, baštinare, prijevarne skrbnike, pijavice pokrajinâ, gdje mirno uživaju plijen, zar ću, veli pjesnik, mirovati? Zar da to ne korim? Ili zar da pjevam o Herkulu, Diomedu, Tezeju i Dedalu, kad muževi sami podvode svoje žene radi baštine, kad mladi rasipnici, spraćkavši svoj imutak, nalaze svu nadu u komandi kohorte, kad su bilježnici patvorenjem toliko privrijedili, da se kao Mecenat nose u nosiljci, kad otmene gospodje žednim muževima podaju otrovana vina, kad se u Rimu može nešto postići samo zločinom, kad se poštenje hvali, ali strada, a zločin donosi vrtove i palače, srebro rijetke umjetnine, kad mlado i staro živi za pohotu? Sav taj metež ljudî, veli Juvenal, podaje njegova knjiga. A kad je bilo više manâ? Kad je bila lakomost, kad li strast igre veća? Kad su potomci naših velikih ljudi dublje zagrezli, kad je bila obijest i blatna rasipnost novajlijâ bezobraznija? Potomstvo ne će moći ništa da dodade našim običajima: sad je svako zlo na vrhuncu! Zato će on te nevolje žigosati. Satira se prima ljudi, kako se to vidi u Lucilija. Pa ako je u opće pogibeljno navaljivati, pokušat će, da bar uzme na sito i rešeto one, koji već počivaju u grobu.

Ova je satira uvod u ostale. Satira nema ni dvjesta stihova, pa nam je pjesnik u njoj otkrio prerazličite rane, koje se nalaze na tijelu rimskoga kolosa, a svaka će od njih biti gradja za odjelitu satiru. Ove rane ispitava Juvenal s nekom pecavom brzinom, tako da nam ne daje ni malo oduška. U svojem gnjevu gomila pjesnik sliku za slikom, optužbu za optužbom na način, koji je u istinu više govornički nego pjesnički. Ujedno nam na veličanstven način tumači svoje satiričko zvanje. Već u ovoj satiri pokazuje nam se Juvenal kao pisac, slikar i moralist velikih vrlina. Već ova pjesma opravdava one riječi, koje je o njemu rekao Victor Hugo, pošto je pregledao velike genije sviju vijekova: „Juvénal a la passion, l'emotion, la fièvre, la flamme tragique, l'emportement vers l'honnête, le rire vengeur, la personnalité, l'humanité. Juvénal a au-dessus de l'empire romain le battement d'ailes du gypaète au-dessus du nid de reptiles. Il fond sur ce fourmillement et les prend tous, l'un après l'autre, dans son bec terrible ... Juvénal est *la vieille âme libre des républiques mortes*. Pas une corde ne manque à cette lyre, ni à ce fouet. Son cinisme est i'indignation de la pudeur. Il y a de l'épopée dans cette satire. L'invective de Juvénal flamboie

depuis deux mille ans, effrayant incendie qui brûle Rome en présence des siècles“.

Drugom satirom žigoše Juvenal pokvarenost i raznježenost muškaraca u Rimu. U početku veli pjesnik, da bi želio pobjeći dalje iza Sauromatâ, sve do Ledenoga mora, samo da ne gleda licemjerâ, koji se grade Kurijima, a živu na bakanalsku, koji kupuju kipove filozofâ, pa misle, da su sami filozofi, koji prekoravaju manu, a sami su zagrezli u najprostije blato surovosti. Bolji je onaj, koji priznaje svoje mane. Takav dapače čovjek prezire onoga, koji se gradi stoikom, a u istinu je potajan grješnik. „Neka se podsmijeva, tko je upravnih nogu, krivonogu, Etiopu bijelac. No tko bi podnio Grahe, dok se tuže na bunu? Tko ne bi izmiješao nebo sa zemljama i more s nebom, ako se tat ne bi svidjao Veru, ubojica Milonu, ako bi Klodije tužio preljubnike, Katilina Cetega, ako bi tri učenika (triumviri Oktavijan, Antonije i Lepid) grlila Sulinu ploču (proskripcije)?“ Takovu licemjeru, koji je vikao neprestano: „Gdje si, Julijev zakone, koji zabranjuješ prijeljub? Zar spavaš?“ pokazala je ozloglašena Laronija, da su muškarci gori u neprirodnoj pohoti nego žene, i da oni sami postaju ženama; pa je onaj stoik postidjen morao pobjeći, jer nije mogao podnijeti javnu istinu. Koja je posljedica toga, što sad muškarci hodaju u ženskoj nošnji? Zla će navada kao kuga okužiti sve oko sebe. Doskora će se muškarci drznuti učiniti, što je više nego nošnja. Mužkarci ulaze u najnečistije misterije, pa protiv običaja i prirode slave najsramotnije svečanosti. Danas još samo mala djeca vjeruju, da ima podzemni sviet, pravih Manâ i crnih žaba u Stiškoj vodi. No pomislimo, da je to istina: što osjećaju naši slavni predji, kad vide svoje potomke? Rim je podjarmio svijet; ali što se dogadja u pobjednikovu gradu, to nikada ne čine savladani narodi. Ipak ima primjer, da se Zalaces iz Armenije u Rimu raskalašio. Došao je amo, da bude talac. Tako se pokvareni običaji rimske mladeži prenose iz Rima.

S neobičnom smionošću iznosi nam Juvenal u ovoj satiri sliku protuprirodnoga zločina, koji su izraelski zakoni i stari Germani kaznili smrću. Ima u satiri koješta, što se u modernim književnostima izražava finije, ali toga nahodimo u starih pisaca često. Satira svojom kompozicijom ne pripada medju najbolje. Naperena je na Domicijana i rimsku aristokraciju istoga vremena. Juvenal je u tom crtanju samo vjerna jeka povjesti. Domicijan je bio čudovište okrutnosti, ali u prvom redu čudovište licemjerstva. Poznato je, da je Domicijan živio sa svojom sinovicom Julijom. U to doba moralnoga propadanja bio je car u

svemu izgled, po kojem su se upravljali ljudi. Iz carske je palače zlo obilazilo gradom. Licemjerstvo je za Domicijanova vladanja bilo još jače uvriježeno nego za Nerona; osobito ga je bilo puno u višim slojevima društvenim.

Kao što je za Tartuffa kršćanska vjera plašt, pod kojim krije od svijeta svoje slabosti, tako je lažni stoicizam bio Tartuffima poganstva krinka za potajne grijehe. Juvenal dijeli ove licemjere u dvije vrste: u nazovi-stoike, koji su cinici, i u nazovi-stoike, koji su epikurovci.

Juvenal žigoše ovdje licemjerstvo, tu vječnu manu ljudsku, koju poezija pobija od pradavnih vremena. Na nju navaljuju Perzije, Lucijan, Evangjelje, Shakespeare, Molière, naša suvremena komedija, njoj je namijenio svoju drugu satiru Juvenal. A da Juvenal ne prevršuje, na široko nam svjedoče Tacit, Suetonije i Kasije Dion.

Treća satira, jedna od najboljih Juvenalovih, prikazuje nam neugodnosti i nevolje živovanja u Rimu. Pjesnikov prijatelj Umbricije odlučio je ostaviti Rim i otići u tihe Kume, pa pošto je natovario prtljagu na kola, podju oba prijatelja naprijed u Egerijinu dolinu. Ovdje Umbricije svomu prijatelju iznosi razloge, zašto ne može više da živi u Rimu. U Rimu nema više mjesta za pošten zanat, radom ne možeš izići u Rimu. Veliki pothvatnici i spekulanti, kao što su Artorije i Katulo, koji umiju crno pretvarati u bijelo, neka ostanu u Rimu. Oni su nekoć bili siromašni trubači, koji su svirali za igara u manjim mjestima, a sada sámi daju puku igre i uzimaju javne potrebe u zakup. A zašto ne sve? Ta oni pripadaju medju ljude, koje sreća iz blata podiže do vrhunca moći. Šta ću u Rimu, nastavlja Umbricije, ne mogu lagati, ne mogu hvaliti lošu knjigu, ne umijem čitati u zvjezdama, ne ću i ne mogu da obećavam smrt kojega oca, ne miješam otrova, nisam podvodnik zaljubljenikâ ni pomagač tatova; ja sam kao kljast čovjek, koji svojom rukom ne može nikomu koristiti. Danas svijet ljubi samo sukrivce, poštenjak nema prijatelja. No priznat ću ti, najviše me u bijeg nagoni iz Rima hrpa Grčićâ (Graeculi), od svega tudjeg smeta sada našim bogatašima najdraži. U svoj Grčkoj nema mjesta, koje nam ne bi bilo poslalo kojega nevaljalca, ni u Rimu otmene kuće, u kojoj se ne bi uvriježilo koje Grče, da po vremenu postane gospodar. Grk je sve: brza uma, drzovit, brbljav, retor, gramatik, geometar, slikar, mazač, augur, pelivan, liječnik, magik. Sve umije gladno Grče: on će se u nebo popeti, ako mu zapovjediš. Pa takva nitkova da gledam u grimizu? Nedavno je još prodavao u Rimu smokve i šljive, koje je donio iz Sirije, a sad

će on uživati veće časti nego ja, rodjeni Rimljanin, samo zato, jer je bolji laskavac i vještiji mim? To je pravi komedijaški narod. Grk plače, kad vidi suze u prijatelja; ako zimi ištеš ognja, oblači toplo odijelo; veliš li, da ti je vruće, i on se znoji. Njemu nije ništa sveto; utiskava se u obiteljske tajne, da ga se onda više boje. Najgori su grčki filozofi. Neki je stoik svoga prijatelja i učenika Bareju prijavio i umorio. S njima se ne može mjeriti Rimljanin. No da ne laskam našim ljudima: i mi mjerimo sve o posjed i novac. Siromah ne vrijedi ništa, siromahu nitko ne vjeruje, siromah je općenit nišan poruge. Pa ipak je sve bogatstvo samo laž, sjajna bijeda, jer nam trošak nadilazi dohotke. U gizdavom siromaštvu živimo svi u Rimu. Ovdje sve stoji novaca. A kako se mirno i sigurno živi u malenu mjestu, dok ti je u Rimu i život i zdravlje u neprestanoj pogibli! Kuća gori, gospodar je već iznio svoje pokućstvo, već se dimi u trećem podu, no u sobicama pod krovom ne osjećaju još ništa. Jadni pjesnik Kodro, koji gore stanuje, bit će veseo, ako iznese živu glavu. A njegova siromaština i knjige propanu. Nije imao ništa, pa je jadan izgubio i to ništa! A kad u najvećoj bijedi zaište pripomoći, nitko mu ne daje zakrilja ni jela. Naprotiv kad se zapali palača bogataša Asturika, svi su zabunjeni i tuguju. Još se nije požar utrnuo, a već se svi žure, da mu nadoknade štetu, pa pogorelac bude bogatiji nego što je bio prije: valjada je zato i podmetnuo oganj! Ako ti nije previše stalo do igara i gluma prijestolnoga grada, a ti lijepo kupi u omanjem mjestu kućicu sa vrtom, ne će te stajati više nego godišnja najamnina rdjava stana u Rimu. Ondje si svoj gospodar, ne će ti smetati glomot kolâ u tijesnim ulicama i vika ljudi, pa ćeš mirno spavati, što mogu u Rimu samo bogataši o veliku trošku. Bogataš se nosi u svojoj nosiljci po ulicama, a tebe u stisci guraju i tiskaju. Ako izidješ noću na ulicu, prijete ti druge pogibli. Sa prozorâ visokih kuća padaju lonci, tako da je lakomišljeno poći na večeru, ako nisi prije napisao testamenta. No još je bolje, da te pogodi lonac, nego da te sretnu o n i. Mlad pijanica zametnut će s tobom kavgu. Odgovorio mu što ili ostao miran, svagda ćeš iznijeti batine, ako ne parnicu. A ima i tatova i lupeža, koji bodežem vrše svoj posao. Kao poslije hajke, nalegne u Rim sav smet, kad redarstvo očisti šume i močvare. Samo okovi kuju se u pećima, doskora ne će biti dosta gvoždja za plug i branu. Sretnih li vremena, kad se Rim za kraljeva i tribuna još zadovoljavaše jednim zatvorom! Mogao bih ti navesti još i drugih razloga, ali valja poći, već me zove kočijaš uzdignutim bičem, a sunce se već nagiba. Zato ostaj zdravo i misli na me, pa kad te Rim

*

predade tvojemu Akvinu, da se odmoriš, zovni me k sebi, pa ću ti biti pomagač u satirama.

Ova je satira upravo tipna za opis neugodnostî, koje nalazimo u velikim gradovima. Englez Smollet, Francuzi Reignier i Boileau opisuju na sličan način London i Pariz, podsjećajući nas u mnogoj sitnici Juvenalove satire. Zgodno je smišljeno, što ne prekorava Rima sam pjesnik, nego njegov prijatelj; tako se u neku povećava vjerovanje.

U početku je veoma krasna „mise en scène", pa se može reći, da je u opće sva satira izvedena sa dramatičnom živošću. Najžešće navaljuje pjesnik na Grče, koje mu je tip laskavca. Slika je laskavca veoma živa i duhovita, pa premda su laskavca prije Juvenala opisivali Teofrast, Terencije i Horacije, opet je Juvenal umio pokazati, da je izvoran. Drugo je dakako pitanje, jesu li Juvenalove navale na Grke sasvim opravdane. Ovo nasrtanje na Grke javlja se već u Katonovo doba. Osobito je žestoko navaljivao na njih sâm strogi Katon. Ali i Plaut, koji je posljedovao Grke u svojim komedijama, ne ustručava se šibati ih svojim sarkazmom. Od onda su i postali izrazi, koji su bili kao poslovice: „pergraecari" (živjeti na grčku) znači „pijančiti" a „graeca fides" (grčka vjera) reći će „nevjera". Dapače Ciceron, koji se je naobrazio u Ateni i na Rodu, inače štovatelj grčke kulture, ne može se oteti općenitoj struji, te u javnom govoru prekorava grčki značaj (pro Flacco I, 28). Svakako su Grci uvjetovali neku promjenu običajâ u Rimu i podali Rimljanima neku finoću. Nema sumnje, da se je uvuklo ujedno nešto zla. Teško je danas odsjeći, je li ova izmjena bila na sreću ili na nesreću po Rim. Medjutim bilo kako mu drago, ne bi li druge mane samih Rimljana bile dosta jake, da istroše stablo rimsko i bez Grkâ? Juvenal je toliko pravedan, te dodaje, da i Rimljani nisu mnogo bolji od Grkâ.

Osobito nas se ugodno prima u ovoj satiri pjesnikova izrazita čovjekoljubivost, koja je inače dosta rijedak gost u poganskoj starini. Krasne su njegove riječi: „Ništa nije u nesretnom siromaštvu tvrdje, nego što ljude čini smiješne". Bit će prilike, da se još bolje razabere Juvenalova čovjekoljubivost.

U četvrtoj satiri iznosi Juvenal na osobit način sliku Domicijanova despotizma i nisku podlost senatorâ prema tiranu. Pjesnik najprije navaljuje na Krispina, koji je bio veoma rasipan; Krispin je jedared 6000 sestercija (setercij je od prilike 8 nvč.) platio za ribu barbuna, a od toga se nije najeo. Zatim zazivlje Muze, da kazuju, što je učinio Domicijan, kad je neki ribar kod Jakina u Jadranskom moru uhvatio neobično veliku ribu obliša

i donio ga u Albu u carevu palaču. Car se upravo nalazio u Albi. Ribar predajući mu ribu reče: „Primi, što je preveliko za privatna ognjišta; proslavi taj svečani dan; žuri se razblažiti želudac jelom i pojedi obliša, sačuvana za tvoj vijek; sâm je htio, da bude ulovljen“. Kolikogodj je to glupo rečeno, ipak se je Domicijan naduo. Nema ništa, što ne bi mogao vjerovati o sebi čovjek sa bogovima jednake moći, kad ga tko hvali. Na nesreću nije se našla zdjela, koja bi bila dosta velika za toliku ribu. Zato budu brže bolje iz Rima prizvani odlični savjetnici carevi u albansku vilu u vijeće. Oni dodju, a pjesnik nam ih redom prikazuje sa svim vrlinama i manama njihovim. Veliko se pitanje zametne: „Ima li se riba rasjeći?“ Montan se tomu opriječi, jer bi to bila grdna sramota, nego valja za ribu prirediti posebnu zdjelu, a od sada treba da uvijek budu u carevoj pratnji i lončari. Ova misao nadvlada, a savjetnici se veselo razidju svojim kućama. O da je car radije, veli na koncu pjesnik, ovakovim tricama poklonio sva ona vremena bjesnila, u koja je oteo gradu slavne i čestite duše bez kazne i bez osvetnika! Ali je na posljedku i sâm poginuo, kad su ga se počeli bojati mali ljudi. To je naudilo ubojici Lamijâ, Domicijanu.

Ova je satira sastavljena od dva dijela: u prvom se govori o Krispinu, a u drugom o tiranstvu Domicijanovu. Neki su ih spajali ovom mišlju: ako već može sluga tako rasipati, što ćeš očekivati od gospodara! Najveća je vrijednost ove satire u Juvenalovu opisu Domicijanova dvora i carevih savjetnika. Te su boje i slog dostojni Tacita! Car je bio država, kao što je ono i Ljudevit XIV. rekao o sebi. Terorizam se njegov najbolje odrazuje u velikašima, koje nam pjesnik opisuje veoma oštro i potpuno. Konačne pak riječi najbolje pokazuju, što je kipjelo u pjesnikovoj duši, ove nas riječi sjećaju staroga tragičnog kora, koji napominje pravednost bogova. Osveta njihova „što kasnije, sve to jače tuče“. Tako kroz šaljivu anegdotu o oblišu probija glas pravedne osvete.

Peta nam satira prikazuje obijest bogatih patrona i kukavnu sudbinu njihovih siromašnih klijenta. U doba Domicijanovo i Trajanovo, koje osobito prikazuje Juvenal, dobivao je klijent od svoga patrona za službe, koje mu je vršio, svaki dan „sportulu“, t. j. 6¼ sestercija. Medjutim je bio običaj, da patron klijenta na mahove zove na objed. Takovu nam zgodu opisuje Juvenal u ovoj satiri. Siromašnomu se Trebiju ispunila vruća želja: pozvao ga bogati Viron, njegov patron, k objedu. Bolje je prosjačiti kruha, nego biti za stolom bogata patrona i podnositi sva poniženja. Gospodara služi lijepo momče, a gosta grub,

neotesan sluga; pred gospodara meću najstarijega vina, a pred gosta rdjava rampaša, koji mu udara u glavu i dovodi ga u kavgu sa libertinima; uza to gostu sluga uvijek gleda na prste, da ne bi možda dragokupih dragulja izgrebao iz zlatnoga vrča. Gospodaru je namijenjen bijeli pšeničnjak, a gostu podaje sluga košaru droptinjica. Gospodar se nasladjuje finim morskim rakom, a gost se mora zadovoljiti polovicom jajeta i prostim jelom. Gospodar zalijeva jelo najodabranijim uljem iz Venafra, a gostu smrdi ulje po svjetiljci. Viron jede najfinije ribe: barbuna iz Korzike ili murenu iz Sicilije, a Trebije dobiva jegulju ili prostu ribu, koja se je hranila u blatnom Tiberu. Juvenal najviše zamjerava Vironu, što je neotesan. Volja ga inače, da bude za se bogat, a za prijatelje siromašan! Zatim se donesu glavna jela: guščja jetra, kokoš velika kao guska, vepar, gomoljike, a Trebije se može, ako ga je volja, nasladjivati gledajući, kako rezač reže pečenku, od koje ne će njega ništa zapasti. On ne smije ni beknuti, ni gospodaru nazdraviti, ako želi, da ga ne bace napolje. No da jadnik iznenada dobije novaca, od ništa bi postao velik i Vironov prijatelj! Novac je Vironov brat. Na koncu se iznesu za gospodara najfinije poslastice, a Trebije se mora zadovoljiti gnjilom jabukom. Misliš li, Trebije, da to Viron čini od škrtosti? Varaš se. On hoće, da te vrijedja; to mu je vesela lakrdija, kad te gleda, gdje zubima škripaš i suze ti polijeću od ljutine. Ti misliš, da si kao slobodan čovjek za istim stolom sa velikašem, a on drži, da te pàra iz njegove kuhinje čini njegovim robom. A on ne naslućuje krivo; tko je takov, da bi dvaputa to podnio? Onaj je mudar, koji tako s tobom postupa. Ako možeš sve podnositi, onda i moraš. Doskora ćeš pružiti glavu, da te po njoj bije, i oćutjet ćeš ljuti bič, kad si vrijedan ove gozbe i ovakova prijatelja!

Marcijal i Lucijan, svaki na svoj način, potvrdjuju, da je Juvenal s pravom navalio na ovu rak-ranu rimskoga društva. Svu je dušu iskalio Juvenal u posljednim stihovima, u njima se više, nego u svoj ostaloj satiri, otkriva sva unutrašnjost satirikove duše. Što je bio nekoč klijent prema patronu, to je sada vrijeme prevratilo i od klijenta učinilo siromaha, koji je gotov rob bogatašev. Ova premoć novca u društvenom životu, koja pogrješku pretvara u vrlinu, rugobu u ljepotu, nitkova u poštenjaka, neznatna čovjeka u odličnu ličnost, takav je predmet, da su ga se latili pripovjedači, komici, moralisti sviju vremena i narodâ. Ona je izazvala i u Juvenala ljut sarkazam, kojim je navalio na ovu anomaliju. Imade Vironâ i danas, ali i Trebijâ, koji ih mirno podnose!

Neobično je zanimljiva i puna detalja šesta satira, koja prikazuje nemoralne običaje rimskih žena. Ova od sviju Juvenalovih najveća satira grozovita je slika ženske pokvarenosti u Rimu. Satira je udešena kao opomena Ursidiju Postumu, predjašnjemu pustolovu, koji se nakanio, da se oženi čestitom ženom. Pjesnik ne misli, da bi mogao takovu ženu naći u sadašnje doba. Poštenih je žena bilo samo u zlatno Saturnovo doba, ali sada gdje ćeš naći vjernu i poštenu ženu? Rimljanke su vazda gotove, da ne predadu glumcu, pjevaču, dapače gladijatoru. Senatorovica Epija pobjegla je s nekim gladijatorom u Egipat, ostavivši muža, sestru, zaplakanu djecu, i što je osobito čudo, igre u cirku i Parisa! A za koga? Za bezobrazno i lopovsko biće, koje ju je samo tim osvojilo, što se zove gladijator. Ali što žena senatorova! Treba pogledati, do kakove je bezobraznosti došla žena cara Klaudija Mesalina. Ona je noću umakla iz bračne postelje u javnu kuću, gdje se prodaje ljubav. A krivi su sami muškarci, što ištu samo bogate miraze i paze samo na tjelesnu ljepotu. Općoj pokvarenosti ne mogu odoljeti ni žene. One, kao i muškarci, slave noćne orgije, kite se bez mjere i nadmeću se s muškarcima u gombanju i pijančenju, raspravljaju o estetici, zagone u šutnju gramatike i retore, te predavaju o filozofijskim i moralnim pitanjima. Učila je takova žena retoriku, povjest, arheologiju, pa kori svoju drugaricu poradi izraza, a i svomu mužu jedva oprašta jezične pogrješke. Ništa nije nesnosnije, nego bogata žena. Ona ništa ne drži sramotnim, samo ako imade svoj nakit oko vrata i na ušima. Doma se mužu prikazuje kao prava grdoba; samo vani je lijepa. Najgrdja je u jutro prije, nego se uredi i nakiti. Tada se napate sluškinje od njezinih hira; onda, da utiša savjest, dočekuje četu svećenika, proroka i astrologa, koji su joj dali sredstva, da se oslobodi svih ljudi, koji su na putu njezinoj sreći, ma to bila i njezina djeca. Medju drugim nedostacima suvremenih žena ističe pjesnik i to, da rade sve na grčku. To je prava grekomanija. U grčkom jeziku izražavaju strah, gnjev, radost, sve tajne svoga srca. Što sve ne rade žene na grčku! Ne samo mlade žene nego i osamdesetgodišnje starice tepaju u svojoj pohoti bez prekida: ζωὴ καὶ ψυχή. Takova žena buni neprestano mir u kući, igra se odvjetnika, dapače gladijatora. Nemir u kući traje dan i noć, osobito ako je žena preljubnica. Iz nečiste savjesti hini ljubomornost, a ako ju muž zateče na preljubu, okosit će se na njega s najvećom bezobraznošću. Kako se je mogao u Rimu razviti takav bračni život? Kako je rasla politička moć, tako se je širila raskošnost, s bogatstvom su na-

legli u Rim tudji zli običaji, osobito frivolni simpoziji, koje pohadjaju i žene, a osim toga su ženske misterije pune najgore pokvarenosti. Da su bar ove nakazne mane ostale u kući! Ali vidimo, da su žene obeščastile i javne božanske službe. Tu pomoći više nema, jer i siromaštvo ne smeta ženi, da se podaje pohoti i taštini. Pa kako žene samo zapovijedaju muškarcima! Tu nema protesta: tako hoću, tako zapovijedam! Mijenjati muževe, običan je hir sadašnjih žena: one se znadu u 5 godina 8 puta preudati! U svakoj parnici možeš opaziti žensku ruku. Nema sramote, koje bi se stidjele. Nema ništa, što ne bi sebi dopuštale, što bi u opće držale sramotnim. Pod kraj prelazi pjesnik na najgore zločine: žena po modi vremena ubija muža i djecu otrovom, ako li zatreba, sjekirom kao Klitemnestra. A to ne čine iz strasti, nego dok su pri sebi. To je s tim groznije.

Ova je satira medju Juvenalovim najveća i najpikantnija, ona je neke vrsti „unicum“ u svjetskoj književnosti. Pjesnik nam iznosi u njoj silno obilje detalja, pa se pokazuje vrsnim poznavačem ljudi. Mnogima samo smeta ona opscenost, koju Juvenal izriče na sva usta, dok riše pokvarene običaje. Kolikogodj je kompozicija u glavnom jednostavna, opet su pojedinosti pometane bez pravoga reda; u tom nizu ženskih portreta željeli bismo više sveze. U kratko, ova nam se satira čini sjajnom improvizacijom više, nego plodom trajna razmišljanja. A takova bi improvizacija bila dostojna Molièrova ili Shakespeareova imena.

No ima drugi nedostatak, koji nalazi kritika u ovoj satiri. Nema sumnje, da je žena kao i muškarac u ono doba pala u najgore blato pokvarenosti, dospjela do takove propalosti, kakova se na sreću više ne napominje u povjesti svijeta. Juvenalov je veliki gnjev opravdan. Ali u ono doba bilo je u Rimu takodjer junačnih i vjernih žena, kao što su obje Arije, požrtvovnih i odanih, kao što su Eponina, Artorija Flacila, pa i neke druge, o kojima nam govori Tacit; a osim toga Rim — nije sav svijet. Neki brane Juvenala tim, što je povod njegovoj satiri sasvim odjelit od općenitoga pitanja o ženi. Juvenal upozoruje pristaroga Ursidija Postuma, neka se okani ženitbe. A Ursidije se Postum htio oženiti kojom Rimljankom. Zato se Juvenal osvrće samo na mjesne i časovite prilike ženâ u Rimu, a ne mari raspravljati u opće o ženi. Ako je pak u Rimu bilo i vrijednih žena, Juvenal je držao, da su veoma rijetke. Zato ih i ne napominje.

Uza sve to, bili ovi prigovori opravdani ili ne bili, ova je, satira neobično djelo sa svojom živošću, svojom snagom, svojim slogom, puno plemenite ljutine na žensku pokvarenost, ako

i nije prosto od nekih hiperbolâ, kojima je više kriva sama vrst satire nego pjesnik. Njezini su utjecaji na kasniju književnost evropsku mnogobrojni. Duhoviti Boileau pošao je njezinim tragom u posebnoj satiri o ženama, ali pored svega duha i talenta nije dostigao svoga uglednika.

Šesta je satira Juvenalova divan spomenik književni, u njoj je satirik gromkim glasom zagrmio svojim sugradjanima, dokle su pali. Rimljani bi bili sretni, da su mogli poslušati njegov glas. Ali se opačina već rušila strminom u ponor, pa je i Juvenalov krik ostao uzaludan.

Sedma nam satira prikazuje tužno stanje pjesnikâ i književnikâ. Jedina je još nada car, koji se je osvrnuo u ono doba na tužne Muze. Sva je prilika, da se to tiče cara Trajana. Ova slika, koju nam podaje o jadnom živovanju književnikâ, sasvim bi pristajala Dominicijanovu vremenu, kad su živjeli Stacije i Marcijal u Rimu i na posljetku morali siromašni i prevarenih nada ostaviti vječni grad. Juvenal sam izrijekom veli (1, 171), da mu je glavni zadatak slikati Domicijanovo doba. Neki opet pomišljaju, da je taj car, koji podaje nove nade, Hadrijan, a da nije Trajan. To je teže pomišljati poradi toga, jer Juvenal ni u jednoj satiri izričito ne napominje Hadrijanovih vremena, osim ako bi tko htio o njih pripojiti sasvim općenite tužbe, kakove nalazimo u XIII. i XIV. satiri. S Juvenalovom se tužbom podudaraju u svemu Marcijalove riječi (3, 38).

Samo je još car, koji podaje nade književnicima. Slavni i poznati pjesnici već su prisiljeni, da uzimaju u zakup kupalište u Gabijima i krušne peći u Rimu, a neki se od njih ne stide biti ličbari (aukcijonatori): Klija, ostavivši Aganipske doline i gladujući, seli u atrije velikašâ. No još je bolje biti ličbar nego krivi svjedok; takovi su novi plemići, koji su nekoč kao robovi došli iz Azije u Rim. Ako, pjesniče, izvana očekuješ pomoći, radije spali pjesmu ili daj, da ju izjedu moljci. Bogati škrtac, kao dijete paunu, divi se tvojim djelima i hvali ih, a zaštitnik, koji je sâm pjesnik i Homera drži većim pjesnikom od sebe samo poradi starine, pozajmit će ti možda, želeći predavanjem osnovati tvoju slavu, mrljavu odaju i poslati svoje slobodnjake; no trošak će trebati da namiriš sâm. Svi su se dali na neplodno polje pjevanja, to je prava bolest u Rimu. No pravi pjesnik, koji ne piše tek koješta za prostu svjetinu, takav pjesnik, kakova sad nemamo, već ga samo zamišljamo, uspijeva samo onda, kad mu je duša prosta od brigâ, kad ne kušajući životne gorčine boravi u gajevima i kod izvorâ Muzâ, kao nekoč Horacije i Vergilije. Naši pjesnici, ako hoće da pišu, moraju zalagati odijelo

i posudje, ili se moraju na to dati, da sastavljaju osnove za pantomimske balete. Mecenati su izumrli. Jednako je neplodno zanimanje historikâ, odvjetnikâ, sudacâ, govornikâ i retorâ. Ljudi vole čitati novine nego historijska djela. Govornici prolaze bolje: ali samo bogati odvjetnici dobivaju priznanja. Kad siromašan govornik zbori, nitko mu ne vjeruje. Najgore ipak prolaze učitelji gramatičkih i retorskih škola: ništa ne stoji oca manje nego pouka njegova sina. Nijedan od učiteljâ nije se obogatio po svojoj vještini. Tek ako sreća hoće, može od retora postati konzul ili od konzula retor. Sudbina daje robovima prijestol, a zarobljenicima triumf!

Na ovaj način brani Juvenal ljude inteligencije, a prekorava imućne ljude, koji ne umiju cijeniti, što vrijedi prava duševna radnja. Pjesnik žigoše svoje egoistično i indiferentno doba, u kojem ne bi više mogli uspijevati takovi pjesnici, kakovi su bili Horacije i Vergilije. A najpače duhovito šiba svoje suvremenike, što ne umiju štovati nastavnike svojih sinova i shvatiti, da gramatička škola imade biti zavod ne samo za nauku, nego i za uzgoj.

Osma je satira kritika plemstva: pravi plemić treba da imade vrline svojih predaka. Satira je upravljena mladomu Pontiku, a nastoji pokazati, što je pravo plemstvo i koje dužnosti nameće plemenita krv. Slavno ime bez osobnih zasluga više škodi nego koristi. Ma ti kipovi praotaca naokolo resili sav atrij, jedino je plemstvo — krepost. Navodeći neke znatnije primjere veli pjesnik Pontiku: ne išti lomne potpore u tudjoj slavi, kao trs, koji se vije o brijest, nego se sam pokaži hrabar kao vojnik, nepristran kao sudac, pošten kao skrbnik, pa neka te ništa ne odvrati od ovoga puta poštenja i časti. Ako na posljetku dobiješ pokrajinu, obuzdaj ljutinu i lakomost, budi milosrdan saveznicima i ne daj, da se izobijesti tvoja pratnja. Snadje li te strast, podići će se protiv tebe plemenitost tvojih predaka i kao sjajna zublja zasjati pred nedjelima. Reći ćeš možda, da smo i mi u mlade dane griješili. Ali ti velim, da se nekih mana treba okaniti, kad čovjek prvi put obrije bradu. Dječacima se može pregledati kroz prste, ali nikako odraslim ljudima. Ako se tvoj rob klati po krčmama, ti ćeš ga otjerati u robijašnicu. Ali to nije najgore. Sada patriciji za novce izlaze u lakrdijama; puk gleda Fabije kao mime i smije se zaušnicama, koje dobivaju Mamerci. Nije ni čudo: ako je car citaraš, zašto ne bi plemić bio lakrdijaš? Da, sve opačine, koje je počinio ubojica Neron, okrunio je onim mahom, kad se je na tudjim pozornicama kao plesač i pjevač osramotio. I najplemenitije porijetlo ne štiti od

sramote. Katilina i Ceteg bili su potomci najodličnijih obitelji, a Ciceron, njihov protivnik, kojega je Rim prozvao ocem domovine, potekao je od nečuvenih ljudi iz mala mjesta. Njegov zemljak Marije, pobjednik Cimbarâ, od obična težaka i vojnika postiže najveće časti, dok je njegov drug, rodjen od plemenita roda, bio urešen samo drugim lovorom. Deciji, koje je podzemalje primilo kao žrtvu za vas Lacij, mnogo su vredniji, nego ono, što su oni spasli, a ipak su bili plebejci, kao što je i Servije, posljednji dobri kralj Rima, bio čedo robinjice. Bolje je, da ti je otac Tersit, samo da si ti sličan Eakovu unuku, nego da te otac Ahil uzgoji slična Tersitu. Najzad ma tko bio tvoj prvi pradjed, jamačno je bio ili pastir ili čak što drugo, što ne ću da kažem.

Ne bi poznavao onih vremena ni namjere pjesnikove, tko bi tvrdio, da Juvenal ovdje iznosi ideju ravnopravnosti i emancipacije sasvim na način Rousseau-ov. Juvenal je Rimljanin; gledajući, kako propadaju potomci slavnih rimskih obitelji, žao mu je i podiže svoj glas, da ih odvrati od ove stranputice. Riječi, kojima opominje plemiće svoga naroda, vrijede za sva vremena, a žar njihov pokazuje uzvišenost pjesnikove duše. Ištući plemenitost duše, Juvenal ponavlja ono, što je mislio i Horacije (Sat. I, 6). A još prije nalazimo, da je Salustije divnim riječima u govoru Marijevu (Bell. Jug. 85) istakao svu ništetnost titulâ, genealogije i roda, ako nema vrline. To je ponovio Beaumarchais svojom čuvenom rečenicom, da je plemić čovjek, koji je sebi dao truda, da se rodi, i Rousseau, koji u „Novoj Héloïsi“ izriče sličnu misao. Zanimljivo je, da je propadanje rimskoga plemstva u Juvenalovo doba urodilo istim plodom, kao i francuskoga oko velike revolucije. Dok je plemstvo zahirilo, javljaju se prvi talenti gradjanski i vojnički iz demokratskih slojeva. Zato Juvenal s tolikim, rek bi plebejskim ponosom, ističe slavne ljude, koji su nikli iz demokratskih obitelji. Sa samosviješću pita Juvenal (st. 211): „Da se dade narodu slobodno glasovati, tko bi bio takov propalica, da ne bi odmah volio Seneku, nego Nerona?“

Ispovijed Juvenalova credo je poštenih ljudi. Kao i Seneka, podiže se Juvenal do neobične visine. Misao, da je pravo plemstvo — krepost, sjaje kao zvijezda u djelima mnogih poznijih umova. Juvenal ne prezire plemićâ po rodu, ali se drži onoga, što bismo moderno rekli: noblesse oblige.

I ovu je satiru posljedovao Boileau.

U devetoj satiri izvrgava pjesnik ruglu protuprirodnu, istočnu strast muškaraca. Nevol se razgovara s nekim, koga

pjesnik ne imenuje; krivo bi bilo tvrditi, da je to sâm pjesnik, jer Nevolov drug ne pokazuje nikakova gnjeva, dok Nevol govori o onoj mani. Nevol, koji je takav pasivan raskalašenik, žali se na škrtost bogatih patrona, koji žele zadovoljavati svoje strasti bez troška. Pjesnik je ovdje odobrao dijalog navlaš poradi toga, da se Nevol sam neznalice osudi. S najvećom ironijom prikazuje nam pjesnik besramnost klijentâ, koji su tako duboko pali, da ih ne može više ništa spasti. Pa premda su se dali na sramotu, to im ipak ne donosi koristi.

Ova nam satira iznosi na vidjelo najsramotniji dio tadašnjega života u Rimu, pa je u neku ruku dopuna druge satire. Da se je Juvenal u opće latio ovakova predmeta, ispričavamo time, što je Juvenal šibao sve glavne mane svoga vremena. Inače je ova pjesma, kao satira, dobra i prava juvenalovska slika! Vidi se, da muškarci nisu bili u Juvenalovu vijeku bolji, nego žene.

U ovih devet satira prikazuje nam pjesnik prizore iz života svojih vremena i žigoše mane svojih suvremenika. Drugačije su ostale satire (od 10. do 16.): jedne od njih pune su praktične mudrosti, a druge općenitih mjesta i retoričkih tirada. Ali su i ove satire zanimljive i lijepe u više smjerova, te nam iznose u cjelini filozofijske i moralne ideje pjesnikove.

V.

U desetoj satiri raspravlja Juvenal o tom, za što treba da molimo bogove, što li treba da želimo. Samo malina ljudî na zemlji umije raspršiti oblake zablude i razlikovati pravo dobro od lažnoga. Najviše ljudi prosi u bogova ono, što sami drže srećom, a u istinu je nesreća. Žele novac i posjed, a ipak je bogataš izvrgnut navalama, dok neprijatelj rijetko kad provali u siromašku kuću. Na bogata putnika vreba razbojnik, a putnik, koji nema ništa, pjevajući će proći kraj razbojnika; bogataša nude otrovom u zlatnoj čaši, a iz zemljane posude ne pije se nikada otrov. Ne divi se onomu, čemu se Demokrit ruga i što Heraklit oplakuje. Isto je tako ništetno željeti časti i moć. Njih ruši neprijazan, kako svjedoči primjer Sejanov. Što se više uspneš, dublje ćeš pasti. To je srušilo Krasa, Pompeja i Cezara. Rijetki kraljevi salaze u podzemni svijet bez umorstva i rane, rijetki tirani s nekrvne smrti. Mnogi opet žele govorničku slavu, ne pomišljajući, da su najveći govornici Demosten i Ciceron svoj govornički sjaj platili glavom. Drugi bi pak htjeli vojničku

slavu i plijen, zaboravljajući, kako su završili Hanibal i Aleksandar, i kako je Kserkso s nebrojenom vojskom došao u Grčku, a na malenu čamcu vratio se kući. Daj nam, Jupitere, dugačak život i mnogo godinâ, kliču neki. A koliko nevolja i pregaranja nameće nam starost! Kolike bi ljude rana smrt sačuvala od sramote i nesreće! Ljepotu išt[e] majka za svoje čedo. Lukrecijina i Virginijina sudbina morala bi joj biti na pameti; morala bi se sjećati, kolikim je napastima izvrgnut krasan mladić, pa da i onima, koji su nevini, prijeti udes Belerofontov i Hipolitov ili udes onih, koji su pali Mesalini u mrežu, pa morali svoj bijeli, krasni vrat prignuti pod mač. „Dakle ljudi ne bi smjeli ništa željeti?“ Prepusti bogovima, da nam po volji odrede sudbinu. Ako već što želiš, moli, da ti bude zdrav duh u zdravoj duši; išti, da ti bude srce jako i bez straha od smrti, pa da uzmogneš podnijeti svaku muku, da se ne ljutiš i ne želiš ništa, pa da voliš Herkulove napore nego sve Sardanapalove raskošne užitke. Jedan je samo put, koji vodi do mirna života, a to je krepost. Zato se napuni mudrosti; samo mi te, Fortuno, gradimo boginjom i u nebo te stavljamo!

Ova gradja, koju ovdje Juvenal obradjuje, nije nova; obradili su ju prije njega Platon u Alkibijadu II., pa Perzije u drugoj satiri i Seneka (Epist. 69). Poslije toga takli su se ove teme nebrojeni pjesnici. Najpoznatiji je način, kako o njoj govori Shakespeare u „Hamletu“. Juvenal je ovu satiru tako vješto izveo, da jamačno ide medju njegove najbolje. I strogi sudije Juvenalovih satira ne mogu je se dosta nahvaliti; Nisard (o. c. p. 41) veli za nju: „Un des plus beaux morceaux, non-seulement du recueil de Juvénal, mais *de la poésie latine* c'est assurément le tableau de la chute de Séjan. La satire des Voeux n'a pas de plus bel endroit, et cette satire est elle-même *la meilleure de Juvénal*. Le poëte y est dans tous ses avantages; le morceau est sans défaut.“ Juvenal nabraja šest želja: bogatstvo, moć u državi, rječitost, vojničku slavu, fizičku ljepotu i dug život. A opisao ih je tako majstorski, da bi ga mogao nazvati Rembrandtom satire. Osobito je divan opis Sejanova pada. Iz svega na koncu proizlazi zlatna riječ, dostojna kojega velikoga kršćanskog spisatelja.

Jedanaesta je satira poslanica prijatelju Perziku, koga zove pjesnik, da bi u njega proslavio Megalezije. Ako Atik daje bogatu gozbu, nazivlju ga čovjekom, koji umije živjeti; učini li to isto Rutilo, drže ga ludom. U onoga na ime ima novaca, a ovaj se takovom sjajnom gozbom ukopava u dugove. Pa ipak ništa ne biva češće. Pošto takav čovjek spraćka vas imutak,

onda pobjegne u Baje; a boli ga samo to, što je onda godinu dana bez cirka. Moja će ti podvorba, Perziko, pokazati, da umijem ne samo moral preporučivati, nego i po njemu živjeti. U mene ćeš naći najjednostavnija jela, objed, kakav se svidjaše našim predjima, no kakovim se danas ne zadovoljava ni najniži rob. Kuća i posudje njihovo bijaše tako priprosto kao i hrana. Tko je onda cijenio umjetnine grčke? Što je bilo srebra, sjalo je samo na oružju! Bogovi su bili brži sa svojom pomoći, dok je još glinen Jupiter stajao u hramu. Tad su ljudi jeli za stolom od orahovine, koji su sami izradili; sad ne sladi bogatašu nikakova poslastica ni miris pomasti i ružâ, ako velika umjetnina od slonove kosti ne drži širokih ploča stolovâ. Takovo što ne ćeš naći u mene, pa ni velike čete sluga. Dva krepka seoska momka vrše posao: jedan podaje jelo, a drugi vino. Ne će te zabavljati pjevačice i plesačice, ni kocke; čitat će ti se Homer i Vergilije; kod takovih stihova nije do toga stalo, tko ih kazuje. Ti ipak ostavi sve brige doma, ne misli na poslove, nego se vas podaj slatkomu pokoju. Što ti inače zadaje brige, sad zaboravi. Dok ljudi u Rimu Megalezije slave u bučnom cirku, ljubopitni, kako će proći „zeleni“, i dok se mladi gledatelji ludo klade, neka se naša navorana koža naužije proljetnjega sunca i otrese toge, pa možeš bez straha već uru prije u kupelj. Samo se ne podavaj takovoj raskošnosti pet dana uzamance; jer i uz ovakov život podići će te dosada: rjedje uživanje podaje cijenu nasladama.

U ovoj se satiri približava Juvenal načinu Horacijevu; to i nije toliko satira, koliko prijateljskà poslanica, kakovih je više napisao Horacije. U jedanaestoj satiri prikazuje nam se pjesnik blaži i umiljatiji nego i u kojoj drugoj. Može se reći, da je ova pjesma mali chef-d'oeuvre gracije i fine ironije. Ugodan je usrdni način, kako hvali i crta stare rimske običaje; vidi se, da on, kao i Tacit, ište uzrok rimske državne veličine u jednostavnosti starih Rimljana. Poput Horacija (Sat. II, 6) crta nam ovdje pjesnik takodjer svoje privatno živovanje; vidi se, da je on razborit i pošten čovjek, koji pametno živi; opaža se, da mu godi ladanjska idila. Oblik prijateljske poslanice i lagodna svečana dispozicijà oduzeli su ovaj put pjesniku iz ruku ljuto oružje; on tek uzgredno, sa strane sjekne svojim porugljivim pogledom ludo raskošje bogataških gozba, no u jezgri ova satira čuva svoj idilski značaj.

Dvanaesta je opet poslanica, i to prijatelju Korvinu, u kojoj mu opisuje radost, što se je njegov prijatelj Katulo sretno povratio doma. Ovu će radost veselije, nego svoje godovno pro-

slaviti žrtvom, jer se gotovo desilo, da ne bi bio prijatelja Katula nikada više ugledao. Strijela je udarila u brod, na kojem se je Katulo vozio, brod se stao već puniti vode, sva vještina krmilarova bijaše uzalud; utaman je Katulo izbacio bogato blago, kojim je brod bio nakrcan. Bila je najveća pogibao. Na posljetku se more umiri, nada se povrati sa suncem i brod s Katulom sretno pristane u Ostiji. Zato priredjuje slavu. Drugoga uzroka nema. Katulo imade tri sina, takovu neizdašnu prijatelju ne će baštinar žrtvovati ni bolestne kokoši, dapače ne bi dao ni prepelice za onoga, tko je otac. Sasvim druge se žrtve prikazuju, kad osjete ognjuštinu Galita i Pacije, bogataši bez djece. Ima ljudî, koji tada napune trijem zavjetnim pločama, obećavaju hekatombu, Novije i Pakuvije sami bi žrtvovali slonove, da ih samo mogu dobiti za novce. Namjesto toga žrtvovao bi Pakuvije svoje mlade robove i robinjice, dapače da imade doma Ifigeniju za udaju, on bi ju odmah žrtvovao na oltaru, i bez nade, da će potajno biti zaklana tragična košuta mjesto Ifigenije. A zašto ne bi? Hiljada brodova grčkih u Aulidi ne vrijedi, koliko jedan testament; jer ako bolesnik ozdravi, promijenit će svoj testament poslije takove velike zasluge Pakuvijeve i sve zapisati Pakuviju. Vidiš dakle, koliko koristi daje ubijanje kćeri. Neka živi baštinar Pakuvije kao Nestor, imao blago, koliko ga je Neron nagrabio, nakupio zlata na bregove, no kako on nikoga ne ljubi, ne milovao nitko ni njega!

Kao u predjašnjoj satiri, tako i u ovoj Juvenal nadovezuje na konkretan fakt žestoku i pecavu navalu, ovaj put na sramotnu vrstu ljudi baštinarâ (captatores), koji su vrebali na baštine bogatašâ, nastojeći najgorim sredstvima, varkom ili zločinom istisnuti zakonite baštinike. Često im je sreća bila prijazna. Poimence su znali zastrašivati bogate ljude, da se ne žene, samo da se lašnje dočepaju njihove ostavine. Prvi dio satire podsjeća nas Horacijeve ode (I, 3), u kojoj govori pjesnik o Vergilijevu putovanju u Grčku. Što je Horaciju Vergilije, to je Juvenalu Katulo: polovica duše. Drugi dio po sadržaju odgovara Horacijevoj petoj satiri u II. knjizi, samo što je Horacije navalu na baštinare zavio u drugačije ruho: u njega na ime razgovaraju se Ulikso i slijepi tebanski prorok Tirezija u podzemnom svijetu. Horacijeva satira poradi svoje dramatičnosti pravi je biser, Juvenalova je naprotiv više retorična, ali iz bližega crta ovu vrst ljudi u carskom Rimu. Gnjev se pjesnikov javlja osobito u posjednjim riječima, ali taj gnjev ne nasrće više, kao nekoč: pjesnikove su riječi plemenite i čuvstvene.

U trinaestoj satiri tješi Juvenal prijatelja Kalvina, koji

je izgubio 10.000 sestercija. Kalvin ih je naime nekomu prijatelju posudio, a prijatelj mu ne htjede priznati duga Juvenal tješi Kalvina, da će krivac osjetiti kaznu u savjesti svojoj. Ti ne ćeš, Kalvine, osiromašiti poradi ovoga gubitka i nisi prvi, komu se je to dogodilo. Zato se okani pretjerane tužbe i pregori gubitak, kako se pristoji tvojim godinama i iskustvu. Ne samo djela filozofâ nego i škola života uči nas podnositi i podavati se jarmu nužde. Koji je dan tako svet, da ne bi donio kradje, nevjere, prijevare, ubistva i drugih zločina? Broj je dobrih ljudi malen, jedva tolik, kao broj vratâ u Tebi ili ušćâ Nila; jer sada živemo u vijeku, koji budući gori od gvozdenoga, izvrgava ruglu vjeru bogovâ i krepost. U Saturnovo je doba dakako bilo drugačije: tad je bio grijeh vrijedan smrtne kazne, ako mladić ne ustane pred starcem, danas je čudo, ako prijatelj ne zataji povjerenoga dobra. Nitko ne mari, da to bogovi znadu, samo da se ne obazna medju ljudima. Jedni se krivo kunu bogovima, jer ne vjeruju bogovâ: slučaj, po njihovu, upravlja svijetom. Drugi doduše vjeruju, da za grijehom dolazi kazna, ali misle, da mogu nešto malo i bolovati poradi novca; siromašni Lada želi ipak bogatu podagru! Osim toga vele, da su bogovi spori u kazni; prije nego stigne kazna, ima još vremena, pa će možda steći i milost, jer je lako umekšati bogove; a iskustvo pokazuje, da jednakih zločina ne prati jednaka sudbina: jednomu zločin daje križ, a drugomu krunu! Dok tebe, Kalvine, toliko boli ovaj gubitak, jamačno držiš, da imaš nekakove povlastice, kao da ti ne treba trpjeti od opće pokvarenosti? Gledaj samo, što rade razbojnici, palikuće, tati, skvrnitelji hramova, otrovnici, ubojice, pa će ti se prikazati malenim ono, što se je tebi dogodilo. Ti ćeš reći: „Ali je osveta dobro, koje je ugodnije od samoga života!“ Tako govore nenaobraženi ljudi, a ne misle tako mudri ljudi, jer je znak neznatna duha — želja osvete. Nitko se toliko ne raduje osveti, kao žena. Ne misli, da su umakli kazni, kojih nije stigla ljudska pravednost. Krivce muči savjest, a takova je kazna groznija nego sve kazne u podzemnom svijetu: to će reći danju i noću nositi u grudima svoga svjedoka! Pitija je nekoč rekla Spartancu, da bogovi kazne i odluku zločina. A što istom, kad zločinac odluku izvede! Tad ga muči savjest bez prestanka. Ne može pravo ni jesti ni piti, u snu ga muče prikaze; kad čuje grom, blijedi i dršće, jer misli, da će ga stignuti kazna; do mala ga stanu mučiti bolesti, a on se ne usudjuje žrtvovati bogovima. Tako je nestalna priroda zalâ; dok krivci počinjaju zločin, imaju previše srčanosti, a kad je već svršen zločin, osjećaju, što je pravo, što li krivo, pa ne mogući

se održati, daju se na nova zločinstva, koja sami osudjuju. U zamku će pasti i naš nevjerni prijatelj, te u zatvoru ili na robiji okajati svoja nedjela. A ti ćeš se radovati njegovoj kazni i priznati, da bog nije ni gluh ni slijep.

U ovoj satiri nalazimo općenita mjesta, koja označuju posljednje Juvenalove satire. Krasne su pjesnikove riječi o osveti, koje nas živo podsjećaju evandjeoske nauke. Osobito je divan opis savjesti, koja progoni krivca. Ciceron (pro Mil. 23), Perzije (Sat. 3), Seneka (Ep. 43, 97 i 105), Plutarh (de sera numinis vindicta) ostavili su nam krasnih stranica o glasu savjesti, ali ih sve nadilazi Juvenal psihologijskom istinitošću. Od modernih mu je spisatelja premac Chateaubriand, pisac poznatoga djela „Génie du christianisme". Pojedinih prizora, kako savjest muči krivca, nalazimo u svjetskoj književnosti na pretek: majstorska je slika noćnih muka Neronovih u Tacita (An. 14, 10), Kaliguline patnje u Suetonija (Calig. 3); poznata je grozna sudbina Oresta, koga progone osvetnice Srde, jer je umorio majku (u Euripidovu Orestu 245), i prikaza Bankova duha u Shakespeareovu „Macbethu". Neobično je u Juvenala samo to, što pjesnik na koncu prijatelju ipak obećava, da će njegova dužnika stići ljudska kazna. Ova nedosljednost, koja se ne može poricati, očit je znak, da su krila pjesnikova duha već oslabila.

Četrnaesta satira, poslanica nekomu Fuscinu, ozbiljna je opomena roditeljima, da ne uzgajaju svoje djece samo naukama, nego i svojim dobrim primjerom. U njoj pjesnik pokazuje, da je uzrok propadanja u materijalizmu, u uživanju i u pohlepi za blagom. Ako roditelji podaju djeci primjer igraštva, raskalašenosti, surovosti prema podanicima, pohote, onda je prirodno, da se djeca povode za njima. Možda će se po koji mladić boljega kova tomu oteti, no većina ide tragom svojih roditelja. Mi se svi lako povodimo za onim, što je zlo i sramotno: Katilinu ćeš naći u svakom narodu, ali ne ćeš Bruta! Zato treba, da ti je u kući čist život. Hoćeš, da ti bude pred gostima kuća čista i uredna, a zašto ne želiš, da bude i pred djecom? Zmijama i sljepićima hrani roda svoje mlade, pa kad mladi ponarastu, traže istu hranu. I stari i mladi jastrijeb traži strvinu. Tako je i Kretonijev sin ono malo, što mu je od očevih gradjevnih spekulacija preostalo, spraćkao gradeći nove zgrade. Drugi ocevi primaju židovsku vjeru, te i njihovi sinovi slijede Mojsijev zakon. U kratko, mladež se povodi za roditeljima, samo ne će u škrtosti, jer zazire od njene spoljašnosti. Ipak se može i škrtost ucijepiti. Otac hvali štedišu, puk se divi onomu, koji umije nagomilati blago, pa tako otac sam upućuje sina tvrdoćom

i pregaranjem, da uškrtni. A zašto se čovjek toliko muči, da siromašan živi, a bogat umre? Jer što više raste vreća novaca, povećava se ljubav k novcu, kojega ne cijeni nemalac. Zato pribavljaš sebi, često na štetu i omrazu susjedovu, jedno imanje za drugim. U ono staro, dobro doba dobivao je ratnik za svoje rane kao nagradu jedva dva jutra oranice, a to danas bogatašu nije dosta za vrt. To je uzrok zločinima: nijedna strast nije ih toliko počinila, koliko pohlepa za blagom. Tko se želi obogatiti, želi to brzo postati. Dobitak, dolazio ma od čega, dobro miriše. Nitko ne pita, otkuda je novac, nego samo da ga imaš: to uči ostarjela paziteljica malu djecu, to se uče djevojčice prije nego čitati. Uz takove prilike učenik doskora nadilazi učitelja. Krivo svjedočanstvo, kriva prisega i potajno umorstvo prokrčit će mu još kraći put do bogatstva. To nisam kanio, reći ćeš. Ali tko djecu uči, da moraju težiti za novcem, podaje slobodan mah svakomu zločinu; dapače kao i lav svoga čuvara, koji ga je othranio, ne će ni sin tebe poštedjeti; pa ako bude morao dugo očekivati baštinu, on će ti već prikratiti nît života. Zato nije ništa ludje, nego se vas život skitati po moru, da stečeš blaga, izvrgavati se pogibli brodoloma, da možda najzad kao brodolomnik prosjačiš. Pa ona blaga, koja tko zgrne, mora sa još većim strahom i brigom čuvati. Čuvanje velika imutka prava je pokora. Bogati Licin namješta noću četu stražarâ od straha, da mu požar ne bi uništio dragocjenosti. A goli cinik ne boji se ognja u svojoj bačvi, pa ako mu se bačva razbije, imat će sjutra novu, ili će staru iskrpati. Aleksandar je već osjetio, koliko je sretniji onaj, koji ništa ne želi, nego koji želi vas svijet i voljan je podnijeti za to sve pogibli. Nemaš nikakove moći, Fortuno, ako je u nas mudrosti, — mi te činimo boginjom! Dosta je, ako imamo toliko, koliko ište glad, žedja i studen. Nikad ne govori drugo priroda ni mudrost! Jer tko stane ići za blagom, htjet će uvijek više, pa ga ne će zadovoljiti ni Krezovo blago!

Ova se gradja pretresa od davnih vremena, već u Sokratovo doba bilo je o njoj mnogo govora, obradio ju je i Kvintilijan (Inst. or. II, 2, 3). Uza sve to pošlo je Juvenalu za rukom, da od stare, poznate ideje stvori ozbiljno, jezgrovito, izvorno djelo. Ima takovih moralnih istina, koje ne izumiru nikada i kojima ostaje cijena u sva vremena. Medju njih pripada i tema ove satire, pa je bio tek posao satirika Juvenala, da poznatoj ideji dade ruho s v o g a vijeka. Tako se Juvenal dotakao znamenitoga pitanja o uzgoju mladeži, narodnje uzdanice, pitanja tako važna, da jednako zanima državnika kao i oca. Dobro je osjećao Juvenal, da svijet ostaje na mladjima, te bi bilo upravo za čudo,

da je Juvenal u svojim satirama mimoišao ovo pitanje. Polovicu satire zaprema pobijanje lakomosti, a u tom je neki nedostatak kompozicije u ovoj satiri. Lakomca su opisali prije Juvenala Teofrast i Plaut (u Aululariji). Molièrov Harpagon dostojan je potomak starinskoga lakomca. Ova je satira uz šestu i desetu najvažnija za shvaćanje pjesnikove moralne intencije. Premda je nešto predugačka, i premda se pokazuje neki nedostatak u simetriji pojedinih dijelova, sve nam to nadoknadjavaju mnogobrojne vrline; ova je satira puna uzvišenih savjeta i spasonosnih načela, koja vrijede i nakon tolikih vijekova. U kratko: u njoj je pretežnija mudrost nego poezija.

Petnaesta satira pripovijeda dogadjaj nečovječne surovosti, koji se je dogodio u sjevernom Egiptu. Pjesnik osudjuje vjersko sujevjerje Egipćanâ i opisuje boj, koji se iz vjerskoga fanatizma dogodio medju stanovnicima Ombâ i Tentire: pobjednici Ombljani sasjekli su i požderali savladane Tentirce. Pjesnik poradi toga uvrštava Egipćane medju najdivljije barbare, dapače tvrdi, da su okrutniji nego divlje zvijeri. Iz stiha 27. razabiramo, da se je taj krvavi dogadjaj zbio godine 127 poslije Kr. Upravo za vladanja cara Hadrijana bio je Rim stjecište religioznih sujevjerja sviju naroda, pa je to moglo ponukati pjesnika, da protiv fanatičnih vjerskih sujevjerja iznese na vidjelo načela prave ljubavi prema bližnjemu, osnovane na prirodjenom čuvstvu čovjekoljubivosti. Priroda je čovjeku dala suzu i tim pokazala, što je najplemenitije u našem ćutjenju. Zato s milosrdjem gledamo, kad se komu kakovo zlo dogodi. Bog je životinjama dao dušu, a nama ujedno duh, po kojem upoznajemo, da se moramo uzajmice potpomagati, sjedinjivati u narode, graditi kuće jedan do drugoga, i braniti se medju sobom. No na žalost, sad je sloga u zmijâ veća nego u ljudî. Nikada lav nije lavu oteo života, tigar s tigrom živi u miru, i medvjedi se slažu medju sobom. Samo ljudi glože se izmedju se i kuju sada od gvoždja ubojno oružje, kojim se ubijaju. Dapače vidimo, da se čitavi narodi medju sobom kolju i izjedaju. Što bi rekao ili kamo bi pobjegao, da to vidi, Pitagora, koji nije jeo životinjâ, kao da su ljudi, i koji nije uštio svomu želucu ni svakoga sočiva?

Ova satira ne može se isporediti sa boljim satirama Juvenalovim; ima u njoj nešto staračke govorljivosti. Uza sve to lav se poznaje po pandžama: čin antropofagije opisan je neobično snažnim slogom. Za pjesnikovu filantropiju značajne su njegove zanosne riječi o milosrdju; ovo je mjesto prekrasan tumač besmrtnih Terencijevih riječi (Heaut. I, 1, 25): „Homo sum: humani nil a me alienum puto“. Upravo su ganutljive riječi osam-

*

desetgodišnjega starca, koji na domaku groba propovijeda ljubav k bližnjemu. U njegovim riječima imade istina, koja bije po prstima i kršćansku Evropu. Koliko smo još i danas udaljeni od prave tolerancije i iskrene ljubavi prema bližnjemu, ticalo se to pojedinaca ili narodâ! Dok Juvenal uzdiše o tom, koliko je zala nanio čovječanstvu vjerski fanatizam, govori iz duše svim pravim prijateljima humaniteta; a povjest evropskih naroda pokazuje, da je vjerski fanatizam doista počinio većih grozota, nego ih prikazuje ikoja tragedija.

Šestnaesta je satira ulomak. U njoj raspravlja pjesnik o prednostima vojničkoga staleža prema drugima. Vojnik može bez kazne zlo postupati sa gradjanima; ako se parbi, brzo mu se kroji pravda, dok parnicu kojega gradjanina sudije zavlače bez kraja i konca; samo vojnik imade povlasticu, da može za očeva života sastaviti testament, pa se dogadja, da otac bude baštinar rodjenoga sina.

Gramatici Priscijan i Servije priznaju ovu satiru Juvenalovim djelom, pa zato ne vrijedi sumnja poznijega sholijasta. Nema u satiri ništa, što bi se protivilo Juvenalovu načinu. A sam predmet bio je zgodan za satiru. Vojnička je despocija za carstva stala već pritiskivati rimsko društvo. Surovi i nenaobraženi vojnik imao je u Juvenalovo doba velikih povlastica na štetu ostalih staleža, pa je zato satirik i uzeo na sito vojnički stalež. Budući da su vojnici bili onda veoma moćni, ne treba se čuditi opreznosti, s kojom se pjesnik laća ovoga predmeta. Mjesto ljute strjelice odabira Juvenal finu ironiju. Možda je ta velika premoć vojničkoga staleža upravo kriva, što je pjesma ostala ulomak. Svakako možemo žaliti, što satira nije dopjevana, jer bi nam prikazivala sa satiričnoga gledišta vojnički stalež u Juvenalovo doba.

VI.

Juvenalove satire podaju nam priliku, da se bar donekle upoznademo i sa pjesnikovom ličnošću, pa da tako nadopunimo sliku, koja nam po životopisima ostaje nejasna. Horacije je rekao za Lucilija, da je njegov život ocrtan u njegovim djelima, a to u neku ruku vrijedi i za Juvenala.

Iz njegovih se satira vidi, da je bio skroman čovjek, koji nije ulazio u prve krugove, opis njegova objeda pokazuje, da nije živio ni sjajno ni raskošno. Ali je ipak imao toliko, da je mogao živjeti; bar ga nije stigla tužna sudbina Stacijeva, koji bi bio poginuo od gladi, da nije pisao za balet. Pripadao je naš

pjesnik medju ljude srednjega sloja (mediocres), za koje se ne može reći, ni da su bogataši, ni siromasi.

Pola vijeka bavio se Juvenal oko deklamacije, ali kako životopisac veli, za zabavu. Boissier (o. c. 146) naslućuje, da je ipak htio na taj način izići na glas i prokrčiti sebi put do javnoga priznanja. Marcijal ga nazivlje doduše „rječitim", no sigurno je, da se njegovo ime ne nalazi u Plinijevoj korespondenciji, u kojoj nam se prikazuje vas pokret ovoga vijeka. Mommsen je vjerojatnim pokazao, da je prva knjiga Plinijevih pisama objelodanjena godine 97, dok se Juvenal još nije proslavio satirom. Zašto ga Plinije nigdje ne napominje, ako je doista bio na glasu sa rječitosti? Moglo bi biti, da se je dao na satiru poradi toga, jer mu retorika nije urodila željenim priznanjem.

Dok su drugi glasoviti govornici i filozofi, kako nam svjedoči Plinije, uljezli u najotmenije kuće, Juvenal nije zašao medju prvake rimskoga društva. Iz njegovih se satira vidi, da se žali na to, što umni ljudi nemaju Mecenatâ. Juvenal ili nije našao s v o g a Mecenata ili ga u opće, živući u ponosnoj samoći, nije htio ni tražiti. Pikantna indiskrecija Marcijalovih epigrama, koje je namijenio Juvenalu, ne podaje nam prava pomišljati, da je Juvenal obijao bogataške pragove, ne bi li ishodio sportule!

Svakako je istina, da je Rim Juvenalu bio nepodnosljiv, pa je zato rado bježao u Akvin, u malo mjesto, u kojem su mu gradjani, po svjedočanstvu posvetnoga natpisa, dali magistraturu (kvesturu ili edilitet), i u kojem je pjesnik bio flamen Vespazijanov.

Juvenal se oštro ruga tadašnjoj aristokraciji, pa za cijelo nije s njom drugovao. Od njegovih znanaca u prvom je redu Marcijal, no bilo bi krivo odatle izvoditi, da je Juvenal u životu bio nemoralan. Od ostalih pjesnika čini se samo za Stacija, da mu je možda bio znanac (7, 82); a neki naslućuju po nekim mjestima njegovih satira (6, 75 i 280; 7, 186), da je općio i sa Kvintilijanom. Inače su ljudi, kojima namjenjuje pojedine satire, sve same nepoznate, malene osobe, medju kojima se još najviše ističe čestiti Umbricije. Drugo su čeljad čudne ruke: jedan je „najpoznatiji medju preljubnicima", a drugi parasit.

Najizvornija je satira Juvenalova po tom, što nas uvodi i u društvo „malenih ljudi". Pjesnik nas vodi medju jadnike, koji ne mogu izaći na površinu: to su trijezni pjesnici, odvjetnici bez parnica, učitelji bez djakâ, propali trgovci i jadni klijenti. Juvenal je njihov tumač i branič, poznaje sve njihove bijede. Da nije bilo Juvenala, njihovo bi nam stanje ostalo slabo po-

znato: historike zanimaju visoke ličnosti; ako nisi senator ili vitez, povjest ne mari za te. Juvenalovo milosrdje zalazi i u ove nizine. Braneći siromahe i bijednike, uza svu plemenitost srca, Juvenal prijekim okom gleda Grke, Istočnjake i Židove; u tom je pravi Rimljanin, jer je uvjeren, da će ovi došljaci oboriti i onako rasklimanu zgradu rimske države.

Budući nezadovoljan rimskim prilikama, Juvenal se okani proze i prihvati bič satire. Osobito Domicijanova vlada tako ga je ogorčila, da ga i pojav cara Trajana na prijestolu ne može ublažiti i izmiriti sa rimskim društvom. Juvenalu su idealna — ona stara republikanska vremena, dok krepost nije bila smiješna, dok su Rimljani živjeli priprosto i pošteno.

Martha dokazuje (o. c. p. 291), da je Juvenal izrazit prijatelj patricijâ, dapače da bi se Juvenalu mogla podmetnuti rečenica: „Sacra res patricius“ prema Senekinoj: „Homo sacra res homini.“ On to izvodi odatle, što se Juvenal zgraža gledajući patricije u areni, a ne žali se na krv nesretnih siromaha gladijatora, koji su za zabavu rimskoga svijeta lili svoju krv i gubili svoj život. Ova je tvrdnja samo prividno istinita, jer u Juvenala ima na pretek mjesta, gdje izrijekom izlazi na branik najčistije čovječnosti. Juvenal je tek želio, da aristokrati živu i rade, kako se pristoji njihovoj situaciji u državi. A poznato je, s kolikim ponosom hvali plebejce, n. p. Cicerona i Marija.

Na srodan način želi Boissier (o. c. p. 156) dokazati, da Juvenal nije bio republikanac po svojem ćutjenju. Ali ne može biti sumnje, da je Juvenalu bila sveta uspomena stare republike: treba se samo sjetiti, kako govori o Brutu. Istina je, da je i na dvoru cara Trajana bilo dopušteno štovati uspomenu republikanskih junaka Bruta, Kasija i Katona, pa bi mogao tkogod kazati, da je Juvenal mogao, i kao carevac, slaviti stara republikanska vremena. I Plinije u svojem „Panegiriku caru Trajanu“, koji je govorio pred samim Trajanom, ne štedi Domicijanove uspomene.

Uza sve to Juvenalov se gnjev nije ublažio. Dok Tacit i Plinije pozdravljaju Trajanovu vladu kao zoru novih, boljih dana, Juvenal ostaje mrk i nepomirljiv, te nemilice šiba zle običaje i mane u rimskom suvremenom društvu. Istina je, da je uprava pokrajinâ bila za Trajana bolja nego malo prije; to nam svjedoče pisma, koja je pisao Plinije Trajanu; ali ipak sva vlast ostala je u jednoj ruci, a to je bilo Juvenalu dosta, da bude oprezan u nadama i da ne vjeruje carskoj upravi.

Juvenal je iz dna duše prezirao pomamnu svjetinu rimsku, onu „četu Removu“, koja ide samo za tim, da dobije kruha i zabave. Isto tako osudjuje trgovce, koji se daju na vratolomne

spekulacije, samo da se dočepaju što većega blaga. Pjesnik bi htio s filozofijskih svojih razloga, da se ljudi okane pretjeranih želja, pa da svatko, zadovoljan malim imutkom, živi na svojoj grudi. Ovu misao ponavljaju starinski mudraci, živjeli oni ili u bačvi kao Diogen, ili u carskoj palači kao Seneka. To nahodimo u Horacija, to ponavlja Juvenal. (Isp. Lorković, Počela političke ekonomije str. 285). Ovaj prijezir trgovine i obrta značajan je po starinsku filozofiju, a u neku ruku odgovara starinskoj aristokratskoj uredbi društvenoj, koja u prvom redu čuva nepokretnost imutka. Juvenal bi htio, da niži slojevi, koji ne živu na svojem tlu, dobivaju javnu ili privatnu potporu. S tim je u svezi, što govoreći o književnicima žali za Mecenatima!

Žestoke navale Juvenalove izobila svjedoče, da je pjesnik bio žučljiva temperamenta; istom u poznijim satirama ublažava se izraz njegove ljutine. Juvenal nije historik, nego satirik, pa nije pravo svaku pjesničku izjavu raščinjati, kao što smijemo riječi kojega strogo historijskog vrela. Ako Juvenal pišući satiru kaže, da poštenih ljudi nema u Rimu ni toliko, koliko ima vrata u Tebi, treba to razumjeti, da tako rečemo, u pjesničkom smislu. Juvenal za cijelo nije išao na prste brojiti poštenjake u Rimu, već je htio istaknuti, da ih je veoma malo. Takova je priroda satire, da traži sjenu i da gdješto mora pretjeravati u riječi: tim ne gubi satira svojega tla.

Pored toga ne smijemo zaboraviti, da su starinski spisatelji na drugi način prosudjivali moralni temperament koje epohe, nego što činimo mi u moderno doba. I Juvenal se u tom povodi za metodom svojih starinskih vremena, te polazi od teorije k praksi: njemu je pred očima najviši ideal, pa prama njemu sudi i osudjuje, i zato može gdjekad biti preoštar i prenagao. To vidimo osobito u poznijim satirama, koje su pune puncate visoke filozofije. U filozofiji Stoe naučio je Juvenal, da je osveta nedopuštena, da je i rob čovjek, da su svi ljudi braća. U retoričkim su se školama ove filozofijske ideje širile i ponavljale.

Ako je i istina, da rimska legislacija počevši od Augusta do Konstantina u opće postaje sve pravednija i čovječnija, opet ne može nitko braniti Juvenalov vijek i prati ga od njegovih mana. Kao što nije istina, da je Juvenal rišući grozne slike svoga vremene indiferentan, isto je tako mučno vjerovati, da je Juvenalova slika neistinita; njegovo crtanje ne postaje zato u jezgri nepravedno, jer nije uvijek potpuno. Satirika ne smijemo mjeriti istim mjerilom kao pisca pragmatične povjesti, jer bismo na takav način morali osuditi gotovo sve satirike, koji su risali svoje suvremenike.

Isred ovoga društva, koje nam Juvenal opisuje, iz nizinâ, do kojih ne dopiraše njegovo oko, rodilo se kršćanstvo. Poganin Juvenal nije zamijetio početka one revolucije, iz koje se je razvilo moderno kršćansko društvo; on nije opažao one lagane transformacije, koju je prolazila rimska država. Živući na gorućem tlu Juvenal nije mogao upoznati one rek bi neopazne sile, koje će promijeniti rimsku državu. Politička je institucija ista, ali u ovoj čvrstoj zgradi, koja krije toliko raznih misli i raznolikih elemenata, sve se burka, sve se komeša, sve teži na jedinstvo, sve se podaje nemirnim nadama. Čitajući Juvenalove satire osjećaš, da stari svijet doživljava velike potrese i da u sebi već nosi klicu nove doktrine i novoga društva.

* * *

Istom sámo čitanje Juvenalovih satira može čovjeku jasno prikazati pjesnikovu snagu. Zgodno je označio J. C. Scaliger tri rimska satirika: „Juvenalis ardet et jugulat, Persius insultat, Horatius irridet“. Zato nije čudo, što Juvenala, kako se čini, njegovi suvremenici nisu odviše poštovali. To naslućujemo po tom, što ga od suvremenih pjesnika napominje samo Marcijal, tomu je u prilog njegovo prognanstvo, a možda i sama smrt u prognanstvu. Juvenal doduše veli, da će slikati prošla vremena, ali su suvremenici pjesnikovi jamačno u Juvenalovim slikama upoznavali sami sebe. Na to ih je upućivala i živost u prikazivanju i tako goruća strast protiv pokojnikâ, kakova se ipak ćuti u prvom redu protiv živih ljudi.

Imena su ljudi u Juvenala što tipna i izmišljena, što opet crpena iz prošlosti, osobito iz Neronova i Domicijanova vremena. Od živih se napominju Marije Prisko, Izej, Arhigen, Galiko i možda Filip. Uza sve to se čini, da su u opće sva lica, koja nam Juvenal riše i napominje, zbiljska, ako i pod drugim imenom. Velika većina njegovih lica pripada prošlosti, često vrlo udaljenoj, kao na priliku Ciceron ili čak Lucilije. Sa sjenama se bori naš pjesnik, ali su to takove sjene, koje imadu u sadašnjosti njegovoj dosta živih otisaka.

Nemamo pouzdanih vijesti, kako su čitatelji cijenili Juvenala u drugoj polovini drugoga stoljeća ni u trećem stoljeću. Ali za četvrto i peto stoljeće znamo pouzdano, da su ga mnogo čitali. To nam svjedoče ne samo mnogobrojna posljedovanja i aluzije u pjesnikâ, kao što su Auzonije, Klaudijan i Apolinar Sidonije, nego i historik Amijan Marcelin, koji veli (28, 4, 14):

„Ima ljudi, koji zaziru od nauke kao od otrova, pa ipak Juvenala čitaju veoma revno, i kad im preteče dokolice, ne laćaju se drugih knjiga“.

U srednjem vijeku nalazi se mnogo tragova Juvenalove poezije u pjesmama raznih pjesnika, a mnogobrojni rukopisi svjedoče, da ga je i kasnije doba rado čitalo. Osobito su ga cijenili u srednjem vijeku, kad su ga poradi njegovih moralnih ideja nazivali „etikom“. Mnogi njegovi stihovi postali su poslovice. Spomenut ćemo samo nekoliko najobičnijih: teško je ne pisati satiru (1, 30 difficile est saturam non scribere); tko bi podnio Grahe, kad bi se tužili na bunu? (2, 24 quis tulerit Gracchos de seditione querentes?); cenzura oprašta gavranima, a muči golubove (2, 63 dat veniam corvis, vexat censura columbas); u Rimu sve stoji novaca (3, 183 omnia Romae cum pretio); to hoću, tako zapovijedam, volja neka vrijedi za razlog (6, 223 hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas); svi hoće da znadu, a nitko da plati nagradu (7, 157 nosse volunt omnes, mercedem solvere nemo); ako bude sreća htjela, postat ćeš od retora konzul, ako li bude ona ista htjela, postat ćeš od konzula retor (7, 197 si Fortuna volet, fies de rhetore consul, si volet haec eadem, fies de consule rhetor); pjevat će prazan putnik na očigled razbojnika (10, 22 cantabit vacuus coram latrone viator); tako je rijetka sloga ljepote i stida (10, 297 rara est adeo concordia formae atque pudicitiae); treba moliti, da bude zdrav duh u zdravu tijelu (10, 356 orandum est, ut sit mens sana in corpore sano); nasladama podaje cijenu rjedje uživanje (11, 208 voluptates commendat rarior usus); onaj je dobio za nagradu zločina križ, a ovaj krunu (13, 105 ille crucem sceleris pretium tulit, hic diadema).

S Juvenalom prestaje sjati ne samo rimska satira, nego u opće rimska poganska poezija. Što se je stvorilo iza Juvenalove smrti, umjetna je imitacija, iz koje izim nekih izuzetaka izbija pokvaren ukus, ili radnja bez prave pjesničke iskre.

Utjecaj Juvenalovih satira bio je silan na poznije satirike; povjest svjetske satire puna je svijetlih tragova Juvenalova duha. Osobito u romanskih naroda našli su Juvenalovi stihovi živa odziva u duši mnogih velikih umova. Književna povjest još duguje uspomeni slavnoga rimskog satirika radnju, u kojoj bi se potpuno prikazala vrijednost i važnost njegovih satira u povjesti svjetske satire. Zvijezda Juvenalove slave nije nikad potamnjela!

Primjeri rimskih satira.

I.

Horacijeva satira (I, 9).

Po običaju sam jednoć svetom išao cestom,[1]
Ne znam više ni sam, u kakve se zamislih trice:
Sretne me neki tad po imenu tekar mi znanac,
Te me za ruku zgrabi: „Kako je, preslatki druže?“
„Dobro“, na to ću ja: „bar sada, liepo ti hvalim.“
Kad me je pratiti stao, saletim ga: „Želiš li štogod?“
„Treba da poznaš nas, jer mi smo ti učena glava.“[2]
„To ćeš mi draži bit’“. Želeći umaknuti silno
Časak pobrzam, a kadšto stanem i na uho nešto
Robu prišapnem svom, a znoj mi do gležanja tekô.
Kad mi čavrljati stao i hvaliti ulice i grad,
Sa sobom govorah sâm: „Aj sretne si, Bolane,[3] ćudi!“
Kad mu ne odvraćah ništa, tad reče: „Želiš veoma
Meni umaći, davno već vidim, al uzalud muka.
Svedj ću se držati tebe i pratit. Kuda ćeš sada?“
„Nemoj se mučit, nepoznata ti želim obaći,
Preko Tibera leži[4] kraj Cezarovih vrtova.“[5]
„Posla baš nemam, a nisam ni lijen: svedj ću te pratit.“
Oborim uši ja, ko magare mrgodne volje,

---

[1] Sveta cesta vodi preko fora na Kapitol.

[2] Učena glava znači ovdje pjesnika.

[3] Bolan nam je nepoznat.

[4] Leži t. j. bolestan.

[5] Cezarovi su vrtovi bili na Janikulu.

Kad mu pretežak trh na ledja metnu. On začne:
„Ako se poznajem dobro, niti ćeš prijana Viska,
A ni Varija[1] štovati većma; ta tko će od mene
Više il' brže napisat stihova? spretnije tko će
Udima kretat? a pjevam, Hermogen[2] mi zavidjet može."
Ovdje bijaše čas, da ga upitam: „Imaš li mater,
Rodjakâ, koji te trebaju živa?" „Nikoga nemam;
Sve sam sahranio već". „Aj sretnici, ja još preostah".
Svrši! tužna još čeka me kob, što je baka sabelska[3]
Meni dječaku prorekla potresavši žarom božanskom:
„„Ovog ni otrov ljut, ni mač pogubiti ne će,
Niti prsiju bol, ni kašalj ni ulozi teški;
Brbljavac njega će zgubiti jednom; s tog neka se mane,
Ako je mudar, svih blebetuša, čim poodraste.""
Četvrt dana već minu, kad k Vestinu prispjesmo hramu.[4]
On je tad morao na sud, budući da jamstvo već dade;
Pa ne učini l' to, izgubit bi parnicu morô.
„Ako sam išto ti drag, de ovdje mi malo pomozi."
„Duše mi, pomoć' ne mogu nit znadem gradjansko pravo,
I hrlim, kamo već znaš." A on reče: „Kuda bih, ne znam;
Tebe da ostavim sad il' parnicu?" „Mene izvoli."
„Ne ću!" reče i naprijed podje; a ja za njime,
S pobjednikom ma da je teško se boriti, krenem.
„Kako je s tobom Mecenat, umnik, kakvih je malo?"
Nastavi opet: „Nitko još ne nadje zgodnije sreće;
Druga ćeš imati vrla, što tebe će u svem pomagat,
Ako preporučiš čovjeka ovog, tako mi glave,
Ako ne istisneš svih". „Ne živimo ondje onako,
Kako to pomišljaš ti; od one kuće ti nema
Čistije niti od ovih zalâ slobodne većma.
Ništa mi ne udi, što je tko većma bogat il' učen,
Mjesto je svakome svoje." „Čudno mi kazuješ nešto,
Jedva bih vjerovat mogô." „Pa ipak je tako." „Ti žariš
Želju u mene, što bliže da se primaknem k njemu."
„Volja te: kakav si junak, pobiedit ćeš; svladat se može,
Prvi tek pristup je težak."[5] „Ne će ponestat mi snage:

---

[1] Varije bijaše epski pjesnik.

[2] Hermogen, pjevač i Horacijev zavidnik.

[3] Sabeli (Sabinci) bijahu na glasu čarobnici.

[4] Vestin hram leži na foru.

[5] I Horacija je Mecenat primio medju prijatelje 9 mjeseca nakon toga, što ga je pjesnik prvi put pohodio.

Sretat ću njega na raskršću, te ga pratiti svagdje.
Ništa ne daje ljudma bez velika napora život."
Dok je zborio to, gle! Fuska Aristija[1] dragog,
Koji je njega poznavao dobro. Stanemo. A on:
„Odakle ideš i kamo kaniš?" Trzat ga uzmem,
Rukom natezat za kruta ramena, klimati glavom,
Očima migat, neka me spase. Zlobnik nijedan
Smiešeć se pretvara on, a žuč mi od srdžbe zakipi.
„Reče, da sa mnom govoriti želiš nešto na samu."
„Sjećam se dobro još, al u bolje ću reći vrijeme,
Trideseta je subota danas: hoćeš li možda
Našim da se Židòvima rugaš?"[2] „Nije mi rekoh.
Do vjere stalo." „Ali je meni, zdušniji malko
U tom sam ja, od mnogijeh jedan; reći ću drugda."
Taj li je tako crn za mene osvanuo danak!
Pobježe nitkov nijedan i ostavi mene pod nožem.
Protivnik[3] slučajno dodje u susret, i navali vikat:
„Kud ćeš, grdobo, ti?" i „Mogu l' te zvat za svjedoka?"
Ja mu primaknem uho. A njega na sud povuče;
Oba se pru, svud strka. Apolon[4] me spasao tako!

II.

Druga Perzijeva satira.

Današnji, Makrine, dan po boljem kamičku ubroji,[5]
Koji ti vedar sav pridodaje prolazna ljeta;
Žrtvuj Geniju[6] vina. Ti ne moliš pazarskom molbom,

---

[1] Fusko je Aristije bio čovjek, za koga je Horacije mislio, da pravo rasudjuje njegov rad.

[2] Ovdje se pjesnik ruga onim suvremenim Rimljanima, koji su prianjali za kojekakve tudje obrede vjerske.

[3] Protivnik ima pravo, ako tuženika sastane, odmah ga odvući pred sudiju, a treba da koga od nazočnikâ prizove za svjedoka. Tužitelj bi svjedoka taknuo na kraj uha.

[4] Apolon je bog, zaštitnik pjesnikâ.

[5] Trački su narodi po bijelim i crnim kamenčićima, koje bi bacali u žaru, odredjivali sretne i nesretne dane u životu.

[6] Genija dobiva svaki čovjek, kad se rodi, pa Genij čovjeka prati do groba. Žrtvovali su mu stari uvijek na svoj rodjeni dan.

Što bi tek mogo na sámu povjerit bozima višnjim;
Al će većina gospode žrtvovat mučaljivi tamjan.
Nije svakomu lako iz hrama sasvim udaljit
Mrmor i kukavne šapte, te iskrenu molitvu molit.
„Vjera, glas i poštenje“ kad kaže, čuje i susjed,
Sa sobom po tiho sâm on mrmlja: „Oj da bi skoro
Već zahropitao stric, ej divna li sprovoda!“ Ili:
„Da mi pod motikom sretnom zazvoni bure sa srebrom,
Herkule!“[1] ili: „Štićenika da izbrišem skoro,
Kog ću nasliediti prvi; ta gubav je, jetra ga bole.
Sada se Neriju već sahranjuje i treća žena!“ —
Ovo da zaprosiš sveto, u Tiber njuriš li glavu
U jutro dvaputa triput,[2] i čistiš li nojcu rijekom?[3]
Daj odgovori — ta to je malo, što saznati želim —
Kako o Jupitru sudiš? Hoćeš li dati mu prednost?
— „Pred kim?“ Pred kim? pred Stajem, il možda ne znaš pogodit,
Tko je moćniji sudac ili za siročad bolji?
Reci de dakle to, čim Jupitru napunjaš uši,
Staju, pa će ti on zavikat „Jupitre dobri!“, —
Pa da Jupitar sâm ne zazove samoga sebe?!
Misliš li, da je oprostio, svetom gadjajuć munjom
Prije što razbija hrast no tebe i kuću tvoju?
Il što po utrobi ovčjoj[4] i rieči Ergeninoj jošte[5]
Ti u gaju ne ležiš ko tužan i strašan bidental,[6]
Daje l' ti Jupitar zar, da čupaš ludu mu bradu?
Ili uz koju si ti cijenu u bogova, reci,
Kupio uši? za pluća zar i za opornjak masni?
Evo baka il teta, koja se bogova boji,
Vadi dječarca iz zipke, pa čelo i usnice vlažne
Čisti mu besramnim[7] prstom i prije pomirnom slinom,[8]

---

[1] Tko bi se iznenada obogatio, žrtvovaše Merkuriju ili Herkulu.

[2] Prije žrtvovanja stari su prali tijelo.

[3] Po starinskom shvaćanju noć je sama po sebi nešto nečisto.

[4] Po drobi žrtvovanih životinja sudilo se je, je li žrtva valjana i korisna.

[5] Ergena je etrursko ime za žreca.

[6] Bidental znači najprije mjesto, gdje se žrtvuju ovce; to se je činilo osobito na takovu mjestu, gdje je koji čovjek ošinut strijelom s neba; pa se takovo mjesto kasnije zove bidental. Perzije prenosi ovdje ime mjesta na samoga čovjeka, koga pogodi strijela.

[7] Srednji prst nazivahu stari besramnim (digitus infamis, impudicus).

[8] Slini se pridaje osobita čudotvorna moć; poimence djeluje proti urocima.

Vješta budući ovako uročne poglede spriečit;
Tud ga njiše na ruku i mršavu upravlja nadu
S molbom k Licinu na polja ili u palaču Krasu:[1]
„Kralj i kraljica njega za zeta željeli sebi,
Dieve se trgale za nj; kud stao, ružom mu cvalo!“
Ali dojilji ja ne povjeravam molitve; bože,
Daj joj uskrati to, ma u svečanom molila ruhu.
Išteš za živce snagu i udobnu za tielo starost,
Neka ti bude; al goleme zdjele i tuste paštete
Ne daju višnjima pristati na to i zatežu Jova.
Zaklanim govedom povećat želiš imutak i zoveš
Droblju boga Merkura:[2] „Daj sreće Penatima mojim,
Blaga mi daj i napretka stadu!“ Jadniče, kako,
Tolikih junica mast gdje sad ti se cmrli u ognju?
Ipak se utrobom on i darom pretilim nada
Pobjedi: „Polje već raste, već i ovčarnica raste,
Već ću dobiti, već!“, dok prevaren najzad bez nade
Zalud ne uzdahne novčić duboko sasvime na dnu!“[3]
Da ti darujem vrč od srebra i darove zlatne,
Tebe bi oblio znoj i iz sretnih grudiju tvojih
Srce bi izbilo kaplje od radosti blaženo dršćuć.
Zato je došlo ti na um, da oblačiš likove svete
Pobjednim zlatom; jer oni, koji od braće mjedne[4]
Pošilju nama sne od slinavke najvećma proste,
Neka su prvi i brada u zlatu neka im sjaje.
Numino sudje i mjed Saturnovu[5] istisnu zlato,

---

[1] Licin i Kraso bijahu na glasu bogataši rimski.

[2] Bog Merkurije bijaše u početku poljski bog, pa mu se zato povjeravao napredak gospodarstva i marve.

[3] Smjelom metaforom pripisuje se ovdje uzdah posljednjemu novčiću, koji se još nalazi na dnu prazne kese u čovjeka, što je pao na prosjački štap.

[4] Po prikazivanju staroga sholijasta namjestio je August u portiku Apolonova hrama, koji je podigao podno Palatina, mjedne kipove 50 Danaidâ i njima nasuprot 50 njihovih prosaca, Egiptovih sinova. Za neke se je od potonjih govorilo, da kao „bogovi sna“ u snu kazuju budućnost onima, koji provedu noć u hramu. Komu bi se proročanstvo ispunilo, valjda je koji kip sav ili samo donekle pozlaćivao (bradu, vlasi ili dr.) — Drugi pak tumače, da se pod „mjednom braćom“ razumijevaju u opće svi bogovi, kako su bili u Panteonu na okupu u mjednim kipovima.

[5] Kralj Numa nije dopuštao u hramovima srebrnih i zlatnih kipova božjih, nego samo jednostavne od gline. Tako je trajalo još dugo vremena za republike, ali kad se završe rasipnost i raskošje, počeli su Rimljani upo-

Izmieni žare vestalske i etrursko glineno sudje.[1]
K zemlji oj pognute duše i lišene poleta višnjeg!
Čemu u hramove ove unosit navike naše,
Mjeriti bozima radost po ovom grješnome mesu?[2]
Ono je smiešalo sebi cimet u skvareno ulje
I kalabrijsko runo[3] u grimizu skuhalo lošem;
Ono zapovjedi biser ostrugat iz školjke i žile
Žarke kovinske mase odielit od surova praha.
Meso doduše grieši, al barem se koristi griehom:
Al pontifici, rec'te, čemu u svetištu zlato?
Baš ko i lutke, koje Veneri djevica daje.[4]
Višnjima podajmo ono, čega od bogate zdjele
Velog Mesale krmeljivi odvjetak[5] ne može dati:
Čuvstvo za pravo i dužnost, i sveti pokoj u duši
I plemenitom krepošću sasvim prožete grudi.
Tako mi daj da uljezem u hram, žrtvovat ću brašno.[6]

---

trebljavati zlato, srebro i druge kovine namjesto gline u hramovima za kipove. — Prvi mitski gospodar Italije bijaše Saturno; u najstarije doba bijaše u Italiji samo bakrena novca, i to u komadima, koji su se vagali. Zato se blagajnica rimske države, koja se je nalazila u Saturnovu hramu, nazivaše aerarium (mjedna komora).

[1] I žare, u kojima su Vestine djevice, uvedene od kralja Nume, nosile vodu u hram svoje boginje, bijahu isprvice od gline. — Etrurci (Tusci) prigotavljali su od gline izvrsno sudje.

[2] Meso (pulpa) znači životinjsko meso, a stoji ovdje metaforski za putenost. Neki su po ovom mjestu držali, da je Perzije bio u nekoj svezi sa kršćanskim naukom, koji takodjer pobija putenost. Ali to nije vjerojatno, jer je pjesnik i po stoičkoj filozofiji mogao biti protivnik putenosti.

[3] Iz Kalabrije se dobivaše najbolje runo.

[4] Po općenitom običaju žrtvovale su grčke i rimske djevice, kad bi se udavale (ili kako drugi misli, čim bi odrasle), Veneri voštane ili sadrene lutke iz mladenačkih svojih dana i odnosile ih u Venerin hram.

[5] Znači ovdje u opće kojega odrodjena potomka M. Valerija Korvina Mesale, koji je bio Augustov prijatelj i zaštitnik znanosti, jednako slavan na bojnom polju kao i na govorničkom.

[6] Siromašniji su ljudi žrtvovali samo brašnene mlince.

III.

Treća Juvenalova satira.

Premda sam odlaskom svoga staroga prijana zbunjen,
Ipak hvalim, što kani nastanit se stalno u Kumam,[1]
Gradjanina Sibili darovati jednoga tako.
Kume su Bajama vrata i sva je obala zgodna
Počinku tihom. I Prohitu volim nego Suburu;[2]
Ima li mjesto zâr toliko samotno, biedno,
Da ti se bolje ne čini nego se požarâ bojat,
Vječnog padanja kućâ i pogiblî trista u gradu
Groznome i u augustu pjesničkih čitanja čestih?
Dok mu se pokućstvo sve na jedna smještalo kola,
Kod starih lukova on i kod vlažne stade Kapene.[3]
Gdjeno je Numa kralj prijateljicu ročio noćnu,
Svetog se vrela gaj i hram sad daje u zakup
Židima, kojim je koš i sieno — pokućstvo cielo;
Svako bo narodu drvo mora kamate davat,
Te sad prosjači šuma, Kamene[4] su prognane iz nje.
Zatim sadjemo mi u Egerijin gaj i u špilje,
Koje se luče od pravih: koliko bi svetije bilo,
Kad bi zelenim rubom zatvarala valove trava,
Te kad mramorje ne bi skvrnilo prirodne tupe.
Ovdje Umbricije reče: „Budući da radu poštenu
Nema mjesta u gradu, ni koristi kakve od truda,
Kućanstvo danas je manje no jučer, pa će od malog
Sutra otpasti što: zbog toga smjeramo poći

---

[1] Kume, mjesto Rimu na jug, a Napulju na sjeverozapad, nalazi se blizu čuvenoga morskog kupališta Baja. Tko hoće da iz Rima dodje u Baje, mora preko Kumâ. Kume bijahu na glasu sa svoje Sibile.

[2] I manje lijepo mjesto, kao na primjer bližnji otok Prohita (danas Procida), bilo bi Umbriciju milije nego Rim, poimence raskalašeni dio Rima Subura.

[3] Dok robovi Umbricijevi tovare kola, podje on sa Juvenalom naprijed iz grada. Pred vratima se gradskim zaustave, da dočekaju kola. Ta se vrata zovu porta Capena, na jugozapadu grada, odavle se počinje via Appia, i pred njima se nalazi (istočno) Egerijina dolina. Oni ne ostanu na živahnoj cesti, nego se zaklone u Egerijin gaj, gdje se je Numa sastajao sa poznatom nimfom. Ovdje, gdje je nekoč boravila Egerija, sada se bave stare prosjakinje Židovke.

[4] Kamena je isto, što i Muza.

Onamo, gdjeno je Dedal umorna skinuo krila,
Dok je sjedina nova, a starost uspravna, prva,
Dok još Laheza ima da prede, dokle još mogu
Nogama hoditi sâm bez ikakva štapa u desnoj.[1]
Pustimo zavičaj svoj. Artorij i Katulo[2] ovdje
Neka si živu i budu, što crno promeću bielim,
Kojim je lako zakupit zgradu, rieke i luke,
Sušiti naplav i nosit na palište mrtvačka tiela,
Prodajno blago i čast pod gospodsko pružati koplje.[3]
Ovi nekoč trubači i pokrajinske arene
Vječita pratnja i po gradovima poznate ćube,
Sada priredjuju igre i ubijaju voljko,
Koga zapovjedi puk ispruživši palac;[4] pa zatim
Provaže uzimlju oni u zakup, a zašto ne svega?
Kad već idu medj one, koje šaleć se Sreća
Diže iz niskoga stanja sve do najvišeg vrha.
Što ću u Rimu ja? ne umijem lagati; knjigu,
Ako je zla, ne mogu hvalit ni tražiti priepis;
Zvjezdama kretanja ne znam; ne ću, a niti mogu
Očevu obećat smrt; ne promatrah žabama drobi;
Nosit vjerenici, što joj ljubovnik šalje i piše,
Drugi umiju to; sa mojom pomoću nitko
Ne će postati tat, i zato ne pratim nikog,
S uvelom desnom ko čovjek kljast, bez koristi tielo.
Tko se poštuje sad, van sukrivac i komu srce
Žestoko ključa od tajnâ, što doviek ih čuvati mora?
Ništa se dužan ne drži, nit će ti koristit igda,
Ako ti povjeri tko poštenu kakovu tajnu:
Veru[5] je samo drag, tko Vera u svako doba

[1] Po priči bijahu Kume ono mjesto, gdje je Dedal odložio svoja umjetna krila i žrtvovao ih Apolonu. — Laheza je Parka, koja prede nit života.

[2] Artorije i Katulo bit će izmišljena imena za ljude, koji se ne osjećajući, što je pravo i moralno, laćaju svih načina, da se dokopaju blaga.

[3] Kod prodaje ratnoga plijena bijaše običaj dražbovati javno pod simbolom istavljenoga koplja, koje na taj način ovdje znači promjenu vlasništva (subhastatio).

[4] Svjetina je kod gladijatorskih igara ispruživala palac, ako je željela, da se pobijedjeni gladijator ubije; u protivnom slučaju grčila bi palac.

[5] Za primjer velika tata navodi pjesnik Vera, koji je opljačkao Siciliju, a proti komu je govorio Ciceron.

Može optužit. Sav piesak Taga,[1] sjenate rieke,
I zlato, što no se u more valja, ne cieni toliko,
Da si oduzmeš san i primiš prolaznu platu
Tužan, pa uviek moćni da te se prijatelj boji.
Koji je sada rod bogatašima najdraži našim,
Kojih se ljudi najpače klonim, priznat ću odmah,
Nit će me zdržati sram. Ne mogu, Kviriti, trpjet
Grčkoga grada, i ako su Grci tek taloga dielak.
Već se je otprije sirski u Tiber izlio Oront,[2]
Sa sobom donio jezik i običaj i sa frulačem
Koso složene žice[3] kao i domaći timpan,
Cure kod cirka, na prodaju kojeno moraju stajat.
Ajte, što volite barbarku bludnicu s mitrom šarenom:
Seljanin onaj tvoj trehedipne, Kvirine, nosi,[4]
Pa si pomazan vrat koralima pobjednim kiti.
Jedan ostaviv visoki Sicion, drugi Amidon,
Ili Andar il Sam il Trale il Alabandu
Traže Eskvilije sad i po vrbi prozvano brdo,
Duša da budu tuj — gospodari velikih kuća.[5]
Okretan u njih je duh, smionost pogubna, jezik
Brz i od Izeja[6] šumniji. Reci, za što ga držiš.
Svakakvog čovjeka ima u njega, što donese sobom:
On je gramatik, retor, geometar, slikar i mazač,[7]
Augur, pelivan, mag i liječnik, gladno to Grče
Umije sve: zapovjedi, pa će i na nebo poći.

---

[1] Tag (danas Tajo) bijaše u starini na glasu sa svoga zlatnog pijeska.

[2] Ne samo Grci nego u opće Istočnjaci poplavili su Rim. Za primjer se napominje Sirija i njezina rijeka Oront.

[3] Kose žice sambike, sirske harfe. Pogrčene Azijatkinje dolazile bi u Rim, gdje su uz simpozije ili u krčmama igrale i plesale. Da se poveća orgijska buka, one su upotrebljavale pored trouglate harfe tamburin (timpan), prevučen kožom, na kojem su na obrubu visjela zvonca.

[4] Apostrofa na Kvirina, u boga pretvorena kralja Romula. Sad Rimljanin polazi grčku palestru, oblači se u kicoško odijelo grčkoga parasita, te na vratu, namazanu uljem, nosi pobjedničke korale, kao nagradu pobjede u grčkoj umjetnoj gimnastici.

[5] Iz sviju strana Grčke navalili su ljudi u Rim, gdje stječu odlična mjesta. Sicion je u Peloponezu, Amidon u Macedoniji, Alabanda i Trale u Kariji, Andar i Sam otoci su u egejskom moru. Eskvilin i Viminal dva su brežuljka rimska, a označuju ovdje u opće grad Rim.

[6] Izej bijaše retor iz Asirije za Trajanove vlade.

[7] Mazač (alipta) je u Grkâ čovjek, koji je uljem mazao atletu tijelo.

U kratko: nije ni Maur ni Sarmat ni Tračanin bio,
Koji je uzeo krila, već rodi se usred Atene.
Njihov da podnosim grimiz? Zar preda mnom on će pečatit
I za stolom na boljem mjestu počivati onaj,
Kog je tek vjetar sa šljivom i smokvom donio u Rim?
Ništa zar ne vriedi već, što je djetinjstvo srkalo naše
Na Aventinu zrak, sabinskom hranjeno bobom?[1]
A što kad ovaj rod u laskanju vješt kao nitko
Hvali prostakov govor, ljepotu štitnika ružna,
U bolesnika dugački vrat isporedjuje s vratom
Herkula, dok od zemlje daleko Anteja[2] drži,
Divi se kreštavu glasu, od kojeg gore ne zvuči
Ni glas u kokota, kojim ugriza kokicu svoju?
Sve to možemo hvaliti i mi, al vjeruju njima.
Ili zar ima od njega vještijeg glumca, kad glumi
Taidu ili pak ženu il Doridu bez doljne halje?[3]
Sve ti se čini, da govori žena upravo sama.
A da to nije maska; . . . .

. . . .
Ipak se tamo ne divi nitko Antiohu glumcu,
Niti Stratoklu, niti Demetriju s mekanim Hemom:[4]
Glumac je narod vas. Ti smiješ se, a on u veći
Udara hihot; plače, kad spazi u štitnika suze,
Al ga ne boli; ako li u jesen želiš topline,
Kožuh navlači; rečeš li „sparno je“, on se već znoji.
Jednaki dakle nismo, bolji je, vazda i u svem
Danju i noću što može po licu se mienjati tudjem,
Razbacivati ruke od čuda, spreman na hvalu,
Ako je bljuvao dobro il pravo mižao štitnik,
Ako noćna vrčina zlatna zagrmi pod njime.
Ništa mu nije sveto, ...
Niti gospodja kuće, ni djevica njezina kćerka,

[1] Aventin, brežuljak rimski, i sabinska jagoda naznačuju, da je Umbricije rodom iz Italije.

[2] Orijaš Antej vladaše Libijom; dotičući se svoje majke zemlje dobivao je uvijek novu snagu, pa ga je zato Herkul u dvoboju morao dići u zrak, da ga uzmogne zadaviti.

[3] Za primjere ženskih rola navode se: Taida, često hetersko ime, bračna žena (matrona, n. p. starica, koja se prepire) i Dorida bez mantije, u najlakšem odijelu (robinja raskalašenica)

[4] U Grčkoj su svi komedijaši, zato ne nalaze priznanja u domovini veliki glumci, kao što su Antioh, Demetrije, Stratoklo, Hemo.

Ni još mladjani zaručnik, ni sin prije sramežljiv;
Nema li njih, ...
Hoće da znadu domaće tajne, pa da ih se boje.
Kad je već sada o Grcima rieč, gimnazije[1] priedji,
Pa mi poslušaj sada zločin veće abole.[2]
Stoik Bareju ubi, doušnik štitnika svoga,
A učenika starac na obali othranjen onoj,
Gdjeno su gorgonskom konju nekoč ponikla krila.[3]
Rimljanin nema nijedan mjesta, gdjeno gospodi
Kakav Protogen ili Difilo ili Hermarho,[4]
Koji po pogrješci roda štitnika ne dieli nikad,
Već ga imade sam; jer kad u priklono uho
Otrova svoga ličnog i plemenskog ukapa malo,
Mene tjeraju s praga, duga propade služba:
Nigdje nije gubitak klijenta lakši no ovdje.
No da ne laskam nama, — muka i zasluga čemu
Siromašcima sva, da noću oblieću revno,
Kad požuruje liktora pretor i hrliti sili,
Dok su se davno već probudile bezdjetne žene,
Drug da ne pozdravi prije Modije ili Sabine?[5]
Uz bogataševa roba na lievo upored ide
Slobodan sin, ta bogataš Kalvini il Katijeni
Daje, koliko dobivaju, dok su u vojni, tribuni,
Samo jednoč il dvaput da se nategne s njome.[6]
A ti, ako ti prija Vestinke bludnice lice,
Stojiš i krzmaš Hionu sa visokog stolca odvesti.[7]

---

[1] Gimnazije su gombališta grčke mladeži.

[2] Veća abola označuje filozofa ili pak suroviji zločin. Mladi su Grci nosili hlamidu, a stariji abolu, širu od hlamide.

[3] Servilije Bareja Soran, plemeniti Rimljanin, bi za Nerona osudjen na smrt, jer je proti njemu krivo svjedočio njegov tobožnji prijatelj stoik P. Egnacije Celer. Ovaj je stoik rodom iz Berita u Feniciji. Na fenicijskoj je obali po priči bilo pozorište Perzejeve borbe, da oslobodi Andromedu. U toj se je borbi poslužio konjem Pegazom, koji je postao iz Meduzine krvi. Zato se Pegaz zove gorgonskim konjem.

[4] Imena za oznaku Grkâ.

[5] I bogati Rimljani, kao n. pr. pretor, polaze poradi novca bogate, bezdjetne udovice ili stare djevice.

[6] Bogati Rimljani odličnih obitelji ne stide se obilaziti Nabobe iz nižih slojeva. Kao Nabob navodi se ovdje onaj, koji tribunsku plaću daruje svojoj metresi.

[7] Hiona je bila bludnica.

Rimu svjedoka daj tol' sveta, idejskog božanstva
Kako ugostitelj bi, nek dodje Numa il onaj,
Koji je plašnu Minervu iz gorućeg spasio hrama:[1]
Odmah će pitanje doć o cenzu i najzad značaju.
„Koliko robova hrani? Koliko jutara ima?
S kako mnogim i velikim srebrnim posudjem ruča?"
Koliko tko novaca u svojoj pohranjuje škrinji,
Toliko vjere ima. Ma kleo se ti samotračkim[2]
Il oltarima našim: drže, da ubogac munje
Prezire i božanstva, što njemu praštaju sama.
Isti ubogac nije l' gradjom i povodom šalâ
Svima, ako je mantija ružna i izdrta njemu,
Ako je mrljava toga il pukla na cipeli koža,
Ako na sašitoj rani vrpcu grubu i novu
Svakom kaže brazgotina, ne tek jedina jedna?
Ništa krućega nema u siromaštvu jadnom,
Nego što ljude smiešnima čini. „Otale", kažu,
„Ako još stida imade, nek s viteškog jastuka ode,
Komu imutak po zakonu nije,[3] ovamo nek sjednu
Sinovi svoditeljâ, u bludištu rodjeni kojem,
Ovdje nek pljeska sin ma kakova sjajna telala
Izmedj mladića kitnih iz škole mačevalačke."
Tako se svidje Otonu, koji nas podieli, taštom.
Koji se svidja zet siromašniji i ako nema,
Kolik je dievin miraz? Koj' prosjak do nasljedja stiže?
Kad je u vieću edilâ?[4] Hrpimice je nekoč
Ubogim svima Kviritima iz grada valjalo selit.
Teško se podižu oni, kojima doma vrline

---

[1] P. Kornelije Scipion Nazika primio je u svoju kuću kip idejske matere bogova, koji bijaše iz Pesinunta donesen u Rim. Kip je trebalo sahraniti u najboljega čovjeka, a senat proglasi, da je to Scipion Nazika. — L. Cecilije Metelo spasao je kao pontifex maximus u prigodi, kad se zapalio Vestin hram, Paladij t. j. Minervin kip.

[2] Na Samotraki, otoku u egejskom moru, nalazila se služba kabirâ, koja se ovdje navodi kao osobito sveta služba.

[3] Onoga, tko osiromaši, tjeraju s mjesta viteškoga u teatru. Po zakonu pučkoga tribuna Roscija Otona (67 prije K.) pripadaše prvih 14 redova u teatru samo vitezovima. Taj je zakon car Domicijan pooštrio i protegao na one, koji imadu viteški cenz (400.000 sestercija), ako inače i ne pripadaju viteškomu staležu.

[4] Vijeće edilâ u pjesnikovo doba imalo je pravo, da odredjuje policajne kazne. Ovdje se navlaš navodi najčednija od javnih funkcija.

Sprečava bieda, no još teže je njima u Rimu:
Skup im je uboški stan i trbusi robovâ skupi,
Skupo ih takodjer stoji štedljivi, mršavi ručak.
Glinene sude zabranjuje čast, no sramotni nisu,
Nadje l' se naglo tko kod Marzâ il stola sabelskog,[1]
Zadovoljan je ovdje sinjom i grubom kapucom.
Italije je velika čest, — da pravo priznamo —
Nitko gdje više osim mrtvacâ ne oblači toge.[2]
Ako se svečanih dana čast u teatru od trave[3]
Slavi i napokon vrati na daske poznata igra,
Kadno od zieva maske, štono zadaje straha,
Strepi seljačko diete u krilu matere svoje,
Jednaku vidjet ćeš nošnju te sličnu i u orhestri[4]
Ko i kod naroda, ondje za ruho sjajne im časti
Dostaju tunike biele edilima najvišim sada.
Ovdje u Rimu sjaj nadilazi snagu i često
Više, no treba, ovdje iz tudje se uzimlje kese.
To je pogrješka opća, siromaštvom nadutim ovdje
Živimo svi. Da, u kratko, — sve se plaća u Rimu.
Koliko misliš dat, da jednoč pozdraviš Kosa?
Da te Vejenton barem stisnutih pogleda usta?[5]
Taj si podrezuje bradu, a onaj posvećuje vlasi
Roba ljubimca, kuća je prodajnih puna kolačâ:
Uzmi, nek bude ti kvas. Mi klijenti moramo ovdje
Plaćati danak i većati posjed kicoškom roblju.
Je li se ikada tko u Prenesti bojao hladnoj
Proloma il u Volzinijim usred sjenatih kosa
Ili u Gabijim prostim il tvrdji Tibura strmog?[6]

---

[1] U Marzâ i Sabinâ (Rimu na istok, preko Apenina) nije sramota upotrebljavati glineno posudje.

[2] U ovih se naroda toga, svečano odijelo, daje samo mrtvacima; živi nose prostu tuniku.

[3] U pokrajinskim gradovima bijahu u teatrima sjedala veoma često — trava.

[4] Orhestra je u Rimu, u teatru mjesto za senatore, a u pokrajinskim gradovima za haute-volée; to je od prilike naš parket.

[5] Koso i Vejenton primjeri su za odlične ljude u Rimu.

[6] Preneste (danas Palestrina) je jugoistočno od Rima; kako leži visoko, rado su onamo zalazili Rimljani, da se uklone rimskoj ljetnjoj omari; Volziniji su jedan od 12 etruščanskih gradova (d. Bolsena); Gabiji su u Laciju medju Rimom i Prenestom; Tibur (danas Tivoli) leži na strmu klisurastu brežuljku.

Naš je pak grad većinom na slabu poduprt stupu,
Jer nas od propasti samo ovako upravitelj čuva,
Pa kad zievanje pukline stare zaliepi malko,
Veli nam mirno počivat, a ipak prieti nam prolom.
Tamo nam živjeti valja, gdje nema požara, noću
Nikakva straha. Već traži vode i odnosi trice
Ukalegont,[1] već dim ti iz trećeg probija kata:
A ti još ne znaš; dok strepe u najnižem spratu,
Najzad izgorjet će onaj, kog krov zaštićuje samo
Od kiše, gdjeno nježni golubi polažu jaja.
Kodrov[2] je log od Prokule[3] manji, do šest vrčeva
Ima za nakit na stolicu, pod njim malašau pehar,
Pod tim mramorom istim ko stupac počiva Hiron,[4]
Starinski ovdje je ormar grčke čuvao knjige,
Pa su surovi miši glodali pjesme božanske.
Kodro nemade ništa — tko bi tajio? — i to
Ništa izgubi jadan sve. Pa to je vrhunac
Nevolje sve, što njega gola na sve mu molbe
Nitko nahraniti ne će, niti ga primiti pod krov.
Sruši l' se veliki dom Asturikov,[5] tuguje mati,
Plemstvo nosi crninu, a rokove odgadja pretor.
Tad se na nesreću žalimo grada, tad kunemo oganj.
On još gori, pa već mu tkogod mramora nosi,
Priloge daje, taj dovlači kipove gole i sjajne,
Onaj pak djelo slavno Eufranora[6] il Poliklita.[7]
Ova azijatskih bogova nosi mu posudje staro,[8]
Ovaj će knjige mu dat i ormar s Minervom[9] u sriedi,
Onaj pak vagan srebra. Već gradi bolje i više
Perzik medj bezdjetnicima prvak i s pravom pod sumnjom,
Da je zacielo sam upalio palaču svoju.

---

[1] Ukalegont znači ovdje u opće susjeda. Ime je uzeto iz Vergilijeve Eneide (II, 311 jam proximus ardet Ucalegon.).

[2] Kodro nije nam inače poznat pjesnik.

[3] Prokula bijaše u Rimu poznata sa svoga malenog rasta.

[4] Hiron, centaur, učitelj Ahilejev.

[5] Asturik, kao i malo niže Perzik, imena su u opće za bogataše.

[6] Eufranor bijaše ljevač mjednih kipova i slikar za Filipove i Aleksandrove vlade.

[7] Poliklit, stariji od Eufranora, bijaše na glasu kipar, Fidijin premac.

[8] Azijatski bogovi, kao Cibela, Mitra.

[9] Bio je običaj u sredinu knjižnicâ postavljati poprsje ili kip Minerve, božice mudrosti.

Ako se možeš trgnut od cirka, najljepšu kuću
Steći ćeš u Fabrateriji, Sori, il' Fruzinonu,[1]
Koliko plaćaš sad za luknju na godište najma.
Ondje je vrt i nizak bunar, iz kojeg se lako
Sve bez užeta mogu zalievati nasadi nježni.
Živi lopati odan, ko nastojnik pitoma vrta,
Sto Pitagorinacâ[2] odakle pogostiti možeš.
Vriedno je doista, bilo ma gdje u zakutku kojem
Stvoriti sebe bar gospodarem guštera jednog.[3]
Ovdje većina mre od besna u svojoj bolesti,
Ali mlohavost samu neprobava izvodi hrane,
Što u gorućem želucu leži; ta ima li stana,
Gdje bi se moglo spat? U gradu je spavanje skupo.
Bolest odatle sva. Na zavoju ulicâ uskom
Prolazak kolâ i vika gončinâ uz stado, što staje,
Oteti mogla bi san i Druzu i tulnjima morskim.[4]
Ako je posla gdje, bogataša kroz hrpu razišlu
Brzo će iznad glava pronesti kršni Liburnac,[5]
Uzgred će čitat on il pisat il spavat unutra;
Nosiljka vabi mu san, kadgod je zatvoren prozor.
Ipak će prije doć: jer mi dok hitimo, sprieda
Smeta nam val, a straga nam narod pritište bedra
Velikom hrpom; pa tkogod nas udari laktom il kolcem;
Jedan nam na glavu sruši gredu, drugi pak vedro.
Golieni blatne su sve, doskora me gazi odasvud
Veliki poplat, u prstu mi ostaje čaval vojnikov.
Ne vidiš li mi, kakvim se dimom sportula slavi?
Gostiju sto, a za svakim njegova kuhinja ide.
Jedva bi Korbulon[6] podnio toliko posudja grdnog,

---

[1] Za primjer pokrajinskoga grada navode se Fabraterija, Sora, i Fruzinon, sva tri mjesta leže u Laciju.

[2] Pitagorinci, filozofi Pitagorine škole, bijahu vegeterijanci, samo nisu jeli pasulja.

[3] Posjednik guštera reći će ovdje posjednik maloga zemljišta.

[4] Druzo, car Klaudije, sin starijega Druza, bijaše na glasu sa pospanosti; on bi znao često kod najvažnijega posla zaspati. Pjesnik ga zlobno postavlja u isti red sa tulnjima, koji su takodjer pospani.

[5] Liburni su stanovnici današnje Dalmacije i Hrvatske; bili su krepki momci, koje su Rimljani rado uzimali, da im nose nosiljke.

[6] Korbulon je čuveni vojskovodja Neronov; on za Klaudija upravljao vojskom u Germaniji, a za Nerona proti partskomu kralju Vologezu; bijaše neobično velika tijela.

Toliko stvari na glavi, koliko uspravno idué
Nosi nesretni rob i putem potpiruje oganj.
Deru se tunike nove, na jednim kolima trepti
Visoka jela, a druge tarnice piniju vuku,
Obje se ziblju s visoka i naoko narodu priete.
Jer ako pukne os, što nosi ligurski kamen,
Te se izvali gora i sruši na sabranu hrpu,[1]
Što će od tiela ostat? i tko će sabrati uda,
Tko li će kosti? Tjelesa sva satrvena će zginut
Baš kao dah. A medjutim doma bezbrižna čeljad
Pere već zdjele i ćubom potpiruje oganj i klapa
Strugalim[2] masnim i moči u punoj kanti ručnike.
Tako se robovi različno žure, a goso medjutim
Sjedi na žalu već i novak vozara se groznog
Prepada, niti se nada čamcu na kaljavom viru,
Niti imade u njega trećina asa, da plati.

Ogledaj sada druge razne pogibelji noćne:
Kako su visoke kuće, sa kojih ti moždane bije
Opeka, koliko puta sa prozora puklo i strto
Posudje pada, s kolikom silom lupiv na pločnik
Kvari ga puštajuć trag. Za mlitavca mogu te držat,
Koji na nenadan ne misli slučaj, — podješ li k ručku
Bez testamenta: toliko ima pogibeljî, noću
Koliko širom prozora budnih, kud prolaziš, stoji.
Zato si želi i jadan nosi u srcu zavjet,
Nek se zadovolje tim, da izbace vrčine noćne.
Drzak pijanac što možda nikog izbio nije,
Okaje to i prepati noć ko Pelejev sinak[3]
Plačući druga, leži na licu, pa nauznak onda;
Drukčije zaspati ne će; neke prepirka samo
Može uspavat. Ali ma kako vreli u njega
Drskost i vino, onog se čuva, koji ga sili
Skerletnom haljom na pažnju i dugačkom povorkom pratnje,
Uza to zubljama mnogim i mjednim sviećnjakom svojim.
Mene prezire, koga tek mjesec obično prati
Ili svijeća, u kojoj fitilj brižljivo štedim.
Poslušaj sad proemij jadne ovakove svadje,

---

[1] Ligursko kamenje, iz mramornikâ sjeverne Italije, osobito iz Lune i Karare.

[2] Strugalima se je istiralo tijelo poslije kupanja.

[3] Ahilej poslije Patroklove smrti, isp. Ilijadu XXIV, 3 dalje.

Ako je svadja, gdje tučeš ti, a ja batine primam.
Preda me stane, zapovjedi stat, pa slušati valja;
Što bi i činio, kada te sili biesan, a jači?
„Odakle dolaziš?“ vikne: „čijeg si pun kiseliša,
Čije li leće? Kakav je čizmar izjeo, reci,
S tobom vlašac i labrnje škopca varena dobro?
Ništa ne veliš? Il reci ili ćeš dobiti petom.
Kaži, gdje ti je stan? u kojoj bivaš proseuhi?“[1]
Ako pokušaš kazati što il' otidješ muče,
Isto je; biju te jednako, pa još ljutiti ištu
Jamstva na sudu.[2] Sloboda stoji ubogcu u tom:
Izbijen moli i šakama izlieman ponizno prosi,
Da se sa malo zubî odavle povratiti smije.
Nije pogibelj to sva. Jer imade i čeljadi takve,
Što će te opljačkat, kada se zatvore kuće i posvud
Pribiti smiri se zglob na dućanu svezanu gvoždjem.
Kadšto i mačem izvršuje zanat nenadan klatež;
Kadgod se desi, da oružan čuvar drži u miru
Pomptinske močvare sve i pinijâ galinsku šumu,[3]
Odanle ovamo svi tad bježe ko u zvjerinjak.
Ima li nakovnja, vignja, u kojem se ne kuju lanci?
Gvoždje se najviše rabi za okove, pa se već bojiš,
Lemeša da će nedostat, lopatâ, sjekirâ nestat.
Sretnim ćeš praoce zvat, vremena prozvati sretnim,
Koja su nekoč još za kraljevâ i za tribunâ[4]
Vidjela Rim, u kojem je jedan dostajô zatvor.
Još bih mogao mnogo pridodati razloga drugih.
Blago već zove i zapada sunce, valja mi poći;
Već mi odavna mignu mazgar zamahnuvši bičem.

---

[1] Proseuha je molionica židovska, obično gdjegod u udaljenim stranama grada Rima.

[2] Izazivaju, da obje stranke dadu jamstvo, na ime da će u odredjeni dan doći na sud.

[3] Pomptinska močvara i galinska (kokošja) omorikova šuma (kraj Kumâ), obje Rimu na jug, u Kampaniji bijahu, kako se čini, obična utočišta razbojnička.

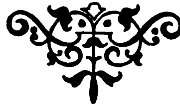
[4] Za kraljeva i u prvo doba republike, kad je bilo vojničkih tribuna, dostajaše jedan zatvor i to t. z. „Tullianum“. U ostalom je već decemvir Apije Klaudije (u početku četvrtoga stoljeća a. U. c.) sazidao drugi zatvor, a kasnije su drugi cenzori sazdali još neke zatvore.

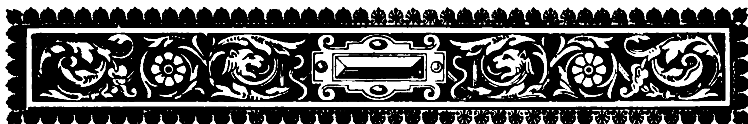
Ostaj mi zdravo i sjećaj se mene, pa kadgod se sluči,
U svoj da Akvin pohitiš iz Rima na počinak brzo,
Tada i mene iz Kumâ[1] k helvinskoj Cereri zovni,
K vašoj Dijani. Na hladna polja ću satirâ tvojih,
Ako ih nije stid, ko pomagač u čizmama[2] doći.

---

[1] Juvenalovo rodno mjesto Akvin leži u Laciju na Latinskoj cesti, Rimu na jugoistok. Akvin je nekako na sriedi izmedju Rima i Kumâ. U Akvinu su osobito štovali helvinsku Cereru i Dijanu, koje su ondje imale svoje hramove.

[2] U čizmama reći će: u seoskoj ili putničkoj nošnji, kao običan vojnik.

SADRŽAJ.

TISAK C. ALBRECHTA U ZAGREBU.

